

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

Filozofická fakulta

Katedra historie

Účast Československa na Konferenci o bezpečnosti a spolupráci v Evropě

Bc. Marek Tlašek

Magisterská diplomová práce

Vedoucí práce: Mgr. Lukáš Perutka Ph.D.

Prohlašuji, že jsem tuto magisterskou diplomovou práci vypracoval samostatně na základě uvedených pramenů a literatury.

V Olomouci dne:

Podpis

Tímto bych chtěl poděkovat rodině a přátelům za projevenou podporu a důvěru a také svému vedoucímu, který mi poskytl mnoho cenných rad.

Obsah

Úvod	2
1. Cesta k Helsinkám	13
2. Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě	43
2.1. Přípravná jednání 1972-1973	44
2.2. První fáze KBSE 1973	46
2.3. Druhá fáze KBSE 1973-1975	48
2.4. Třetí fáze KBSE 1975	57
3. Účast Československa na KBSE a přípravných jednání	59
3.1. Společný postup socialistických států	62
3.2. Přípravná jednání 1972-1973	64
3.3. První fáze KBSE 1973	66
3.4. Druhá fáze KBSE 1973-1975	68
3.5. Návštěva Gustáva Husáka ve Finsku	75
3.6. Zakončení druhé fáze	78
3.7. Třetí fáze a Závěrečný akt	81
4. Pohelsinský vývoj	85
Závěr	88
Seznam použitých pramenů a literatury	93
Summary	96

Úvod

Potřeba po svolání Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (dále jen KBSE) vycházela z dlouhodobé zahraniční politiky Sovětského svazu a socialistických zemí po druhé světové válce vůči státům západní Evropy, v kontextu uspořádání mezinárodně-politických vztahů a uznání existujících hranic mezi státy, zejména se západním Německem, se kterým Sovětský svaz neměl uzavřenou žádnou poválečnou mírovou dohodu.¹ Pod záminkou zajištění míru a rozvoje spolupráce se první zmínky o konferenci začaly ze sovětské strany objevovat již v 50. letech. Ty však neměly jasnou podobu, požadavky a ani šanci na úspěch. Až s prohlášením Bukurešťské deklarace o upevnění míru a bezpečnosti v Evropě z roku 1966, přijaté jako společný program socialistických států sdružených ve Varšavské smlouvě, se začalo hovořit o vytvoření konceptu, na kterém by participovaly nejenom socialistické země. Mezi západoevropskými státy ještě po dlouhou dobu panoval značný nezáměr o podobnou událost, neboť necítily potřebu debatovat mimo standardní mezinárodní politické platformy o evropské situaci, navíc ještě pod taktovkou Sovětského svazu. Až zapříčiněním různých vlivů a mezinárodnímu vývoji došlo ke zvýšení zájmu a potřeby západních států po vytvoření společného kongresu. Po přijetí požadavku účasti Spojených států Amerických (dále jen USA) na procesu zaměřeného na Evropu došlo ke svolání přípravných jednání, která měla za úkol vytvořit organizační strukturu konference samotné. Tato jednání trvala přibližně rok a stanovila podmínky na kterých mohla vyjednávání začít, včetně obecného okruhu témat, podoby procesu projednávání a přijímání nebo také místa konání. KBSE je soubor několika multilaterálních jednání, třiceti tří evropských států, USA a Kanady. Byla přesně časově vymezena na tři fáze, počínaje 3. červencem 1973 a zakončena 1. srpna 1975 podepsáním

¹ Jedním z hlavních dlouhodobých cílů Sovětského svazu bylo nahrazení absence poválečné mírové dohody. Je možné předpokládat, že v původním očekávání mohl jistý závěrečný dokument tento fakt změnit a to dokonce v mezinárodním měříku. Z toho důvodu se nejspíše se svými spojenci orientovali primárně na dosažení úspěchu ve vyjednávání politických otázek, zejména v principech tři a čtyři (obsah jednotlivých principů se nachází dále v textu).

finálního dokumentu nejvyššími představiteli zúčastněných států. Jednotlivé fáze na sebe plynule navazovaly, měly však odlišný charakter. První a třetí byly z velké části honorační záležitostmi, zatímco druhá byla esenciálním základem vyjednávání, kompromisů a politiky jako takové, za vynaložení maximálního úsilí pro dosažení konkrétních výsledků, které usměrnily následný vývoj vztahů mezi státy a zároveň sledovaly jejich osobní zájmy. Výsledkem konference byl soubor dokumentů, shrnutých v tzv. Závěrečném aktu (*Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe*), který ve své podstatě stanovil deset principů pro přístup k vytváření zahraniční politiky mezi státy. Tyto principy se dělí do základních tří skupin, též zvaných *košů*, podle témat oblasti politické, hospodářské a lidsko-právní.

Československo bylo tohoto procesu součástí. Je pravdou, že jakožto jeden ze socialistických států muselo vystupovat v rámci určených mezí společného postupu při řešení zahraničně-politických otázek. Nic to však nemění na tom, že se podílelo na vytváření podmínek pro svolání konference, zejména prostřednictvím bilaterálních schůzek a navazováním diplomatických vztahů, na základě kterých rozvíjeli následnou spolupráci. Nejenom s kapitalistickými státy, se kterými jistou dobu působilo jako mediátor pro dialog, ale stalo se také pomyslným vedoucím aktérem v prosazování společných cílů na konferenci i v udržování vnitrosocialistické jednoty. Pro posílení této myšlenky a vědomí bylo na dílčí úspěchy zemí a vlád považovány za úspěchy společenství jako celku. Zároveň však platí, že bez příspěvku jednotlivců k dění by nemohlo nikdy být dosaženo úspěchu.

Vliv Československa na mezinárodním dění v poválečné éře a zejména v době tzv. normalizace dnes není typickým zájmem bádání. Naopak tomu ale bylo v době, o které mluvíme. Tématu konference bylo věnováno spousta prostoru a stejně tak i zkoumání podílu Československa na celém procesu. Ve chvíli, kdy tento prostor byl zaplněn výhradně dobovou propagační literaturou a monografiemi, nastává problém zatížení ideologickým komunismem,

jeho argumentací a následnou interpretací faktů. Ve smyslu leninské deklarace míru bylo nahlíženo touto literaturou na daný proces, který byl pak následně díky tomu zobrazen jako vítězství socialismu nad západním kapitalismem. Základem tohoto výkladu bylo udržení míru, potažmo takové situace, kde nebylo možné jakýmkoliv způsobem narušit vývoj socialistického zřízení. Stejně tak i následná propagace skrze tisk, který fungoval jako ústřední orgán komunistické strany, byla čistě v zájmu vize tehdejší vlády. Výklad uměle vycházel z vytvoření podmínek pro dosažení míru a jeho udržení. Následně díky vývoji konference se změnila tato interpretace na konkrétnější cíle, jako „zmírňování napětí v Evropě“ nebo „spolupráci s ostatními státy“, ale prostřednictvím mechanismů, které odpovídaly předpokladům socialismu. Jednalo se o stanovení takových podmínek v oblasti politické a hospodářské, které umožnily rozvoj vzájemných vztahů, ale bez rizika vlivu „cizích“ ideologií. Proto je v této literatuře, v kontextu průběhu a výsledků konference, kladen maximální důraz na otázky politické, které byly od počátku hlavním cílem socialistických států. Konkrétně principy o nezasahování do vnitřních záležitostí (princip č. 3) a neměnnosti územních hranic žádným způsobem (princip č. 4), byly ty, na kterých mělo i Československo hlavní zájem. Ve velké míře se povedlo právě tyto otázky přijmout v podobě, která odpovídala z velké části požadovanému znění. Naopak otázky třetího koše se pak staly velkým otazníkem, a především velkým ústupkem při projednávání, neboť úspěch zemí východního bloku v otázkách prvního koše byl podložen právě ústupky v těch lidsko-právních. Při popisu Československé účasti při diskuzi na jednotlivých otázkách zůstává hlavní důraz na konstatování o těsné spolupráci s delegací Sovětského svazu a opět na společný postup socialistických států. Jak je později v práci několikrát uvedeno, ne vždy to tak však bylo. Dobovou literaturou bylo na vývoj a výsledky konference nahlíženo jako na proces dosažení a udržení míru, spolupráce v rámci socialistického bloku, jednotný postup a vítězství nad kapitalismem. Z opačné strany pohledu v roce 1976 vydal významný kanadský

historik H. Gordon Skilling studii,² ve které poukazoval na aktivitu Československa na konferenci. V jeho práci však nešlo o pochvalu, nýbrž o poukázání na vývoj v zemi od roku 1968, který dle jeho výkladu musel vést k servilitě vůči Sovětskému svazu a následně k znehodnocení samostatnosti zahraniční politiky Československa. Svůj výklad argumentoval pozicí předních představitelů, kteří byli nakloněni politice socialistických států.

Co se týče konference samotné, je i soudobými historiky považována za významný mezník v rozvoji vzájemných vztahů mezi západem a východem v průběhu studené války. Konferenci bylo věnováno několik titulů zahraniční provenience. Jedná se buď o publikace a příspěvky překonané, či starší, jejichž závěry požadují revizi.³ Jedná se také o práce, které nabízejí pohled na konferenci jako celek, z pohledu dokumentů, které konference přijala a vydala. Tudiž se jedná o práce čistě popisného charakteru, zaměřené na analýzu jednotlivých dokumentů a jejich dobového významu.⁴ K československému prostředí bylo také několik příspěvků vydáno, ale to až v kontextu vnitrostátního vývoje po konferenci. Zejména významu principů třetího koše, v souvislosti se vznikem Charty 77.⁵ Vlivu

² Skilling, Gordon H.: Czechoslovakia and Helsinki. In: *Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavites*, r. 18 (1976), č. 3, s. 245-265.

³ Marica, John J.: *To Helsinki - the Conference on Security and Cooperation in Europe, 1973-1975*. Durham 1985.

⁴ Takovou studii vydal česko-americký historik Vojtěch Mastný. (Mastný, Vojtěch: *Helsinki, Human Rights, and European Security: Aalysis and Documentation*. Durham 1986.). Mezi další publikace, které se věnovaly například pohledu spojených států nebo významu pro Sovětsko-Americké vztahy patří například Hanhimäki, Jussi M.: They Can Write It in Swahili: Kissinger, the Soviets, and the Helsinki Accords, 1973-75. In: *Journal of Transatlantic Studie*, r. 1 (2003), č. 1, s. 37-58.

⁵ Pohelsinským vývojem v oblasti lidských práv a vznikem hnutí založených na principech třetího koše, se zabývá práce Thoman, Daniel C.: *Helsinský efekt. Mezinárodní zásady, lidská práva a zánik komunismu*. Praha 2007. Autor se originálně zabývá i vývojem otázky lidských práv v průběhu konference a období détente. Mezi další práce popisující helsinský efekt patří například publikace českých autorů Balík, Stanislav a kol.: *Helsinki process, Velvet revolution of 1989 and the Czech transformation: Lesson for Korean peninsula?*. Praha 2015. Jak název napovídá, autoři používají proces pohelsinského vývoje v Československu a následnou destabilizaci komunistického režimu, na základě vzniku Charty 77, jako příklad pro Severní, ale i Jižní Koreu. Kladou důraz na institucionální a hospodářské změny, které v zemi proběhly.

konference na postupný rozpad politických komunistických struktur se například zabývá ve svém článku Tomáš Vilímek.⁶ Taktéž se věnuje výsledkům konference, zejména v oblasti lidských práv a jejich nedostatečnému uplatňování ze strany vlády a strany, i skrze vydání závazku k plnění závěru. Častokrát lze v přehledové literatuře narazit na téma helsinské konference v kontextu průběhu Studené války nebo vývoji vzájemných vztahů mezi USA, Sovětským svazem a Československem.⁷ Informace by se mohly objevit v biografické literatuře. Jednou z nich může být relativně nová kniha historika Michala Macháčka,⁸ který se komplexně zabývá osobním i politickým životem Gustáva Husáka. V jeho knize se však neobjevuje žádná zmínka o jeho působení na konferenci, ani o jejím průběhu. Proč se autor konferenci nevěnuje, může být zapříčiněno mnoha důvody. Jedním z nich může být nedostatečně uspořádaný prezidentský fond G. Husáka v Národním archivu ČR, ze kterého autor čerpal. Téma práce je z oblasti diplomacie, vedení zahraniční a bezpečnostní politiky. Československé zahraniční politice a diplomacii se podrobně věnuje například Jindřich Dejmek. Ten se ve svých monografiích⁹ o diplomacii k tématu také zmiňuje. Tyto informace jsou však velmi obecné, prakticky pojednávají pouze o časovém průběhu a předávají informaci o třech koších. To vychází z charakteru těchto zmíněných prací. Konkrétním

⁶ Vilímek, Tomáš: Vnímání helsinského procesu v ČSSR a NDR ze strany moci, opozice a obyvatelstva. In: *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*. Praha 2005, s. 275-296.

⁷ Mezi takové práce patří například kniha Durman, Karel: *Útěk od praporů*. Praha 1988, což je práce zabývající se vývojem zahraniční politiky Sovětského svazu, zaměřené na střední Evropu. Podobně se o konferenci zmiňuje i Smith, Michael E.: *Europe's Foreign and Security Policy. The Institutionalization of Operation*. New York 2004- Autor se zabývá vývojem zahraniční politiky Evropské Unie během uplynulých třiceti let, okrajově zohledňuje i helsinská jednání, jako jednu z konferencí, kde se tehdejší Evropská Hospodářská Společenství snažila účastnit jako jednotná organizace.

⁸ Macháček, Michal: *Gustáv Husák*. Praha 2017.

⁹ Dejmek, Jindřich: *Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX. století (1918-1991)*. Praha 2002; Dejmek, Jindřich: *Diplomacie Československa I. (II.)*. Praha 2012.

tématem průběhu a výsledků konference se zabýval ve svém článku,¹⁰ kde popisuje motivy ideologických bloků, shrnuje principy a podstatu tří základních košů, zasazuje proces do vnitrostátní situace v Československu. Zdůrazňuje zde vliv Brežněvovy doktríny a normalizace na ideologickou jednotu Československa se zbytkem socialistických států. Zaměřuje se na absenci poválečné mírové smlouvy mezi Německem a Sovětským svazem jako hlavní cíl konference. Okrajově také rozebírá teoretické náplně tří fází konference. Druhým příspěvkem k tématu je článek Jozefa Žatkuliaka,¹¹ který naopak zasazuje proces do širšího spektra celosvětového dění, reflektuje i probíhající odzbrojovací jednání ve Vídni nebo ropnou krizi sedmdesátých let. Zdůrazňuje vliv průběhu normalizace na zahraniční politiku a také se částečně věnuje vnitrostranickému konfliktu mezi G. Husákem a konzervativním křídlem, reprezentovaným V. Biľakem a A. Indrou. Přičemž bychom mohli diskutovat, do jaké míry tím mohlo být zahraniční diplomatické dění ovlivněno. Žádná z výše zmíněných prací se ale nevěnuje organizaci a průběhu konference samotné. Nicméně si shodou okolností díky propagační dobové literatuře, která vycházela zejména mezi lety 1977-1980, můžeme vytvořit poměrně jasný obraz toho, jak jednotlivé fáze probíhaly.

Ať už se jednalo o dílčí práce, vydávané jako analýzy jednotlivých autorů¹² nebo souborné práce publikované některým z orgánů Komunistické strany Československa,¹³

¹⁰ Dejmeck, Jindřich: Preparation of the Helsinki Conference and the Diplomacy of Socialist Czechoslovakia, 1972-1975. In: *Comenius: journal of Euro-American civilization*, r. 6 (2019), č. 1, s. 9-25.

¹¹ Žatkuliak, Jozef: Príprava konferencie o bezpečnosti a spolupráci v Európe v kontexte s československým vývojom (1970-1975). In: *Dejinné premeny 20. storočia : historik Pavol Petruf 70-ročný = Historical transition in 20th century*. Bratislava 2016, s. 299-315.

¹² Brož, Ivan: *Počátek byl v Helsinkách. I. vydání*. Praha 1978; Holický, Ivan - Sýkora, Lubomír: *Evropská bezpečnost a ČSSR, 1945-1975*. Praha 1977; Rovenský, Dušan - Procházka, Zdeněk: *Dva přístupy k Závěrečnému aktu*. Praha 1980; Tomko, Ján: *Helsinki - základňa mierovej perspektívy*. Bratislava 1976; Vysocký, Martin: *Československo a konferencia o bezpečnosti a spolupráci v Európe*. Bratislava 1977;

¹³ *Dokumenty konference o bezpečnosti a spolupráce v Evropě. Helsinki 1975*. Praha 1976; *Helsinki 1975. O výsledcích Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě. (Několik údajů, výběr časopiseckých článků)*. Znojmo 1976.

přináší překvapivě podrobný přehled obecné náplně jednotlivých fází, včetně jejich časových harmonogramů a jmen. Kromě ideologické interpretace cílů a vydobytých úspěchů socialismu, tyto práce přináší obrovské množství vydaných deklarácí, prohlášení, ujednaných smluv a dokumentů, a to v českém jazyce v celém znění. Poskytují nám tak informace, na které jsem nenarazil ani v archivech, neboť dokumenty předložené pro další projednání vlády apod. jsou již pouze interpretací původního formátu. V souvislosti helsinské konference se tak otevírá nová možnost pro zkoumání celého průběhu a vývoje jednání, neboť máme k dispozici i texty dokumentů uzavřených v průběhu jednotlivých fází. Celý proces tak dostává nový rozměr, který byl nakonec zakončen Závěrečným aktem, který je přístupný v celém svém znění v mnoha publikacích, dobovém tisku nebo online podobě, v různých jazykových překladech, včetně českého. Tyto dokumenty samy o sobě přináší dílčí informace, které dávají hlubší smysl až následným jednáním, pro které určily směr. Můžeme je tak použít ke srovnání předpokladu, který vytváří a následnému skutečnému vývoji, potažmo určit, při jaké příležitosti byly některé body upozaděny nebo naopak získaly na větším důrazu. V tomto případě je možné na dotyčné publikace nahlížet jako na pramen, kterým bezpochyby jsou. Jejich úskalí spočívá, taktéž, jak u předchozích archivních pramenů, v jejich jazyce. Hlavní účelem bylo informovat širokou veřejnost o výsledcích a významu helsinských jednání, o zásluze Československa a socialismu na celém procesu, s jasně mířenou argumentací na posílení míru, rozvolnění napětí a udržitelnosti celého procesu. Významným agitačním prostředkem byl také tisk. Jako příklad uveďme *Rudé právo*, nejrozšířenější a prakticky jediný zdroj politických informací pro veřejnost. Zejména výsledky a zásluhy konference byly šířeny skrze tento deník. V práci jsou jednotlivé články použity pouze jako příklad pro dokreslení atmosféry, kterou se vláda snažila ohledně přijetí výsledků konference širokou veřejností navodit.

Chceme-li však dokázat skutečný smysl této konference, nemůžeme si vystačit s konstatováním, že byla, a že byla důležitá pro rozvolnění vztahů mezi Západem a Východem. Mnohem zajímavější se pak stává i otázka participace jednotlivých států na průběhu a samotných vyjednáváních. V tomto konkrétním případě účast Československa, jakožto samostatného činitele, ale zároveň člena zemí socialistického bloku. Hypotézou je, že vlivem normalizačního procesu musela být zahraniční politika v souladu s vůlí jednotného postupu socialistických států a Sovětského svazu. Hlavní otázkou se stává, je-li možné, aby se za takových podmínek Československo aktivně podílelo na vytváření a sledování vlastních cílů v mezinárodní politice? Potažmo jakým způsobem mohlo skutečně participovat na tomto procesu. Následně se pak můžeme ptát jak, a do jaké míry se působení čs. delegace na konferenci projevilo. Z hlediska politicky ustáleného vývoje v zemi můžeme předpokládat výraznou aktivitu delegace, a to mnohem konkrétněji, než jenom ve snaze o prosazení „společných socialistických cílů pro posílení míru“. Můžeme tak hledat důkazy o zájmu v konkrétních principech, na kterých mohlo více záležet. Pro detailní objasnění působení v období průběhu konference je potřeba znát i postupný vývoj zahraniční politiky Československa, a to minimálně od roku 1966, kdy, jak bylo řečeno, se myšlenka společné mezinárodní konference objevila jako reálné téma. Z toho důvodu se práce zaměří i na období let 1966-1973, konkrétně z pohledu vývoje stanoviska a přístupu k této problematice. To znamená přístup k otázkám zmírňování napětí, mezinárodní spolupráce, vytváření a udržování diplomatických vazeb. Ve zkoumaném období se také nachází významný mezník čs. dějin, konkrétně rok 1968 se známým procesem tzv. Pražského jara, ukončeného invazí vojsk států Varšavské smlouvy v srpnu téhož roku. Otázkou pro toto období zůstává, zda a v jaké míře tyto události ovlivnily čs. pohled na téma primárně lidských práv.

K zodpovězení daných otázek diplomové práce dojde na základě studia příslušných pramenů a literatury. Pro detailní postihnutí čs. přístupu k věci je potřeba zkoumat materiály

a dokumenty, které vzešly výhradně z působení příslušných orgánů. Zejména zprávy vzešlé z provenience ministerstva zahraničních věcí¹⁴ a dokumenty určené pro jednání vlády a ústředního výboru,¹⁵ jsou klíčovými dokumenty pro objasnění problematiky. Je potřeba k nim přistupovat jednotlivě a zvláště kriticky, právě kvůli jejich povaze. Jedná se konkrétně o zápisy ze schůzí, mítinků, informační zprávy a analýzy vypracovány pro různé účely. Je nutné rozlišovat, o jaký typ dokumentu se jedná. Jednotlivé zprávy jsou však často jen plytkým konstatováním o problematice a postupu při řešení otázek, zatíženým dobovým jazykem. Podle typů dokumentů, komu byly určeny a k jaké potřebě, je můžeme jednotlivě rozlišovat na několik základních typů. Pro výzkum nejpřínosnější analýzy, vypracované ke konkrétnímu problému nebo otázce, pro zjištění možností a zhodnocení dalšího postupu. Takové dokumenty poměrně věrně hodnotily stávající situaci. Nesmíme však zapomínat, že se stále jednalo o předpoklady a doporučení pro přístup k dalšímu vývoji, nikoli o popis jeho skutečné podoby. Na jejich základě vznikaly další typy dokumentů, a to plány pro další postup. Informace získané studiem těchto materiálů přináší zajímavý pohled na vývoj stanovisek k problematice, neboť na základě těchto plánů a doporučení můžeme zkoumat, jak se v kontextu vývoje měnily teze a přístup zahraniční politiky k tématům. Řekněme, že cíle byly vesměs stálé, ale k jejich dosažení bylo zapotřebí měnit taktiku a argumentaci. Dalším typem zkoumaných materiálů jsou dokumenty, které informují o průběhu události, ať už z pohledu politického nebo jiného. Takové zprávy většinou obsahují pozitivní hodnocení čs. přístupu a příspěvku k věci. Posledním typem dokumentů jsou deklarace, prohlášení, bilaterální nebo multilaterální smlouvy. Výše popsané dokumenty jsou na první pohled zatížené dobovým jazykem, narativem a přístupem k věci, který je zásadně pro-socialistický. Kritickým

¹⁴ Vybrané fondy Archivu ministerstva zahraničí, uvedené v závěrečném seznamu. Vzhledem ke specifickému uložení vybraných archiválií v archivu, je i citování těchto pramenů poněkud nestandardní. Konkrétní dokumenty lze dohledat podle uvedeného názvu v knihách, ve kterých jsou pořádány a předkládány s celou evidenční jednotkou. Z toho důvodu se i v citacích odkazují na celé knihy.

¹⁵ Vybrané fondy Národního archivu České republiky, uvedené v závěrečném seznamu.

přístupem a obsahovou analýzou daných dokumentů však lze z jednotlivých spisů extrahovat informace a interpretovat tak konkrétní stanoviska, názory a přístupy k věci. Pomineme-li jejich zmíněný účelový slovník, získáme poměrně přesné informace, které popisují realitu a atmosféru diplomacie, vedené Československem, neboť se jedná o finální dokumenty. Můžeme se tak dozvědět o skutečných zájmech a cílech, v jakém duchu k nim bylo přistupováno a jak se v procesu kontextu mezinárodního dění a vztahů vyvíjely.

Práce je založena především na interpretaci archivních pramenů. Pro maximální uchycení čs. pohledu, je nutné vycházet primárně z nich. Obsahovou analýzou¹⁶ dokumentů je možné dospět ke konkrétním výsledkům. Dané informace je však potřeba podrobit kritickému uvážení a vyhodnotit jejich relevantnost k tématu a faktografii. Z velké části je však samotný výzkum odkázán čistě na studium pramenů. Pokud se jedná o některá konkrétní data, významné schůze či známější deklaráce, je možné je komparovat s výsledky studií jiných autorů, popřípadě vzájemně tyto údaje ověřovat nebo je doplnit. Právě proto v úvodu uvedené vědecko-historické tituly slouží pouze pro doplnění kontextuální a teoretické základny práce. Zejména publikace J. Dejmka byly přínosné pro pochopení struktur a fungování jednotlivých oddělení Ministerstva zahraničních věcí.

Práce je členěna následujícím způsobem. V první části se věnuje vývoji přístupu Československa k otázce mírového soužití v Evropě, v souvislosti společné zahraniční politiky socialistických států v období 1966-1972/3. Je zde kladena snaha na objasnění východní pozice, hlavních motivů a tendencí k prosazování myšlenky konference a jakým způsobem se Československo na jejím svolání podílelo dlouhodobě. V rámci vývoje jsou zde zohledněny pomyslné milníky, které zahraniční politiku a přístup k daným tématům formovaly. Naznačuje změnu přístupu a priorit k jednotlivým tématům na konferenci.

¹⁶ Krippendorff, Klaus: *Content Analysis, an Introduction to Its Methodolgy. Second Edition.* Thousand Oaks 2004.

Součástí je také podkapitola věnována jaru 1968 a Mezinárodní konferenci o lidských právech v Teheránu, což je, dle mínění autora, jedním z nejzajímavějších momentů předhelsinského vývoje. V souhrnu tato kapitola popisuje tzv. cestu k Helsinkám a k jejich přípravě.

Ve druhé části je kladen důraz na popsání průběhu a představení hlavních témat konference. Kapitola je rozdělena na drobnější celky, které na sebe navazují, stejně jako jednotlivé fáze procesu. Od přípravných jednání, až po uzavření ve formě ceremoniálního podpisu Závěrečného aktu. Cílem této kapitoly je seznámit čtenáře s procesem vytváření témat, které se probíraly a jakým způsobem k nim jednotlivé *bloky* přistupovaly. Abychom se mohli zabývat čs. přístupem, je potřeba mít jasno, jak konference probíhala, co bylo náplní jednotlivých částí a čím byly charakteristické.

V poslední fázi se výzkum orientuje čistě na čs. aktivitu, postoje, východiska a nástroje, jakými chtěli cílů dosáhnout. Jsou zde popsány motivy, ale také dílčí výsledky jednotlivých jednání z pohledu čs. delegace. Kapitola je taktéž členěná na jednotlivé fáze podle vzoru průběhu konference. Jsou zde zapracovány jednotlivé principy podle konkrétního přístupu delegace k nim. Součástí výzkumu je také celkový přístup k průběhu a ke konferenci samotné.

1. Cesta k Helsinkám

V této kapitole je nastíněn vývoj mezinárodní situace ve vztahu Československa k jeho zahraniční politice. Jsou zde vytyčeny hlavní milníky, které nějakým způsobem ovlivnily nebo byly samy ovlivněny konkrétními kroky zahraniční politiky. Kapitola je chronologicky řazena, počínaje rokem 1966, jakožto úvodem do problematiky mírového soužití v Evropě. Jejím cílem je popsat vývoj ve vymezeném období, konkrétně hodnotit přístupy k tématům, prostřednictvím vybraných konferencí s čs. účastí. Celý děj se odehrává na pozadí vnitrostátní situace, která je zde poněkud upozaděna, protože její samostatný vývoj není předmětem této práce. Výjimkou je období roku 1968, které si žádá samostatný přístup a pohled na problematiku, neboť se tu objevily nové vlivy, které výrazně politickou aktivitu ovlivnily. Jsou zde zohledněna především hlavní témata Evropy v daném období. Kapitola se také více zaměřuje na vedení politiky ze strany socialistických států než kapitalistických, z důvodu většího vlivu a dopadu na čs. politiku.

Vytvoření nového mezinárodního systému v Evropě, který by zohledňoval dva rozdílné, existující politické bloky, byl cílem nejenom Československa. Jedním z prvních impulsů, který formoval a vytvářel poválečnou zahraniční politiku země bylo oficiální politické zneplatnění Mnichovské dohody.¹⁷ Ta byla dobově vnímána jako hlavní příčina ohrožení suverenity, neboť byla uzavřena v rámci platného mezinárodního práva. Tento předválečný akt byl dobovou politikou považován za hlavní příčinu tragédie, která Československo následně postihla. Vycházející z této zkušenosti byli politici motivováni k vypracování nových metod a postupů, v rámci ideového společenství, ve kterém se nacházeli. Přispívali k vytvoření takového systému v Evropě, který zohledňoval oba existující

¹⁷ Dejmek, Jindřich: Diplomacie komunistického Československa a definitivní zneplatnění Mnichovské dohody (1948-1973/73). In: *Moderní dějiny: sborník k dějinám 19. a 20. století*, r. 28(2020), č. 1, s. 133-158.

politicko-vojenské bloky.¹⁸ Pod záštitou této myšlenky byla poválečná zahraniční politika ve vývoji, který dospěl až k vytvoření organizace států Varšavské smlouvy v roce 1955. Na základě myšlenky mírového soužití byla nadále společná zahraniční politika socialistických států koordinována na pravidelných shromážděních. Spolu s kolektivní bezpečností, spoluprací a zejména uznáním závěrů Jaltské a Postupimské konference, se tak staly cíli zahraniční politiky. Zároveň se staly i prostředky k prosazování a obraně zásad socialismu. Československou zahraniční politiku tak můžeme chápat z části jako samostatnou, ale pouze pokud se týkala vztahů s ostatními socialistickými státy. Ke zbytku světa naopak nepřekračovala požadovanou míru politické podřízenosti k sovětskému zájmu. Konkrétní zájmy tak zůstávaly vázány na společný postup socialistických států a na Sovětský svaz. Československo mohlo prosazovat vlastní zájmy a vykazovat vlastní iniciativu k jejich projednávání, dokud nebyly v protikladu s vůlí „přátelství“ se SSSR. Pomineme-li fakt, že postupy musely být v souladu jednoty socialistických zemí, Československo na mezinárodní scéně mohlo do určité míry fungovat samostatně. Jak uvidíme v textu později, jednalo se především o uzavírání bilaterálních smluv nebo činnost diplomatických delegací v rámci mezinárodních konferencí. Tyto konkrétní smlouvy byly často uzavírány právě mezi socialistickými zeměmi, pro upevnění vzájemného „přátelství“ a můžeme tedy předpokládat, že se jednalo o symbolické kroky, pro vytvoření iluze činnosti směřující k mírovému soužití. Neboť tyto státy by spolu musely spolupracovat, ať už je vázala smlouva nebo ne.

Jak bylo výše naznačeno, snahou východního bloku a Sovětského svazu bylo dodržení poválečných ujednání o uspořádání Evropy a konsolidace tohoto stavu. Šlo také o řešení tzv.

¹⁸ Dobovými motivy a jejich propagandou se zabývala ve velkém stranická literatura, vycházející k příležitosti uzavírání konkrétních politických dohod během 70. let, zejména Konference o bezpečnosti a spoluprací v Evropě. Publikace vychází z podobné ideologické základny ohledně kolektivní bezpečnosti, související s těsnou spoluprací socialistických států, k dosažení trvalého míru ve světě. Mezi tyto publikace například patří: Vysocký, Martin: *Československo a konference bezpečnosti a spoluprací v Evropě*. Bratislava 1977, Holický, Ivan - Sýkora, Lubomír: *Evropská bezpečnost a ČSSR (1945-1975)*. Praha 1977, a mnoho dalších.

německé otázky, která byla po dlouho dobu Studené války stálým tématem. Výstavbou berlínské zdi byl problém dvou německých států přidušen, stále se však projevovaly tendence o celkovém projednávání neklidné situace. Později i Československo uzavřelo bilaterální dohody s oběma zeměmi, jako akt uznání existence obou států. Snaha o projednávání a řešení otázek ohledně bezpečnosti a spolupráce v Evropě je bezesporu připisována především aktivitě východního bloku. Socialistické státy měly hlavní zájem na udržení status quo Evropy. Kolektivní bezpečnost nutně vycházela z jednotné a společné zahraniční politiky, kterou by nebylo možné udržovat, kdyby součástí celého procesu nebyl vzájemný tlak mezi členskými státy a současně reálné ohrožení cizími státy. Dlouhou dobu se diskuze mezi „státy s rozdílným společenským uspořádáním“ nepodařilo navázat. Pod záštitou mírového soužití a jeho udržení se socialistické státy snažily ukotvit základy svého společenského zřízení ve střední a východní Evropě, ale i na mezinárodním fóru, které by tento stav uznalo. Prostředkem pro přijímání jejich zájmů se stal Poradní vývoj států Varšavské smlouvy.¹⁹ Skrze tento výbor byl organizován jejich společný postup v mezinárodních otázkách. Československá zahraniční politika tak byla spjata s ustanoveními přijatými výborem. Od šedesátých let se sešel v roce 1966 v Bukurešti, následovaly schůze ve Varšavě 1967, v Sofii 1968, v Budapešti 1969 a důležitou byla v Praze 1972, na které byly předloženy a ujednány představy a cíle pro nadcházející Helsinskou konferenci.²⁰ Abychom však mohli zkoumat zahraniční politiku Československa v daném období, musíme se zaměřit i na jiné vlivy a hodnoty, které ji během svého vývoje ovlivnily. Za první významný krok můžeme považovat rok 1966 a Deklaraci o upevnění míru a bezpečnosti v Evropě. Ta byla podepsána v Bukurešti a přijata Poradním výborem států Varšavské smlouvy. Cílem této deklarace bylo rozvíjení dobrých sousedských vztahů mezi Evropskými státy, na základě mírového soužití

¹⁹ Poradní výbor států Varšavské smlouvy byl nejvyšším politickým orgánem a byl tvořen nejvyššími stranickými představiteli členských zemí.

²⁰ Rovenský - Procházka 1980, s 6.

a postupném uvolňování napětí. Součástí bylo také odzbrojování a vytváření tzv. bezatomových pásem, zabránění přístupu západního Německa k jaderným zbraním, odvolávání cizích vojsk a následná likvidace cizích vojenských základen. Jedním z hlavních bodů byl návrh pro svolání celoevropské bezpečnostní konference.²¹ Tyto zásady byly přijaty pouze Poradním výborem států Varšavské smlouvy. Stala se tak čistě paktem zemí se socialistickým zřízením. V kontextu celoevropského dění tak mohla deklarace pouze nepřímo působit na nesignatářské členy. Pro signatářské státy se však deklarace stala principem, který se měl odrážet v mezinárodní politice. Pro jednotlivé státy vplynuly dílčí úkoly a instrukce, které vycházely z jejich principů a společného postupu východních zemí.

Vzhledem k dlouhodobému odmítavému postoji západoevropských zemí k dialogu se členy socialistického bloku byly až doposud jedinou společnou platformou konference pořádané Organizací spojených národů (OSN).²² Přijetím deklarace tak mělo být i docíleno získání pozornosti západoevropských států k tématům, o kterých se socialistické státy snažily otevřít debatu. Zásady mírové soužití v Evropě měly být společné pro všechny evropské státy a měly být respektovány především cizími státy, které doposud vojensky i materiálně zasahovaly do evropského dění.²³ Zkoumání zájmu západoevropských zemí o mírové soužití v Evropě, jak jej předkládaly socialistické státy, byl úkol pro čs. zahraniční politiku, který vyvstal ještě před tím, než došlo k samotnému přijetí deklarace. Jak vyplývá z dokumentu *Čs. iniciativa k prosazování zásad mírového soužití v Evropě*²⁴ připraveného pro poradu kolegia

²¹ Archiv MZV, fond Materiály do vlády 1951-89, kart. 1, inv. č. PL:16. 06. 1967, *Prověrka plnění závěrů Deklarace o upevnění míru a bezpečnosti v Evropě*.

²² Organizace spojených národů je mezinárodní organizace, která byla založena 24. října 1945 v San Franciscu, na základě přijetí Charty Spojených národů. Jejím cílem je zachování mezinárodního míru a rozvíjení mezinárodní spolupráce.

²³ Archiv MZV, fond Materiály do vlády 1965-70, kart. 1, inv. č. PL:16. 06. 1967, *Prověrka plnění závěrů Deklarace o upevnění míru a bezpečnosti v Evropě*.

²⁴ Archiv MZV, fond Porady kolegia, kart. 1966, kniha 112, *Čs. iniciativa k prosazování zásad mírového soužití v Evropě - návrhy na konkrétní postup při sondážích v jednotlivých evropských státech*.

ministerstva zahraničí dne 27. ledna 1966, hlavní náplní čs. zahraniční politiky byla „sondáž“ na politické diplomatické linii o postoji evropských zemí k prosazování zásad mírového soužití. Ty měly být prováděny formou oficiálních návštěv vedoucích představitelů ministerstva u ostatních ministrů zahraničí. Československá iniciativa tak měla navazovat na předchozí rezoluci uzavřenou na XX. VS OSN²⁵ v roce 1965, vyzývající evropské státy s rozdílným společenským a politickým zřízením ke zvýšení svého úsilí o rozvoj vzájemných vztahů. Postup pro sondáž byl v doporučení shrnut do několika bodů. Celý proces měl být proveden během oficiální návštěvy prostřednictvím diskuzí mezi úředníky. Pohovořit o stavu a vývoji vzájemných vztahů a seznámit vlády příslušných států s náměty čs. vlády na posílení bezpečnostní situace v Evropě. Zhodnotit také perspektivu dalšího vývoje. Československá iniciativa brala v potaz také vzájemnou nedůvěru mezi státy NATO²⁶ a Varšavské smlouvy, dále pak kritizovala situaci v německých státech a nedůvěru ve vývoj vztahů západního a východního Německa. Právě tento bod byl Československem považován za hlavní důvod pro zhoršování jak vztahů v Evropě, tak i zvýšení bezpečnostních rizik z důvodu přítomnosti amerických jaderných zbraní v západním Německu. Dokument tímto stanoviskem hodnotil soudobý stav v Evropě jako nenormální²⁷ a navrhoval několik bodů, které se o několik týdnů později v podobném znění objevily i v Bukurešťské deklaraci a následně kulminovaly během KBSE v roce 1975. Hlavními body byl společný zájem na zajištění mezinárodního míru a bezpečnosti, respektování existence států s rozdílným politickým, ekonomickými a společenským zřízením, dále pak respektování svrchovanosti a s tím spojených zásad celistvosti, nedotknutelnosti apod. Mimo jiné čs. iniciativa obsahovala také body podporující rozvoj hospodářských styků mezi státy. Závěrem dokumentu byla uvedena poznámka, že

²⁵ Valné shromáždění Organizace spojených národů.

²⁶ Severoatlantická aliance byla založena 4. dubna 1949. Sídlí v Bruselu. Jedná se o vojenský pakt vybraných evropských států a USA.

²⁷ Archiv MZV, fond Porady kolegia, kart. 1966, kniha 112, *Čs. iniciativa k prosazování zásad mírového soužití v Evropě - návrhy na konkrétní postup při sondážích v jednotlivých evropských státech.*

příslušná ujednání bylo vhodné publikovat, neboť se jednalo o předběžnou výměnu názorů a informování příslušných vlád ohledně čs. námětů. Přípravná zpráva také částečně předpokládala výsledky iniciativy u kapitalistických států.²⁸ Nejpříznivější vývoj očekávala ve Francii, se kterou se v této době dařilo pomalu rozvíjet vzájemné diplomatické vztahy. Řešení společného tématu evropské bezpečnosti se mohlo stát základem pro další rozvíjení československo-francouzského dialogu. Stejně tak vztahy s Velkou Británií hodnotila zpráva jako oživené na politické úrovni. Zabývala se dále i ostatními evropskými zeměmi. Důležité je poznamenat, že ke každé z nich byl zvolen jiný přístup, který více odpovídal dané situaci a také rozdílným společenským a kulturním prostředím. Základem však stále zůstávají výše zmíněné body, které podle Československa vytvářely základ pro udržení mírového soužití a bezpečnosti v Evropě. Iniciativa Československa však není ojedinělá. K vytváření podmínek pro zahájení celoevropského dialogu patřila také výše zmíněná rezoluce přijatá XX. VS OSN, přednesená Rumunskem nebo také prohlášení vlády východního Německa o evropské bezpečnosti. Následně přijatá Bukurešťská deklarace tak byla přímým pokračováním cílů socialistické zahraniční politiky. Stejně tak čs. politika pouze tlumočila jednotná stanoviska socialistických států, avšak právě v této iniciativě spočíval nezpochybnitelný přínos jak pro další vývoj směrem ke zmírnění napětí v Evropě, tak k posílení vlivu Československa jako činitele na mezinárodní scéně.

Podle předpokladu byl přijetím deklarace zvýšen tlak na západoevropské státy. Pod záminkou mírového soužití v Evropě byly ostatní státy pozvolna zataženy do jednání. Snahy socialistických států o zavedení diskuze na daná témata byly dále rozvíjeny, především po úspěšném dopadu deklarace. Karlovarská konference komunistických evropských stran z jara roku 1967 již úspěšně shrnovala nové poznatky o jejich snažení a vytvořila dokument, též

²⁸ Tamtéž.

známý jako Karlovarský akční program.²⁹ Stejně tak varšavská porada ministrů zahraničí členských států Varšavské smlouvy téhož roku vytvořila plán, který byl založen na důsledcích vzniklých z přijetí deklarace. Pro čs. zahraniční politiku vplynuly nové úkoly, které již lépe reflektovaly aktuální celoevropské dění, neboť měla k dispozici jak výsledky předchozí sondáže, tak i vypracování nového postupu pro propagaci a činnost v duchu jednotného postupu socialistických států.³⁰ Byl schválen státní plán vědeckého výzkumu, do něhož byl zařazen jako samostatný úkol Evropská bezpečnost. Direktivou pro plnění úkolu měla samozřejmě být Bukurešťská deklarace a její ujednání. „*Problémy výzkumu evropské bezpečnosti vyrostly přímo z potřeb zahraniční politiky řady evropských států*“.³¹ Touto větou začíná dokument připravený pro poradu kolegia, ve kterém je popsáno, z jakých důvodů bylo zapotřebí vědecky zkoumat právě tuto otázku a jaké bylo místo Československa v tomto výzkumu. Důvod je především jeden hlavní, a to již několikrát zmíněna situace v Evropě, ve které existovaly dva politicko-vojenské bloky s rozdílným společenským zřízením. Ústavy zaměřené na výzkum bezpečnostních otázek vznikaly v této době různě po světě a Československo bylo pouze jedním z dalších států, které se ke společnému úsilí měly přidat. Československý výzkum měl být zaměřen čistě na otázky podmínek míru, mezinárodní koordinace a spolupráce v této oblasti, v Evropě. Podle československého chápání bezpečnosti v Evropě byl celkový vývoj závislý na struktuře vztahů mezi oběma německými státy, který stav spolupráce v Evropě ovlivňoval, ale byl naopak i též vývojem vztahů

²⁹ Archiv MZV, fond Materiály do vlády 1951-89, kart. 1, inv. č. PL:16. 06. 1967, *Prověrka plnění závěrů Deklarace o upevnění míru a bezpečnosti v Evropě*.

³⁰ Kaplan, Karel: *Kořeny československé reformy 1968*. Brno 2000, s. 24-25. Z dlouhodobého hlediska byla společná zahraniční politika socialistických států známý problém. Pádem N. Chruščova začalo Sovětské vedení věnovat více pozornosti konkrétním případům. V daném období se jedná například o Rumunsko, které nesouhlasilo s myšlenkou konference. To samotné nebylo na přípravy konference přizváno, což bylo jednou z metod nového sovětského vedení, jak nenarušovat plynulost jednání rozdílnými názory.

³¹ Archiv MZV, fond Porady kolegia, kart. 1967, kniha 118, *Výzkum otázek evropské bezpečnosti a místo ČSSR v tomto výzkumu*.

evropských států ovlivňován.³² Dokument dále navrhoval možnosti postupu pro Československo v dílčích otázkách. Do své kategorie pro posílení bezpečnosti a mírových vztahů zahrnoval oblasti vědecké, kulturní, hospodářské, technologické, ale i osobních kontaktů. Předpokladem bylo, že v těchto oblastech se Československu na mezinárodním poli dařilo. Zkoumání otázek spojených s evropskou bezpečností bylo politickým i vědeckým tématem. V Československu bylo doposud věnováno výzkumu pouze málo prostoru, a to prostřednictvím Ústavu mezinárodních vztahů. Bylo vytvořeno několik komisí a skupin, které svým zaměřením odpovídaly aktuálním potřebám. Od příprav na spolupráci s mezinárodními vědeckými skupinami, až po zkoumání možností rozšíření existující spolupráce s ostatními státy.

Nadcházející událost schůze VS OSN byla první mezinárodní platformou v daném období, kde se projevila účast čs. delegace. Na proběhlé schůzi poradního výboru států Varšavské smlouvy 14. 2. 1967 byly stanoveny jednotlivé kroky po diplomatické linii pro prosazování ujednání Bukurešťské deklarace. Společným úsilím socialistických států mělo být dosaženo konkrétních cílů a určení existujících hranic v Evropě, zmaření jaderných ambicí západního Německa a uznání existence dvou německých států. Důraz byl kladen především na společný postup socialistických států, což měla být hlavní síla k prosazení požadovaného stavu v Evropě.³³ V souvislosti s otázkou politiky vůči západnímu Německu byl na Varšavské schůzi do společného programu včleněn i dílčí požadavek Československa ohledně zneuznání Mnichovské dohody. V kontextu této otázky bylo učiněno několik kroků v březnu téhož roku, mimo jiné uzavření bilaterálních spojeneckých smluv s východním Německem a Polskem³⁴, ve kterých bylo potvrzeno čs. stanovisko. Pro vztahy se západním

³² Tamtéž.

³³ Archiv MZV, fond Porady kolegia, kart. 1967, kniha 120, *Obeslání 5. zvláštního zasedání Valného shromáždění OSN.*

³⁴ Polská lidová republika.

Německem byl taktéž na poradě Varšavské smlouvy stanoven společný postup v jednotlivých otázkách, hlavní zájem však mělo být rozvíjení politických a obchodních vztahů západního Německa s Československem. V návaznosti na tzv. novou východní politiku³⁵ bylo později požadovaných výsledků dosaženo. V dané době však na tento fakt bylo nahlíženo ze strany socialistických států skepticky, s odstupem a nedůvěrou, neboť dle jejich výkladu byla zaměřena na zneuznání východního Německa a nekorespondovala s požadavky na uznání suverenity obou německých států.³⁶ Usnesení zmíněné varšavské schůze byly veřejné, tudíž skepse ohledně přínosu východní politiky západního Německa byla oboustranná. Stejně tak, jako socialistické státy podezíraly západní Německo ve sledování vlastních politických zájmů, bonnská vláda osočovala východoberlínskou, že svými machinacemi maří snahy pro zmírnění napětí a zlepšení situace. Západoevropské státy vesměs podporovaly novou iniciativu a vyjadřovaly politování nad vzniklou situací. Snahy o zmírnění napětí v Evropě prostřednictvím uznání obou německých stran hodnotí jako nemožné, z důvodu ovlivnění zahraniční politiky východního Německa Sovětským svazem, namířenou právě proti normalizaci stavu v Evropě.³⁷ Uznání poválečného uspořádání v Evropě a vzájemná nedůvěra se tak staly dočasně kamenem úrazu pro uskutečňování snah o snižování napětí. Otázky Evropy však nemohly být omezeny pouze na vztahy středoevropských států, ale měly být řešeny v součinnosti všech, i těch nestranných. Stejně tak musely být brány v potaz i síly mimo kontinent. Co se týče postupu Československa, předchozí sondáže vytvořily rámec pro zahájení dialogu s ostatními státy a díky pozitivnímu přijetí snah o vyřešení evropské situace vznikly nové možnosti pro jednání. Iniciativa umožnila více se angažovat v rozvíjení

³⁵ *Ostpolitik, Nová východní politika*, je termín označující snahu o normalizaci vztahů mezi Spolkovou Republikou Německo a východoevropskými státy, v prvé řadě pak s Německou demokratickou republikou.

³⁶ Archiv MZV, fond Porady kolegia, kart. 1967, kniha 120, *Obeslání 5. zvláštního zasedání Valného shromáždění OSN*.

³⁷ Archiv MZV, fond Porady kolegia, kart. 1967, kniha 120, *Obeslání 5. zvláštního zasedání Valného shromáždění OSN. Příloha I*.

celoevropského dialogu, s konkrétním cílem mírového soužití, zmírnění napětí a zvýšení bezpečnosti v Evropě. Jak brzy uvidíme, díky těmto krokům se Československo stalo poměrně významným aktérem v oblasti lidských práv v mezinárodních vztazích. V neposlední řadě byl kladen důraz na svolání celoevropské konference, která by se věnovala výše zmíněným otázkám v širším spektru. Do dalšího období Československo vstupovalo s jasně definovanými zásadami a cíli. V duchu Bukurešťské deklarace přistupovat k německé problematice, snaha o vyrovnání vztahů se západním Německem a osvětlení významu smlouvy s východním Německem, objasňovat a prosazovat politiku mírového soužití u kapitalistických států, u kterých díky předchozím snahám nabyla Československá politika na významu. Připadl jí také úkol na usměrnění odlišného postupu rumunské vlády v otázkách, které měly být řešeny společně.³⁸ Krom propagace navenek tak bylo úkolem působit i na členské státy, které ne úplně zastávaly ideu společného postupu v zahraničně-politických otázkách. Jednou z možností, jak lépe propagovat Československo na venek i jinak než po politické stránce, byla Československá společnost pro mezinárodní styky. Tato nevládní organizace fungovala čistě v kulturní sféře. Propagovala kulturní složky v zahraničí, v mezinárodních organizacích nebo sdružovala Čechoslováky v zahraničí. Pořádala různé akce na podporu a rozvoj přátelství mezi státy. Od roku 1966 však její činnost spadla pod částečnou kontrolu ministerstva zahraničí a v duchu nového směru propagace jí byl vypracován program. Vzhledem k faktu, že organizace byla lépe koordinována v kapitalistických státech, byla její funkce pro zlepšení jména a pozice Československa ideální. Pro tyto potřeby bylo nutné činnost lépe usměrňovat. Hlavní činnost připadla propagaci a popularizaci socialistického Československa, propagace jeho zahraniční mírové politiky, a to formou odpovídající postavení nevládní organizace. Jedná se o vysílání a přijímání delegací nebo pořádání různých kulturních a společenských akcí. Ministerstvo se

³⁸ Zde se projevila tendence vzájemného tlaku k vymáhání soudržnosti mezi socialistickými státy.

dále podílelo na finanční podpoře a také vyslalo pracovníky pro zefektivnění činnosti v jednotlivých zemích. Byla tak vytvořena platforma Sdružení pro Spojené národy pro aktivní propagaci zahraniční politiky. Výše zmíněné úspěchy a nárůst úkolů přinesly Československu více autonomie a samostatnosti při jednání a prezentaci vlastních zájmů, které se také postupně vyvíjely, přihlédneme-li k vnitrostátní situaci paralelně probíhající ve zkoumaném období. Polednový vývoj v roce 1968 přispěl k exponování zahraniční politiky a zájmu o ni, především díky její liberalizaci a částečné odluce od jednotného směru ostatní socialistických států.

Aktivitu Československa můžeme sledovat v otázkách evropské bezpečnosti a díky postupnému vývoji i v otázkách lidských práv. Československo cíleně podporovalo spolupráci mezi socialistickými a kapitalistickými státy. Začaly se více projevovat snahy o uzavírání bilaterálních smluv. Úspěchy se dostavily později začátkem 70. let, do té doby však Československo pokračovalo v kurzu, který je výše nastíněn. Všeobecná deklarace lidských práv, přijata 10. prosince 1948, se stala společným závazkem kapitalistických i socialistických států. Ochrana lidských práv bylo téma, které právně spojovalo, jinak běžně rozdělené, státy NATO a Varšavské smlouvy. Do srpnových událostí 1968 můžeme pozorovat odluku čs. zahraniční politiky od zbytku států Varšavské smlouvy. Projevuje se menší míra konzervatismu v konkrétních otázkách, než jaké prosazoval například Sovětský svaz. Tuto tezi podporují dokumenty z čs. vlády vztahující se k teheránské konferenci³⁹ konané 22. dubna až 13. května 1968. Ta byla jednou z několika v pořadí, vedená pod tematikou projednání dosaženého pokroku od doby přijetí Všeobecné deklarace lidských práv. Hodnotila dosavadní činnost OSN. Prohlášení samotné obsahovalo všeobecná témata jako popírání lidských práv, negramotnost, práva žen nebo diskriminace. Hlavním tématem však byly

³⁹ Oficiálním názvem Mezinárodní konference o lidských právech, konaná v Teheránu. Prohlášení teheránské konference 13. května 1968. In: <https://www.osn.cz/wp-content/uploads/2015/03/teheranska-konf.-1968.pdf> [2. 5. 2020].

konflikty vedené ve třetím světě v důsledku probíhající Studené války, a především jejich dopad na civilní obyvatelstvo. Heslem se stal vědecký, technický, sociální a kulturní pokrok, který je třeba při uplatňování lidských práv reflektovat.⁴⁰

Teheránská konference se objevila v čs. tisku a byla poměrně exponovaným tématem během nadcházejících dní. Jedná se o *Rudé právo* a *Pravda*, není tedy divu, že ohlas v těchto periodikách byl pozitivní. V deníku *Pravda*⁴¹ se dozvídáme, že předmětem této konference byla rasová diskriminace černošského obyvatelstva. Tento „boj“ podle článku podpořil především Sovětský svaz, který i nadále hodlal hájit práva národů za demokratické svobody a bojovat proti imperialistické agresi. Jednalo se samozřejmě o situaci Apartheidu v Jihoafrické republice, na kterou odkazuje informativní sloupec z *Rudého práva*.⁴² Jiný článek ve stejném čísle naznačoval, že soudobá politika Československa byla v odchylce od zahraniční politiky zbytku socialistického bloku. I přesto, že článek hovořil o společném postupu socialistických zemí v otázkách podpory třetího světa, poukazoval i na zvýšenou autoritu čs. delegace odůvodněnou situací doma, tedy nepřímou taktiku odkazoval na probíhající reformní Pražské jaro.⁴³ Podobný náznak přinesl i článek o několik vydání mladší⁴⁴, který hovořil o napětí a očekávání mezi delegáty vzhledem k tehdejšímu dění v Československu. Takové zprávy nám napovídají, že zahraniční politika Československa skutečně v této době nebyla natolik ovlivňována společenstvím, ve kterém se nacházelo, jak by se mohlo zdát. Společný postup socialistických zemí byl deklarován, ale zatímco delegáti Sovětského svazu

⁴⁰ Potočný, Miroslav: *OSN - nástroj míru a mezinárodní spolupráce*. Praha 1975, s. 259.

⁴¹ *Pravda*, r. 49 (1968), č. 98, s. 2.

⁴² *Rudé právo*, r. 48-49 (1968), č. 132, s. 6.

⁴³ Tamtéž, s. 8.

⁴⁴ *Rudé právo*, r. 48-49 (1968), č. 117, s. 11.

apelovali proti vzniku kontrolních institucí, čs. delegace se podílela na vytvoření dvou rezolucí, o výchově mládeže a respektování lidských práv, spolu se zrovnoprávněním žen⁴⁵.

Díky dochovaným materiálům z vlády můžeme zkoumat samostatnou činnost čs. delegace na konferenci. Tato konference byla výjimečná, neboť jak již bylo řečeno, Československo procházelo jistou liberalizační proměnou, na kterou sami delegáti při informační zprávě upozorňovali.⁴⁶ Tato zmíněná zpráva krátce shrnuje základní informace o konferenci, její výsledky a vytyčené cíle. Autorem byl Jiří Hájek, tehdejší ministr zahraničních věcí, ve spolupráci s ostatními delegáty. Samotná zpráva působí. Jako by šlo primárně o prosazování lidských práv v Československu, avšak prostřednictvím přijetí všeobecných mezinárodních rezolucí. Zpráva nás v úvodu informuje, že delegace obeznámila účastníky konference o obrodném demokratizačním procesu v Československu a vytvoření společnosti spojující socialismus a demokracii spolu s vysokou úrovní lidských práv a svobod. Zpráva nás dále informuje, že čs. delegace překonala určitou stagnaci a konzervatismus k otázkám mezinárodní ochrany lidských práv, na rozdíl od ostatních socialistických zemí. Stejně tak se stavěla pozitivně k institucionalizaci vymáhání lidských práv. Na základě získaných informací můžeme tvrdit, že se skutečně odlučovala od jednotného kurzu socialistických zemí, což přispělo k důvěryhodnosti čs. delegace na konferenci. Neznamená to tak, že by se chtěla odloučit úplně. Na základě této zprávy vyplývá, že budoucí funkce země měla být spojovací pro společný vývoj v otázkách mezinárodní ochrany lidských práv. Pro socialistické země se Československo mělo stát vzorem v demokraticko-socialistické přestavbě. Závěrem dokumentu byl také apel na ostatní vnitrostátní rezorty, aby se i ony svou činností podílely na formování nového směru při řešení politických, sociálních, ekonomických i kulturních problémů. Ministr zahraničí ve své zprávě

⁴⁵ *Rudé právo*, r. 48-49 (1968), č. 121, s. 3.

⁴⁶ Materiály do vlády 1951-89, kart. 18, inv. č. PL: 13. 03. 1969, *Ratifikace smlouvy o nešíření jaderných zbraní*.

také rozvíjel myšlenku, že Československo by se mělo ucházet o členství v Komisi OSN pro lidská práva, na jedno ze tří míst vyhrazených pro socialistické země. Jindřich Dejmek upozorňuje⁴⁷, že sice po lednové výměně stranických lídrů došlo k reorganizaci Ministerstva zahraničních věcí, Hájek však zásadní reorganizaci zahraniční politiky států nepředpokládal. Základem vnější politiky mělo zůstat spojení se Sovětským svazem, účast ve Varšavské smlouvě a Radě vzájemné hospodářské pomoci (dále jen RVHP). Dejmek připouští, že činnost Ministerstva zahraničních věcí měla „krýt záda“ obrodnému procesu, hlavní důraz ale dává na navazování nových smluv a styků se socialistickými zeměmi, pro posílení legitimacy pražských událostí. Na rozdíl od zmíněné zprávy pro vládu⁴⁸, která klade hlavní důraz na spolupráci i se západem v rámci konference i budoucího vývoje, podle Dejmka mělo dojít pouze k zaktivizování politiky vůči Západu.

Konference se nesla v duchu zhodnocení dosažených úspěchů, což přineslo velice spornou otázku o vytvoření nových institucí, jejichž prostřednictvím by OSN mohla více prosazovat mezinárodní dodržování lidských práv a svobod. Jednalo se především o funkci vrchního komisaře. Socialistické státy zaujaly k tomuto procesu negativní stanovisko s tím, že taková pravomoc by mohla umožnit zasahovat do vnitřních záležitostí suverénních států. Právě opačný postoj čs. delegace nakonec umožnil získání větší autority delegace na konferenci. Tato otázka byla přesunuta v programu na závěr a v důsledku nedostatku času již na ni znovu nedošlo.⁴⁹ Spolu s akcentem na polednový vývoj v Československu, který byl podle zprávy přijat s nadšením, umožnily tyto okolnosti čs. delegaci více se podílet na finálních jednáních. Ministr zahraničí považoval za největší úspěch delegace tzv. rezoluci o univerzalitě, která mimo jiné obsahovala čs. protest proti vyloučení některých

⁴⁷ Dejmek 2012, s. 189.

⁴⁸ Archiv MZV, fond Materiály do vlády 1951-89, kart. 18, inv. č. PL: 13. 03. 1969, *Ratifikace smlouvy o nešíření jaderných zbraní*.

⁴⁹ Tamtéž.

socialistických zemí z OSN. Jednalo se o Čínskou lidovou republiku, západní Německo, Vietnamskou demokratickou republiku a Korejskou lidově demokratickou republiku. Šlo o důležitou rezoluci, která ve svém důsledku odstraňovala politickou diskriminaci ke zmíněným socialistickým státům. Šlo o zajištění přístupu co nejvíce států k mezinárodním smlouvám a dohodám zajišťujícím lidská práva. Zároveň však Jihoafrická Republika se konference nezúčastnila, i přes to, že jejich vnitrostátní situace byla jedním z předmětů diskuzí. Československá delegace se podle zpráv ministra zahraničí ukázala jako úspěšná. Díky polednovému vývoji došlo k významné liberalizaci zahraniční politiky, což se ukázalo jak na domácím vývoji, tak i na sledované konferenci. Tento vývoj byl v Teheránu přivítán, především díky tomu, že došlo v zemi k posílení lidských práv a svobod, což bylo samozřejmě hlavním tématem. Na základě těchto událostí se Československo mohlo stát vzorem pro vývoj v ostatních socialistických zemích, k čemuž již nedošlo. Jak bylo také zmíněno, podle zprávy ministra zahraničí se mělo stát také mediátorem dialogu mezi kapitalistickými a socialistickými zeměmi, díky svému vnitrostátnímu experimentu. Na výsledcích konference se Československo podepsalo spoluúčastí na vytváření dvou zmíněných rezolucí, přičemž výrazně přispělo k debatě ohledně politické diskriminace.

Můžeme se zběžně podívat na odraz polednového vývoje v diplomatické sféře v socialistickém světě.⁵⁰ XXXV. zasedání Výkonného výboru Rady vzájemné hospodářské pomoci v Moskvě ve dnech 16. až 18. července 1968 přineslo spekulace ostatních členských států k vývoji v Československu. Jak bylo výše zmíněno, vizí bylo vytvoření modelu pro ostatní socialistické státy, které mohly jejich cestu následovat. Součástí této cesty byla také hospodářská reforma, spolu s liberalizací trhu. Zde se střetly dva hlavní směry, které nemohly vzájemně korespondovat. Princip Československa spočíval v integraci do světového trhu

⁵⁰ Pro srovnáním se západním pohledem na polednový vývoj i vnitrostátní situace In: Skilling, Gordon H.: Czechoslovakia and Helsinki. In: *Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavites*, r. 18 (1976), č. 3, s. 245-265.

v kontaktu se světovou ekonomikou. Kurz RVHP se spíše uchyloval k hospodářské integraci mezi členskými státy, pro vytvoření uzavřeného systému.⁵¹ Na daném shromáždění byla zkritizována vnitřní opatření v rámci hospodářských reforem Československa, která brzdila rozvoj vzájemné spolupráce. Tyto tendence byly ovlivněny „světovým imperialismem a revisionismem, které se ve společenství objevují“.⁵² Charakter zprávy vypovídal o netečnosti čs. představitelů, kteří v tuto chvíli vedli cílevědomou politiku zaměřenou na zvýšení spolupráce ve všech oblastech se státy západní Evropy a Západu celkově. Celý vývoj byl zastaven v srpnu téhož roku.

Bukurešťská deklarace i Karlovarská konference evropských komunistických stran vnesla doporučení a požadavek na svolání celoevropské konference, která by se zabývala problematikou evropské bezpečnosti. Díky pozitivnímu vývoji a značnému uvolnění mezinárodního napětí došlo k ujednání na svolání Kongresu evropských národů. Jakožto hlavní iniciátor, ÚV KSSS⁵³ předběžně za socialistické státy schválil svolání takového kongresu do Vídně na březen 1969. Vzhledem ke zvýšení zájmu kapitalistických států o svolání takové konference, byl přípravami pověřen iniciativní výbor se sídlem v Bruselu. Cílem kongresu mělo být posouzení soudobého stavu v Evropě a zhodnotit možnosti dalšího vývoje a spolupráce v dané oblasti. Československo mělo mít dílčí podíl na svolání a průběhu této konference, hlavně díky pozitivnímu ohlasu na dosavadní snahy o rozšíření dialogu evropských zemí. Vzhledem k tomu, že přípravy byly ještě v začátcích, nebylo jasné, jaká konkrétní témata zde vyvstanou. Bylo zapotřebí rychle provést informační průzkum především u západoevropských států, ohledně jejich konkrétních zájmů a očekávání.

⁵¹ Více podrobně viz: Kaplan, Karel: *Rada vzájemné hospodářské pomoci a Československo 1957-1967*. Praha 2002.

⁵² Archiv MZV, fond Materiály do vlády 1964-1968, kart. 15, inv. č. PL: 01. 08. 1968, *Výsledky 35. zasedání výkonného výboru Rady vzájemné hospodářské pomoci*.

⁵³ Ústřední výbor Komunistické strany Sovětského svazu.

Vzhledem k tomu, že kongresu se měla účastnit i mírová a demokratická nevládní hnutí, celou iniciativu bylo potřeba organizovat o to složitěji. Prostřednictvím velvyslanectví byla provedena sondáž. Úkoly pro jednotlivá velvyslanectví v kapitalistických zemích byla rozeslána ještě v první polovině srpna. Přípravný oběžník⁵⁴, který Československo předalo svým evropským zastupitelstvím, informoval o Kongresu evropských národů, který se měl konat začátkem roku 1969 ve Vídni. Po velvyslanectvích byl požadován rychlý průzkum o zájem o kongres. Zároveň měli navrhnout, na které osobnosti nebo organizace by se měla delegace zaměřit a jak nejlépe zapůsobit v konkrétních případech. Pro přípravnou poradu ve Vídni byla vyhotovena koncepce tzv. výzvy, kterou měli čs. zástupci propagovat a prosadit. Nebyla zaměřena pouze na politiky, ale i na významné osobnosti z jiných oblastí. Předmětem výzvy bylo svolání velké konference k jednání o evropské bezpečnosti. K tomu měla vést nová společná iniciativa pro vyřešení evropských otázek jako spolupráce rozdělené Evropy, rozvoj přátelských vzájemných vztahů nebo odzbrojování obou vojenských bloků. Poslední nevyřešenou otázkou zůstávala účast USA. Následující srpnové události v Československu negativně ovlivnily možnosti a vůli pro svolání konference, nejenom u kapitalistických států.⁵⁵ Došlo k zúžení osobností, které se chtěly na přípravě i na samotném kongresu podílet. Projevily se také výrazné rozpory v otázce programu. Přípravný výbor se i přesto sešel v prosinci. Napjatá atmosféra však neumožnila vyhotovit žádné závěry, a proto byla porada přesunuta na březen 1969. Zostření mezinárodní politiky, ke kterému došlo v srpnu 1968, rozhodně nepřispělo k tématu evropské bezpečnosti. Československá zahraniční politika také utrpěla značné omezení, jedním z nich byla povinnost delegátů předložit politické stanovisko

⁵⁴ Archiv MZV, fond Porady kolegia, kart. 1968, kniha 116, *Kongres evropských národů III/1969*.

⁵⁵ Archiv MZV, fond Materiály do vlády 1951-89, kart. 1, inv. č. PL:16. 06. 1967, *Prověrka plnění závěrů Deklarace o upevnění míru a bezpečnosti v Evropě*.

ohledně otázek evropské bezpečnosti předsednictvu Ústředního výboru Komunistické strany Československa.⁵⁶

Předtím, než došlo k invazi vojsk do Československa v srpnu 1968, čs. zahraniční politika si připsala ještě jeden dílčí úspěch. Jaderné zbraně a jejich nešíření bylo téma aktuální pro oba bloky. Ani jeden si nepřál přenos jaderného arzenálu napříč spřátelenými státy, ani satelity. Dne 12. června 1968, byla Valným shromážděním OSN schválena Smlouva o nešíření jaderných zbraní, kterou Československo podepsalo 12. června. Smlouva byla výsledkem několikaletého jednání v rámci jaderného výboru OSN. Československo bylo jedním z prvních signatářských států, což sami politici považovali za akt plně odpovídající zájmům země a jejího stanoviska, které v celé diskuzi zaujímal.⁵⁷ Smyslem smlouvy bylo jaderné zbraně nešířit, zavázat se k jejich odzbrojení a omezení počtu. S tím zároveň souviselo i omezení samotného výzkumu, což v konečném důsledku pro Československo byla jenom iniciativa, neboť z dochovaných dokumentů předpokládáme, že Československo jaderné zbraně nevlastnilo. Aktivita tedy spočívala ve vyvíjení diplomatického a politického tlaku na státy, které se podpisem k ujednání nezavázaly. Význam je do značné míry samozřejmě podmíněn co největším počtem signatářských států. Smlouva zamezovala přístupu západního Německa k jaderným zbraním, což byl dlouhodobý cíl Sovětského svazu a východního bloku. Co se týče využití jaderné energie pro mírové účely, v tomto případě smlouva naopak nabádá k rozšíření technické spolupráce mezi státy. Součástí smlouvy byla také evidence štěpného materiálu vedeného na území signatářských států. V této otázce Československo zaujalo jasné stanovisko. Samo o zbraně nestálo, a tedy nebylo přípustné, aby

⁵⁶ Archiv MZV, fond Porady kolegia, kart. 1968, kniha 116, *Záznam k usnesení předsednictva ÚV Komunistické strany Československa.*

⁵⁷ Archiv MZV, fond Materiály do vlády 1951-89, kart. 32, inv. č. PL:13. 03. 1969, *Usnesení vlády o přenesení sjednávání mezinárodních ČSSR a její jednotlivé členy.*

jiné státy tuto možnost získaly.⁵⁸ I přes to, že smlouva byla ratifikována následujícího roku federální vládou, stejně jako v jiných případech, srpnové události narušily jednání a následný průběh. Vzhledem k neobjasněné vojenské situaci a samostatnosti Československa byly některé státy skeptické vůči smlouvě, neboť předchozí rozhodnutí mohly být přehodnoceny. Vzhledem k charakteru smlouvy také záleželo, aby velmoci byly první, kdo smlouvu podepíše. Ztratila by jistě na významu, pokud by se některá z jaderných velmocí zdržela. Následné protahování procesu samozřejmě zapříčinila neochota západních jaderných velmocí urychleně podepsat na pozadí situace a stejně tak Sovětský svaz nemohl podepsat takovou smlouvu bez účasti USA, Velké Británie apod.

Po srpnových událostech bylo v návaznosti na podepsání Moskevských protokolů vydáno nové prohlášení vlády k situaci. Čtvrtá část prohlášení se týkala zahraniční politiky. Vláda se zavázala k rozvoji vztahů se socialistickými zeměmi, na základě zásad svrchovanosti, rovnosti, nezávislosti, vzájemného respektování a důvěry vycházející z nově vzniklých podmínek. Dále se měla zaměřit na vztahy s rozvojovými zeměmi a důsledně orientovat zahraniční službu na pomoc výstavby prosperující socialistické společnosti. Také pak jasně vymezit úkoly a vzájemnou koordinaci ústředních úřadů spolu se zahraničními, provádějící politiku na jednotlivých úsecích.⁵⁹ Z tohoto prohlášení vyplynulo akceptování nové situace a její řešení bylo, pokud možno, přenecháno na socialistických, prosovětských státech, které si zásah dokázaly obhájit. Krátce na to, 9. září 1968, byla schválena směrnice pro účast čs. delegací na mezinárodních konferencích pro nejbližší období.⁶⁰ Ta byla na základě pokynů vlády předložena ministerstvu zahraničí. Jednalo se jak o zahraniční

⁵⁸ Tamtéž.

⁵⁹ Archiv MZV, fond Materiály do vlády 1964-1976, kart. 15, inv. č. PL:05. 09. 1968, *Prohlášení vlády*.

⁶⁰ Archiv MZV, fond Materiály do vlády 1964-1976, kart. 15, inv. č. PL:09. 09. 1968, *Rámcová směrnice pro účast čs. delegací na mezinárodních konferencích a na čs. národních akcích s mezinárodní účastí pro nejbližší období*.

aktivity, tak o události konané v Československu s mezinárodní účastí. U akcí pořádaných na území Československa bylo doporučeno, aby se konaly. Jejich uskutečnění by podpořilo postavení vlády vůči světové veřejnosti a zdůraznilo normalizační proces. Tyto akce by se měly konat, ale pouze za stavu uspokojivého zajištění všech podmínek. Pro akce konané v zahraničí měly být vyčleněny delegace s omezeným počtem účastníků a sníženým počtem vedoucích. V případě, že by daná zasedání chtěla zařadit na program otázku událostí v Československu, byly předem určeny pokyny pro zástupce, jak v tomto případě postupovat. Československá vláda schválila konkrétní zásady závazné pro účast na mezinárodních akcích. Úkolem bylo zdůrazňovat suverenitu státu, i když dočasně omezenou přítomností zahraničních vojsk v zemi. Bylo potřeba zajistit kontinuitu vnitrostátní i zahraniční politiky. Delegace měly hlavní úkol ve snaze zamezit projednávání soudobé situace v Československu, na jakékoliv konferenci, v jakékoliv formě. Hlavním argumentem mělo být konstatování, že daný problém na konferenci nepatří, neboť se výlučně týká dvoustranných jednání zainteresovaných stran. Což v konečném důsledku úplně nekorespondovalo se zahraniční politikou Československem doposud tvořenou. Delegáti se také měli zdržet polemiky v otázkách, při kterých by jejich argumentace mohla být napadnutelná. To se týkalo především otázek lidských práv a nezasahování do záležitostí cizích zemí. V konečném důsledku tak zůstaly pro Československo konference o nešíření zbraní nebo mezinárodní srazy v orbě a životním prostředí. Měli se však povinně zúčastňovat porad socialistických států, na kterých nebylo třeba v souvislosti s Československem činit žádná podobná prohlášení. V zájmu sledování společné politické linie byla doporučena spolupráce s ostatními delegacemi nebo při trvalých misích, například v OSN. Stejně tak v případě možného interview se měli dotázaní držet striktního postupu podle zadaných směrnic. Vstupem vojsk států Varšavské smlouvy na území socialistického Československa vznikla bezesporu nová situace. Prohlášení učiněné tehdejším zástupcem ministra zahraničí, Václavem Pleskotem,

korespondovalo s požadavky ústřední vlády. Přislíbil snahu všech čs. delegací o respektování vládního ustanovení v zájmu vyřešení a normalizace stavu v Československu. Ne ve všech případech však delegáti souhlasili s tímto postupem. Ještě před samotným vydáním, 21. srpna souběžně s postupem vojsk Varšavské smlouvy, proběhlo v souladu s rozhodnutím ministerstva, instruování diplomatických zahraničních kanceláří o vyslovení protestu proti nelegální okupaci u tamních vlád a požadování okamžitého ukončení nelegální okupace. Stejně tak, ministr zahraničí Josef Hájek, byl nemile zaskočen informací o okupaci na své dovolené v Jugoslávii a sám podnikl několik akcí na podporu Československa.⁶¹ Vypravil se na svolané mimořádné zasedání Rady bezpečnosti v USA, kde osobně protestoval proti vpádu vojsk. V tuto chvíli již působilo několik vlivů na zahraniční politiku a velvyslance samotné. Jedním z nich byl zmatek vyvolaný přítomností cizích vojsk a druhým rozdílné příkazy z Prahy. Zatímco jeden příkaz pro velvyslance v USA zněl neúčastnit se zasedání Rady bezpečnosti a nekomplikovat průběh Moskevských jednání, sám ministr zahraničí apeloval na protestní akce. Hájek na Radě bezpečnosti OSN vystoupil s protestním proslovem. Tímto aktem došlo ke zmezinárodnění okupace a rozbití teze a příjezdu vojsk na žádost Československa. Následný podpis Moskevských protokolů a vydání výše zmíněných dokumentů však přinesly ukončení krátkého období protestu. Na žádost zástupce v USA bylo téma Československa staženo z jednání Rady bezpečnosti. Podle J. Dejmk⁶² můžeme předpokládat, že na většině ambasad došlo ke splnění příkazu o nezasahování. Následně to pak těmto diplomatům bylo přičteno k dobru, během čistek v příštích měsících.

Další větší probíhající mezinárodní shromáždění byla XV. Generální konference UNESCO, 15. října až 20. listopadu 1968. Taktéž se konala během složité mezinárodní situace, kterou vstup vojsk do Československa vyvolal. Na rozdíl od valného shromáždění

⁶¹ Dejmek 2012, s. 193.

⁶² Tamtéž, s. 193.

Rady Bezpečnosti, na této konferenci se skutečnost nijak neodrazila. Můžeme zde však pozorovat výrazný příklon čs. delegace k zásadám tvořených vládní směrnicí, potažmo ke skutečně jednotné zahraniční politice socialistických států. Čs. delegace zdůraznila svou příslušnost k socialistickému společenství. Ze zprávy vytvořené pro vládní potřeby ministra⁶³ můžeme vyvodit, že než zmíněné úspěchy dosažené participací na jednotlivých otázkách, více záleželo na udržení alespoň nějakého mezinárodního věhlasu Československa. Zřejmě i samotným jednotlivcům záleželo na dodržení směrnice a vytvoření iluze samostatnosti zahraniční politiky. Ukazatelem pro předpoklad úspěšnosti tohoto snažení bylo tvrzení, že „delegace zastupuje plnoprávné zájmy suverénního státu, neboť vyjadřují pozici své vlády.“⁶⁴ Tématem konference bylo zejména rozvoj kultury a mírové otázky v oblasti rasismu a třetího světa. I Díky tomu nemuselo primárně dojít na problematiku omezení suverenity, což bylo samozřejmě v rozporu s politikou mírového soužití v Evropě. To v očích socialistických států souviselo také se soužitím v socialismu jako takovém, a tedy ohrožení socialismu znamenalo ohrožení míru. V konečném důsledku za úspěch pro tehdejší politické potřeby můžeme považovat fakt, že na rozdíl od událostí v Maďarsku 1956 se tentokrát UNESCO podobnou situací nezabývalo. Došlo tak k upevnění ochromené pozice Československa, avšak splnutí zahraniční politiky s jednotným kurzem socialistických států bylo již všem jasné.

Dnem 1. ledna 1969 nabyl účinnosti ústavní zákon o československé federaci.⁶⁵ Jedním z bodů bylo i ujednání příslušných orgánů obou republik na podílení se a přípravě návrhů všech mezinárodních smluv. Konečné formulace a samotný proces však mohla vykonávat pouze vláda Československé socialistické republiky, potažmo ministerstvo zahraničí. Návrh vycházel ze zásady, že sjednávání mezinárodních smluv bylo nedílnou

⁶³ Archiv MZV, fond Materiály do vlády 1964-1976, kart. 19, inv. č. PL: 03. 07. 1969, *Zpráva o průběhu a výsledcích XV. generální konference Organizace Spojených národů pro výchovu, vědu a kulturu.*

⁶⁴ Tamtéž.

⁶⁵ https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1968.html [11. 12. 2020].

součástí zahraniční politiky a že v důsledku toho ministerstvo zahraničí jako orgán pro zahraniční politiku dbalo, aby smlouvy byly sjednávány v souladu s čs. zahraničně-politickými zájmy.⁶⁶ Pro všechny smlouvy, které nevyžadovaly souhlas federativních vlád tak byl urychlen proces schvalování a následného přijímání v oblasti bilaterálních i multilaterálních smluv. Celý systém spočíval v možnosti zásahu prezidenta republiky do procesu sjednávání nebo mohl delegovat, tak jako dříve, sjednávání smluv na vládu Československa a její konkrétní členy. Nově tak celý proces přijímání nových smluv a mezinárodních závazků spočíval čistě v rukou vlády a mohl tak být pod lepší kontrolou. Jednotlivé delegace mohly být lépe kontrolovány, a především pečlivěji voleno jejich obsazení. Byla také ustálena situace na ministerstvu, které zůstalo bez vedení od „srpnových“ událostí. Josefu Hájkovi po jeho výstupu nezbylo nic jiného než ustoupit a dočasné vedení převzal ministerský předseda Ota Černík. Ministerstvo tak fakticky do té doby řídil již zmíněný Václav Pleskot. Ústřední vláda byla spolu se státem reformována, a i Černínský palác dostal nového šéfa. Novým ministrem zahraničních věcí federální vlády Československa se stal Ján Marko.⁶⁷ Následující období bylo ve znamení normalizace. Úkoly byly vytyčeny, s přílišnou samostatností ministerstva zahraničí se však nepočítalo. Klíčovým se stalo znovuvedení čs. zahraniční politiky na mezinárodní scénu jako suverénního aktéra dění, avšak v souladu s politikou socialistického bloku.⁶⁸ To se v následujících měsících projevilo ve společném zahraničně-politickém kurzu těchto států. V konečném důsledku,

⁶⁶ Archiv MZV, fond Materiály do vlády 1964-1976, kart. 19, inv. č. PL: 03. 07. 1969, *Zpráva o průběhu a výsledcích XV. generální konference Organizace Spojených národů pro výchovu, vědu a techniku.*

⁶⁷ Od roku 1954 byl členem bratislavského ÚV KSS, zastával spíše ekonomicko-manažerské funkce, v oblasti vedení zahraniční agendy státu neměl prakticky žádné zkušenosti. Mezi jeho úkoly patřilo rozšiřování vazeb se státy třetího světa a znovunavázání vztahů se západními státy.

⁶⁸ Dejmek 2012, s. 195-196.

společná zahraniční politika vždy znamenala brát v potaz hlavní slovo sovětského zájmu. V roli utváření zahraničně-politických cílů vystupovalo sovětské vedení ve funkci arbitra.⁶⁹

V letech 1969 a 1970 se sešlo několik poradních zasedání obou bloků, které přispěly ke svolání konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě. Na socialistické straně to byl bezpochyby summit států Varšavské smlouvy v Budapešti, na kterém vznikla tzv. Budapešťská deklarace.⁷⁰ Ta vyzvala k uspořádání konference o bezpečnosti v Evropě za konkrétních podmínek. Hlavními byly účast východního a západního Německa, jakožto rovnoprávných a suverénních států, s nemožností narušit jejich hranice jejich hranic, dále také nezpochybnila přítomnost dvou vojenských bloků v Evropě a také připustila účast USA, jakožto neevropského státu.⁷¹ Na straně kapitalistických států se jednalo o zasedání Rady NATO v první polovině roku 1970. USA zde prezentovaly svou koncepci pojetí této problematiky. Stejně jako socialistické státy, i pro západní země se měla stát prioritou společná strategie a postup v jednotlivých otázkách. Rozdílná stanoviska se však projevila jak v oblasti vojenské, tak i politické. Vojenská oblast zahrnovala soudobou doktrínu pružné reakce, která nezahrnovala jaderné zbraně, pouze konvenční síly v případě potřeby. Evropské země spíše prosazovaly jaderné vybavení členských států NATO, což by výrazně snížil náklady na údržbu konvenční armády. Stejně tak byla spornou otázkou snížení počtu přítomných amerických vojáků na evropském území. Právě výše vojenských výdajů vynakládaných evropskými zeměmi byla třetí plochou mezi státy západní Evropy a Spojenými státy. Tato problematika vytvořila jeden z předpokladů pro nutnost konference z pohledu USA. Vzájemné snížení počtu vojenských jednotek rozmístěných v Evropě pro Spojené státy i Sovětský svaz, potažmo NATO a Varšavskou smlouvu. Jedním z předpokladů

⁶⁹ Kaplan 2000, s. 17.

⁷⁰ Budapešťská deklarace byla přijata dne 17. března 1969 a její mírový tón výrazně přispěl ke zvýšení zájmu o konferenci mezi západoevropskými státy.

⁷¹ Thomas 2007, s. 43.

byla také otázka západního Berlína a přístupu do něj. Spolu s tím i pečlivou přípravu celého průběhu a zejména okruhů otázek a témat, kterými by se konference zaobírala.⁷² Podle stanovisek NATO by konference měla zohledňovat celkově vztahy Východ-Západ a respektovat vzájemnou souvislost zahraničně-politických událostí i mimo Evropu. Bylo tím myšleno konflikty na Středním východě nebo v Asii, které hrozily svým rozšířením. Byly také předloženy požadavky na účast USA a Kanady a také na rozšíření jednání, které by zahrnovalo kulturní problémy, životní prostředí a zmíněné vyvážení snížení počtu cizích vojenských jednotek na území Evropy. Svolání konference by také nemělo být podřízeno žádné podmínce. Konkrétně měli na mysli různá probíhající jednání, například ve Vídni nebo v západním Berlíně. Mělo by také dojít k představení a analýze vzájemných podmínek.⁷³ Na druhé straně barikády mezitím probíhala debata, která aktivně reagovala na nové informace a přístup západních zemí ke konferenci. Ve dnech 21—22. června 1970 proběhla porada ministrů zahraničních věcí států Varšavské smlouvy v Budapešti, která reflektovala mj. požadavky o účasti USA a Kanady na případné konferenci nebo také nezpochybňovala existenci a přítomnost Severoatlantické aliance v Evropě. Bylo zdůrazněno také pozitivní přijetí návrhu o vzájemném vyváženém odzbrojení, avšak jasná přijatelná definice byla v nedohlednu. Shoda panovala v otázce příprav. Ty měly být podrobné a jasné, spolu s tématy, která měla být formulována v rámci principů Charty OSN. Změněná znění a formulace konkrétních bodů také přispěly ke snaze posunout se v jednání kupředu. Kromě uznání existujících hranic se již také začalo objevovat znění o nenarušitelnosti těchto hranic.⁷⁴ Význam se projevil například v bilaterální dohodě mezi Sovětským svazem a západním Německem, o které se práce bude ještě zmiňovat.

⁷² Archiv MZV, fond Porady kolegia, kart. 1970, kniha 114, *Bulletiny MZV pro Federální shromáždění*.

⁷³ Archiv MZV, fond Porady kolegia, kart. 1970, kniha 317, *Projev generálního tajemníka NATO Manlio Brosio*.

⁷⁴ Archiv MZV, fond Porady kolegia, kart. 1970, kniha 116, *Porada ministrů zahraničních věcí v Budapešti o evropské bezpečnosti*.

Na pozadí evropských vztahů se stále vyvíjela otázka Německa, na kterou nesmíme zapomínat. Některá témata již byla zmíněna výše, ale i v souvislosti dalšího vyjednávání o posílení bezpečnosti a spolupráce, byly poměry v zemi stanoveny jako podmínky. I přes rostoucí izolovanost západního Berlína, debaty o vyřešení sporné situace byly stále aktuální. Souběžně probíhající *Jednání čtyř velmocí o západním Berlíně* a vlastní bilaterální debata mezi Spolkovou republikou Německo a Sovětským svazem, byly v konečném důsledku klíčové milníky, které přispěly k otevření Helsinské konference. Celá situace vycházela ze zahájené iniciativy nové východní politiky západního Německa, též známou jako *Ostpolitik*. Za účelem vytvoření nových vazeb s východoevropskými státy se projevila zejména v bilaterální smlouvě mezi západním Německem a Sovětským svazem v srpnu 1970. Garantovala neměnitelnost tehdejších hranic na Odře a Nise a odpovídala snahám o dobré mezinárodní vztahy v Evropě. Jak byl řečeno, od konce druhé světové války Sovětský svaz a západní Německo neuzavřeli žádnou společnou mírovou smlouvu, která by upravovala vztahy nebo podobu hranic. Absence mírového dokumentu byla jedním z hlavních důvodů, proč Sověti tolik lpěli na vyřešení otázky Německa. Uzavřením této smlouvy dospěli k vzájemnému uznání obou zemí a zejména k jasnému vytyčení a potvrzení existujících hranic. Následně tak i principy prvního koše konference byly přednostními požadavky, zejména kvůli bodu neměnitelnosti hranic a nezasahování do vnitřních záležitostí. V podobném duchu byla podepsána i smlouva s východním Německem, Polskem a konečně i s Československem v prosinci 1973, tedy již během probíhající konference. Byla podepsána německým kancléřem Willym Brandtem a čs. předsedou federální vlády Lubomírem Štrougaem. I ministry zahraničí B. Chňoupkem a Walter Scheelem. V rámci Politiky *détente*⁷⁵ měla za cíl navázat normální diplomatické vztahy mezi zeměmi patřících do dvou mocenských bloků. V zájmu toho obě strany anulovaly Mnichovskou dohodu z roku 1938

⁷⁵ Diplomatická snaha o snižování politického napětí během Studené války.

a zavázaly se ke spolupráci ve vícero oblastech.⁷⁶ Zahájené rozhovory se Sovětským svazem, Polskem a východním Německem nutně zainteresovaly i ostatní velmoci, v otázkách právě neměnnosti hranic a západního Berlína. Dne 26. března 1971 byly zahájeny rozhovory zástupců čtyř velmocí - Sovětského svazu, USA, Velké Británie a Francie. Jak je známo, jednalo se o státy zastoupené v jednotlivých západoberlínských sektorech. Stanovisko zastoupené Sovětským svazem vycházelo z tvrzení, že západní Berlín je samostatná jednotka, nezávislá na západním Německu a je v kompetenci východního, což podle nich vycházel přinejmenším z geografické pozice. Západní protinávrh spočíval v názoru, že záležitost Berlína se musí projednávat jako celek, který byl správní změnou narušen. Západní Berlín byl prostřednictvím tzv. Allied Travel Office (ATO) přechodným bodem mezi západní a východní Evropou. Kancelář sloužila pro poskytování cestovních víz z, ale i do Berlína. Tato instituce byla taktéž jedním z projednávaných témat, neboť stejně tak, jako lidé mohli touto cestou odejít, mohli také být různí členové rozvědky cestovat do států západní Evropy nebo členských států NATO. V roce 1971 byla uzavřena Čtyřstranná dohoda o západním Berlínu, která oficiálně upravovala vzájemné vztahy mezi německými státy a zároveň potvrzovala, že není součástí západního Německa. Tento krok byl brán jako ústupek k trvalému zmírnění napětí. Ve skutečnosti však dohoda definitivně dokončila zmrazení celé situace, aby bylo možné věnovat se následujícím záležitostem a toto téma již nemohl být využito ve prospěch vyjednávání. V konečném důsledku šlo jenom o završení dlouholetého procesu, který nemohl být ukončen jinak než stanovením takového status quo, které nebylo výhodné ani pro jednu stranu. Od počátečního návrhu padesátých let o kolektivní bezpečnosti a sjednocení Německa pod koaliční vládou, až po bilaterální dohodu mezi západním Německem a Sovětským svazem v srpnu 1970, která jednání zakončila.⁷⁷ V souvislosti s řešením německé otázky může být tato smlouva považována za pokrok, neboť položila

⁷⁶ Břach, Radko: Smlouva o vzájemných vztazích mezi ČSSR a SRN z roku 1973. Praha 1994.

⁷⁷ Thomas 2007, s. 37.

základy pro vyjednávání dalších otázek. Pro obě strany potvrzovala pojetí hranic všech evropských států za neporušitelné. Jednalo se o vůbec první bilaterální dokument uzavřený mezi Sovětským svazem a západní zemí, který neporušitelnost hranic potvrzoval. Tím spíš, šlo-li o západní Německo, které zároveň bylo východním blokem uznáno. Významnost smlouvy potvrzuje i rozruch v mediálním světě, který způsobila. Nejzajímavějším příspěvkem k tomuto tématu je však článek Williama S. Schlamma z časopisu *Die Welt*⁷⁸, ve kterém autor porovnal pakt Brandt-Brežněv s paktem Hitler-Stalin. Poměrně ostře autor zkritizoval celý akt, nahrávající do karet expanzi Sovětského svazu na úkor západního Německa, které to tímto umožnilo zmocnit se zbytku východní Evropy.

Pomyslným uzavřením této kapitoly mohla Evropa navázat na jednání ohledně mírového soužití, bezpečnosti a spolupráce. Zejména také kvůli aktivitě západního Německa, které spolu se západními státy bylo ochotné přehlížet situaci západního Berlína, kvůli možnosti oprostít se od tohoto svazujícího tématu. Ke krizové situaci západního Berlína se vyjadřuje i H. Kissinger ve svých pamětech.⁷⁹ Přiznává zde, že vyjednávací pozice západních mocností byla hluboce nepříznivá, neboť v případě neshody mohli východní Němci a Sovětský svaz snadno přerušit komunikační spoje vedoucí do města a vytvořit tak uměle krizi v „západním sektoru“, který se *spojenci* snažili hájit. Otázka zní, do jaké míry, neboť přiznává⁸⁰, že vstup USA a NATO do konference znamenal „prodat“ ji za německo-sovětskou smlouvu a dohodu o Berlínu.

Celá situace však byla mnohem komplexnější. V průběhu studené války docházelo k přelévání poměru sil, což ovlivňovalo východiska pro jednotlivá jednání. Německá otázka byla hlavním tématem pro Sovětskou zahraniční politiku. Západní politika byla motivována

⁷⁸ *Die Welt*, 23. 8. 1970, „Pakt s Moskvou - Model 1970“, Archiv MZV, fond Materiály do vlády 1951-89, *Konference o evropské bezpečnosti a spolupráci, období 22. VII. -27. VIII. 1970.*

⁷⁹ Kissinger, Henry: *Roky v Bílém domě*. Praha 2006, s. 757-560.

⁸⁰ Kissinger, Henry: *Umění diplomacie*, New York 1994, s. 793.

jinými podněty, vycházejících i z mimoevropské sféry. Zejména prudká modernizaci sovětských ozbrojených sil a dosažení vojenské parity se Západem, nutila Spojené státy přistupovat k otázce mírového soužití aktivněji. Prohlášení vrchního velitele ozbrojených sil NATO v Evropě, generála Goodpastera: „Vojenská síla SSSR podporována vojsky satelitů...je koncentrací vojenské síly, nejsilnější v Evropě“⁸¹, podporuje fakt, že členské státy NATO si uvědomovaly nutnost o jednání vzájemného snížení ozbrojených sil. Politika *détente* ve své rané fázi reagovala na tuto potřebu. I když částečně ochlazená událostmi srpna 1968, od roku 1969, s nástupem nové republikánské administrativy Richarda Nixona, se začal utvářet nový přístup k vlastním, ale i společným otázkám mezi USA a Sovětským svazem, například účast ve Vietnamském konfliktu a její ukončení. Společně s pokračováním Francie v její snaze o vytváření vlastní otevřené politiky ke státům východního bloku a s *Ostpolitik* W. Brandta⁸², která se stala vůdčí rolí v celém rozvolňovacím procesu, bylo postupně zahájeno jednání o zlepšení vzájemných vztahů z obou stran. I přes nejistotu vycházející z dlouholeté nedůvěry a také ze snahy nerozdmýchávat vztahy v Německu, bylo nutné přistupovat k vleklým otázkám aktivněji. Byla otevřena debata, která svými tématy zainteresovala nejenom evropské státy. Zároveň je třeba také brát v potaz, že zatímco politika socialistických států byla prakticky ovlivněna jedním, společným kurzem, politika západních spojenců byla rozdílná, neboť každý ze států mohl a také prosazoval svůj pohled na věc. Zatímco sovětským cílem bylo udržení vlivu USA mimo Evropu, tak jejich úsilí si mělo vliv udržet. Pomocí nástrojů NATO bylo možné do jisté míry na kontinentě participovat, avšak v souladu s *Détente* politikou zejména Francie, Velké Británie a také s rostoucími obavami ohledně způsobené situace ve Vietnamu. I samotná interpretace geopolitického mírového

⁸¹ *Die Welt*, 11. 11. 1970, Archiv MZV, fond Materiály do vlády 1951-89, *Konference o evropské bezpečnosti a spolupráci, období 1. XI. -15. XI. 1970.*

⁸² Německý politik, kancléř západního Německa v letech 1969-1974. *Ostpolitik* zaujala své místo v iniciativě *Détente* a projevila se zejména v bilaterální smlouvě mezi Spolkovou republikou Německo a Sovětským svazem v srpnu 1970.

soužití během Nixonovy⁸³ vlády ovlivnila vstup USA do jednání. Taktéž touha po ukončení „vzdálených dobrodružství“ přinutila USA přistupovat k mezinárodnímu prostředí jinak, než pouze jednostranně.⁸⁴

Již bylo jasné, že spolupráci jsou nakloněny oba vojensko-politické bloky. Odstranění posledních překážek pro zahájení rozhovorů bylo zahájeno a dlouholetá snaha Sovětského svazu o zabezpečení poválečných hranic a získání trvalého přístupu do Evropy se blížila ke konci. Budapešťské ústupky, zájem NATO o zapojení do debaty, a především ukončení krize Německa, která začala vstupem země do vojenských struktur západu, umožnili rozvinout vzájemnou debatu a vyjednávání o budoucí podobě soužití na evropském kontinentu. Tento nástin pozadí konference prezentuje základní vývojové mezníky, které k ní postupně vedly. Stejně tak, jako se ukázal zájem o společná témata, tak vyplynula na povrch i absence otázek lidských práv, které Sovětský svaz odmítal zařadit na jednání v mezinárodních vztazích a stejně tak ani USA se svými spojenci tuto myšlenku v počátečním jednání neprosazovali. Dynamika mírového procesu se dala do pohybu a eskalovala již na přípravném jednání.

⁸³ Richard Nixon byl prezidentem USA od roku 1969-1974. Během probíhající konference po vnitrostátní aféře Watergate rezignoval na svůj post a ve funkci jej nahradil Gerald Ford. Jednání ze strany USA však narušena nebyla.

⁸⁴ Kissinger 1994, s. 796.

2. Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě

Potřeba Evropy po svolání konference byla veliká. Různé motivy vedly státy k utvoření všeobecně uznávaných principů, které by se následně daly uplatňovat i mimo *starý kontinent*. Touha po „oteplení“ vztahů a rozšíření technické a ekonomické spolupráce byla hlavními tahouny celé akce. Zmírnění všudypřítomného napětí bylo kýženým cílem všech států bez rozdílu společenského zřízení v zemi. Nakonec rozdílná vlastní dynamika určovala průběh a témata konference. Oba bloky směřovaly rozdílnou cestou k jednomu cíli, k čemuž byla potřeba notná dávka vyjednávání, ale především ústupků a kompromisů. K samotné konferenci došlo až v roce 1973. Předcházely jí podstatné přípravné plány a rozhovory mezi příslušnými zeměmi na úrovni ministrů. Konference byla prohlášena za celoevropskou, o účasti USA však rozhodl jejich vlastní zájem a také „ústupek“ sovětů, kteří prostřednictvím Budapešťské deklarace⁸⁵ připustili účast Spojených států na konferenci a zároveň také nezpochybnili existenci NATO v Evropě.⁸⁶ Musíme ale připustit, že západoevropské státy s konferencí bez účasti USA nesouhlasily. Dejmeck přichází ještě s jednou myšlenkou k této problematice, a to obava západoevropských diplomatů z potenciálního mocenského rozdělení evropského kontinentu mezi USA a Sovětský svaz.⁸⁷ Taková situace samozřejmě nebyla přípustná pro rozmáhající se Evropské hospodářské společenství (dále jen EHS) a jeho státy, které měly poprvé možnost účastnit se mezinárodního summitu společně a reprezentovat své ekonomické zájmy a zároveň ověřit svou schopnost spolupráce. V následující kapitole bude popsán obecný průběh příprav a konference, za přispění čs. pramenů, především z důvodu nedostatečného zpracování tématu v moderní literatuře.

⁸⁵ Bude v práci rozpracována později.

⁸⁶ Kissinger 2006, s. 387.

⁸⁷ Dejmeck, Jindřich: Preparation of the Helsinki Conference and the Diplomacy of Socialist Czechoslovakia, 1972-1975. In: *Comenius: journal of Euro-American civilization*, r. 6 (2019), č. 1, s. 12.

2.1. Přípravná jednání 1972-1973

Jako taková, helsinská Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, se konala v letech 1973-1975. Celý proces byl rozdělen do tří hlavních období, fází, kterým předcházela mnohostranná přípravná jednání na úrovni ministrů zahraničních věcí. V důsledku vývoje, na podzim roku 1972, státy NATO společně oficiálně odsouhlasily svou účast na přípravných rozhovorech o evropské bezpečnosti v Helsinkách.⁸⁸ Finská vláda rozeslala pozvání jednotlivým vládám evropských zemí, ale i USA a Kanady. Konference tak vešla do stádia konkrétních příprav. Tato jednání se konala od listopadu 1972 až do června 1973. Zúčastnilo se jich třicet čtyři států. Belgie, Bulharsko, Československo, Dánsko, Finsko, Francie, Holandsko, Irsko, Island, Itálie, Jugoslávie, Kanada, Kypr, Lichtenštejnsko, Lucembursko, Maďarsko, Malta, východní Německo, Norsko, Polsko, Portugalsko, Rakousko, Rumunsko, Řecko, San Marino, západní Německo, SSSR, USA, Španělsko, Švédsko, Švýcarsko, Turecko, Vatikán, Velká Británie. Hlavním úkolem bylo vyřešit způsob a organizaci vlastní konference, stejně jako určit datum konání a jednací řád. Na jednání se projevil podle očekávání dvě hlavní tendence, které určovaly následný průběh. Podle dobové literatury *Evropská bezpečnost a ČSSR 1945-1975*⁸⁹ se můžeme dozvědět o socialistické snaze po dosažení rychlého a hladkého zahájení konference, a zajištění jednostranných východisek a výhod pro jednání ze strany kapitalistických států. Ve skutečnosti se však dohady vedly ohledně hlavního tematického těžiště a zaměření konference. Dlouhodobým cílem socialistických států bylo prosazování zásad o neměnnosti hranic a nezasahování do vnitřních záležitostí zemí. Západoevropské země se se státy Severní Ameriky snažily přidat i nepolitické roviny, jako volný pohyb osob a informací. V konečném důsledku šlo o dva rozdílné přístupy, které se více než v tématu rozcházely ve formě výkladu a obsahu. Obě strany viděly ve snahách té druhé pokusy o využití jednání k prosazování vlastních

⁸⁸ Finsko nebylo zatíženo žádným historickým břemenem, proto bylo rozhodnuto o pořádání konference zde.

⁸⁹ Holický - Sýkora 1977, s. 99.

jednostranných zájmů. Což bylo samozřejmě předpokladem pro multilaterální jednání v období studené války, v tématech rozsahu a šíření mocenského vlivu. Výsledkem jednání bylo sepsání Závěrečných doporučení⁹⁰, které se týkaly témat a zásad pro přístup k nim. Ty byly rozděleny do tří kategorií. První byly *Otázky bezpečnosti v Evropě*. Týkat se měly zásad svrchované rovnosti a respektování práv z nich vycházející, zdržení se hrozby silou a jejího použití, neporušitelnost hranic, mírové urovnání sporů, nevměšování se do vnitřních záležitostí jiných států, respektování lidských práv a svobod a spolupráce mezi státy. Plnění těchto zásad mělo vycházet z principů Charty Spojených národů. Konference měla zkoumat, jak mohou zúčastněné státy přistupovat k těmto bodům, aby bylo možné jejich dodržení a prosazování. Cílem bylo přispět ke zlepšení vztahů mezi zúčastněnými státy a posílení míru, důvěry a stability v Evropě i ve světě. Druhé byly *Otázky spolupráce v oblasti hospodářství, vědy, techniky a životního prostředí*. Dva rozdílné ekonomické systémy mohly spolupracovat pouze za předpokladu jistých ústupků a vlastních omezení. Proto bylo v dokumentu zapsáno, že spolupráce v této oblasti se musí uskutečňovat při respektování rozdílů hospodářských a sociálních systémů. To je včetně zásady svrchovanosti, vyplývající z doporučení první kategorie. Šlo tak o zamezení vlivu kapitalistického hospodářství na socialistické plánování a monopol zahraničního obchodu. Konference tak měla zkoumat cesty a prostředky, které by na základě těchto předpokladů usnadnily rozvoj obchodu a spolupráce v hospodářských, vědeckých a technických oblastech. Třetí byly *Otázky spolupráce v humanitárních a jiných oblastech*. Tento bod navazuje na body prosazované západními státy, o volném pohybu osob a informací. Podle sovětů šlo o vytvoření takových podmínek, které by umožnily pronikání *buržoazní ideologie* do socialistických zemí, s cílem narušit vnitřní stabilitu. V rámci zásady posílení míru tak byly jednotlivá doporučení definována, aby tomu plně odpovídala. V souvislosti s touto otázkou byl tedy vypracován předpoklad pro postupné šíření kultury

⁹⁰ Tamtéž, s. 102-111.

a sdílení informací provázející rozvolňování napětí. Nebyly tak prosazeny body západních zemí ohledně volného pohybu osob a informací v plném znění. V kombinaci se zásadami o nevměšování se z první skupiny doporučení tak v tuto chvíli pro zúčastněné státy nebylo možné nijak ovlivnit skutečné dodržování těchto zásad. Pro konferenci bylo cílem najít možnosti pro uplatňování konkrétních zásad, které by korespondovaly s rozdílným společenským zřízením v zemích.

2.2. První fáze KBSE 1973

Ihned po skončení mnohostranných přípravných jednání se ministři zahraničních věcí zúčastněných států vydali do hlavního města Finska, aby zahájili vlastní jednání. První fáze probíhala ve dnech 3. až 7. července 1973. Během ní se ještě přidali zástupci vlády Monaka a celkový počet zúčastněných států se tak zvýšil ještě o jeden, na třicet pět. Jednání se nezúčastnila Albánie, která nezastávala názor nutnosti po svolání takové konference. Podle zprávy z *Holického a Sýkory*⁹¹ bylo rozhodnutí Albánie v souladu s prvním bodem doporučených rozhodnutí a nemohli nikoho k účasti nutit. Jak ale bylo výše zmíněno, v případě odchylky od společné linie zahraniční politiky socialistických států, nebyly tyto země zvány na podobná jednání, aby nenarušovaly samotný průběh. Albánie tak nebyla vůbec přizvána, což pro sověty bylo spíše výhodou a mohli svá stanoviska prosazovat ve jménu „jednotného“ zájmu socialismu. Jako první bod na programu shromáždění schválilo účinnost Závěrečných doporučení, s čímž se muselo počítat vzhledem k předchozí úspěšné sedmiměsíční přípravě. Tato fáze konference byla určena především pro přednesení stanovisek zúčastněných vlád prostřednictvím ministrů k otázkám bezpečnosti a spolupráci v jednotlivých oblastech. Šlo o seznámení s představami, které státy od konference a její závěrů očekávaly. Předmětem ceremoniálních proslovů vedoucích delegátů byla demonstrace úsilí a mírových plánů svých zemí na zajištění bezpečnosti v Evropě. Čestné proslovy patřily

⁹¹ Tamtéž, s. 112.

finskému prezidentu Urho Kekkonenovi a generálnímu tajemníkovi OSN, Kurtu Waldheimovi, kteří zdůraznili historickou úlohu Evropy, ve které vypukly dvě světové války. Konference byla charakterizována jako historická a byla zdůrazňována společná odpovědnost za zachování míru a posílení bezpečnosti pro národy na tomto kontinentě.⁹² Na základě Závěrečných doporučení rozhodli o pravidlech, kterými se Konference měla řídit. Byly vytvořeny pracovní orgány konference, výbory a podvýbory, na které byly jednotlivé otázky delegovány. Nejdůležitějším byl koordinační výbor, který měl za úkol dohlížet na rozvrh a program celé první fáze. Jejich úkolem bylo zkoumání možností přístupu, výkladu a zpřístupnění témat pro všechny zúčastněné státy. V popisu činnosti měly získávání všech stanovisek a podkladů, pro vypracování konkrétních textů, které později byly projednávány a schvalovány během druhé a třetí fáze. Zodpovídaly tedy za zpracování podkladů k určeným tématům a měly zároveň podporovat snahy o dosažení konsenzu. Posledním bodem programu bylo předložení návrhů textů a dokumentů, které se měly dále projednávat ve druhé fázi. Její začátek byl stanoven na 18. září 1973 v Ženevě. Zde se mělo dále pokračovat ve zkoumání otázek agendy a připravit tak návrhy deklarácí, doporučení rezolucí, či jiných závěrečných dokumentů na základě návrhů předložených během první fáze a v souladu s přijatými zásadami. Co se týče financování, to připadlo na všechny zúčastněné státy. Finální částka

⁹² Toto téma, které je spíše apel, se objevovalo pravidelně, v mnoha dokumentech vztahujících se ke konferenci. Zřejmě z důvodu přidání konkrétní hodnoty a důležitosti celé konference, aby nebyla brána na lehkou váhu, i když neměla žádný právní základ ani závaznost, a nedocházelo k případné ztrátě zájmu o jednání, zúčastněných států. Jedním z těchto dokumentů může být *Závěrečný dokument Meziparlamentní konference o evropské bezpečnosti a spolupráci v Helsinkách z 31. ledna 1973*. (In: NAČR, fond KSČ - Ústřední Výbor 1945-1989, Praha - předsednictvo 1971-1976, svazek 73, arch. j. 69/6 kinf, *Informácia o priebehu a výsledkoch Medziparlamentnej konferencie o európskej spolupráci a bezpečnosti v Helsinkách v dňoch 26. -31. januára 1973*.

nebyla stanovena, měnila se podle potřeb konference. Jenom pro zajímavost, Československu připadlo uhradit sumu 2% z celkové výše.⁹³

2.3. Druhá fáze KBSE 1973-1975

Jak bylo zmíněno, druhá fáze měla stanovený pouze svůj začátek, nikoli konec. Na rozdíl od první fáze, nebylo možné odhadnout, jak dlouho budou následná jednání trvat. Závisel na ní celý průběh a výsledek konference, neboť během této etapy bylo nutné dojednat všechny podmínky pro „zajištění míru a spolupráci v Evropě“ a zasadit je do finální podoby textů, které se měly oficiálně schválit ve třetí fázi. Do začátku jednání měla konference k dispozici návrhy textů z předchozích jednání, ty mnohokrát změnily své znění, než mohly být přijaty ke schválení. Jakýkoliv závěr na konferenci mohl být přijat pouze souhlasem všech, proto bylo jednání nesmírně zdlouhavé a problematické. Výsledkem jednání bylo přijetí jednoho z hlavních dokumentů, *Deklarace principů*.⁹⁴ Vypracováním dokumentu se zabýval Výbor pro principy vztahů mezi státy. Podstatou textu bylo stanovení základního přístupu k uspořádání těchto vztahů. Společnou zásadou se stal závazek zachování míru jako východisko do dalšího vývoje. Jednalo se o deset bodů upravující vztahy mezi státy s rozdílným společenským zřízením. Deklarace zajišťovalo rovnoprávný přístup všech zúčastněných států, bez ohledu na jejich ekonomickou nebo vojenskou vyspělost, či jejich členství v NATO a Varšavské smlouvě, ale také pro ty, které nebyly součástí žádné vojenské ani hospodářské aliance. Principy deklarace jsou vlastně tím hlavním, co Helsinská konference přinesla. Jednalo se o deset hlavních zásad, které byly rozděleny do tematických

⁹³ Předběžná podoba tohoto dokumentu byla přijata meziparlamentní konferencí o evropské bezpečnosti a spolupráci 31. ledna 1973 v Helsinkách. Její přepracovaná verze se později stala součástí Závěrečného aktu jako Deklarace principů. In: NAČR, fond KSČ - Ústřední Výbor 1945-1989, Praha - předsednictvo 1971-1976, svazek 73, arch. j. 69/6 kinf, *Informácia o priebehu a výsledkoch Medziparlamentnej konferencie o európskej spolupráci a bezpečnosti v Helsinkách v dňoch 26. -31. januára 1973.*

⁹⁴ Holický - Sýkora 1977, s. 136.

skupin, známých také jako „Helsinské koše“. Tyto koše se podle svého charakteru dělily na následující tři:

1. *Evropská bezpečnost.*
2. *Spolupráce v oblastech kultury, hospodářství, vědy, technologií a životního prostředí.*
3. *Humanitární problémy, výměna informací.*

Obsahovaly v sobě následujících deset principů:⁹⁵

1. *Princip svrchované rovnosti a respektování práv vyplývajících ze svrchovanosti*

Tento princip vychází z mezinárodně právní normy obsažené v Chartě OSN. Zde na konferenci rozpracován do větší podrobnosti a konkretizován pro budoucí účely. Součástí byl závazek zúčastněných států o rovnosti a vzájemném respektování. To se projevilo již na konferenci, kdy se kromě *velkých* států diskuze účastnily i ostatní státy se stejnou váhou hlasu. Zároveň tak státy uznaly vzájemnou rozdílnost společenských uspořádání, a politický, sociální, hospodářský ani kulturní kurz nemohl být ovlivňován. Účastníci měli právo na určení své vnitřní a zahraniční politiky a povinnost toto respektovat. To vše bylo předpokladem pro rovnou spolupráci kapitalistických a socialistických států.

2. *Princip zdržení se hrozby silou a použití síly*

Snaha o zamezení vzniku jakékoliv války. Tento princip měl mít o něco větší přesah do mezinárodních vztahů, neboť jeho dodržování mělo být zohledňováno i ve vztahu k nesignatářským státům.

3. *Princip neporušitelnosti hranic*

Jednou z hlavních myšlenek socialistických států byl právě tento princip. Oficiální důvody nechme stranou, z čistě pragmatického hlediska šlo v rámci Evropy pouze o otázku Německa. Obava východu ze ztráty východního Německa

⁹⁵ *Dokumenty Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, Helsinky '75.* Praha 1975, s. 10-18.

a vyjednaných dohod o Berlínu byla hlavním důvodem pro velmi jasné prosazování tohoto bodu. Bylo dosaženo kompromisu, ve kterém se státy zavazovaly k uznání hranic v Evropě, zároveň však byla přijata úmluva, že v rámci mezinárodního práva mohou být hranice změněny.

4. *Princip územní celistvosti států*

Povinností bylo zdržení se jakýchkoliv kroků, které by byly namířeny proti jednotě státu nebo proti jeho politické nezávislosti. V těsné závislosti na předchozí princip zajišťovaly územní celistvost státu proti vnější agresi. Ani jeden bod se však nevztahoval k uznání soudobých Evropských hranic.

5. *Princip mírového urovnání sporů*

Součástí není pouze mírové urovnání sporů, jak napovídá název, ale také závazek ke snaze o rychlé ujednání sporů, aby nezůstal neřešen. Zároveň upravoval, jakými prostředky se má k urovnání sporu dojít, aby nebyl nikdo poškozen nebo zvýhodněn. Stejně tak nemá docházet ani k cílenému vytváření sporu a státy mají těmto situacím samy svým jednáním předcházet. Princip podobně jako ostatní vycházel ze základu úmluv OSN. Tento bod nebyl ve druhé fázi konference dojednán a znění jeho finální verze přišlo až o několik let později.

6. *Princip nevměšování se do vnitřních záležitostí*

Znění tohoto principu je vesměs jasné, snaha o zabránění přímého i nepřímého, kolektivního nebo i individuálního vnějšího zasahování do vnitřních záležitostí a pravomocí suverénního státu. Co však přidává navíc k předchozím ujednáním OSN a jiným dohodám, je snaha o zabránění činnosti tajných a rozvědných služeb na území cizích států. Ve svém znění tak byla zohledněna i tato praxe, které však reálně nebylo možné příliš zabránit.

7. *Princip respektování lidských práv a základních svobod, včetně svobody myšlení, svědomí, náboženství a přesvědčení.*

Tento bod se jako první nevěnoval vztahům mezi státy, ale vztahům jednotlivce ke státu. Kamenem úrazu se stalo konkretizování lidských práv, aby byla přijata oběma společenskými zřízeními. Pohled na lidská práva byl rozdílný a v kontextu předchozího principu o nezasahování do vnitřních záležitostí mohly být některé konkrétní požadavky, například kontrola jejich dodržování, v rozporu s tímto principem. Mohlo tak být docíleno k *vnucení cizích zásad*. Také šlo o konkrétní práva v různých oblastech, zda se omezit pouze na politická nebo zahrnout i hospodářská a sociální. Bylo tím myšleno na rozdílnou sociální politiku států. Kompromis spočinul na konstatování, že se státy zavazují k podporování takových práv, které umožní svobodný a plný rozvoj člověka.

8. *Princip rovnoprávnosti a sebeurčení národů*

Na samotný princip bylo nahlíženo dvěma pohledy, západním a východním. Zatímco západní státy sledovaly tímto bodem možnost seberealizace evropských národů, zejména těch socialistických, východní pohled na problematiku spočíval v aplikaci na země ovlivněné kolonialismem, země mimo Evropu.

9. *Princip spolupráce mezi státy*

Z tohoto principu vyplývá, že smyslem nebyla jakákoliv spolupráce, ale taková spolupráce, která měla přispět k posílení vzájemných vztahů, porozumění a především k posílení bezpečnosti v Evropě. Není tedy přesně specifikované, v jakých oblastech spolu státy musely spolupracovat, ale mohly si tak vybrat konkrétní oblasti, ve kterých měly vzájemné očekávání. Mělo dojít k odstranění diskriminace v oblasti mezinárodního obchodu a posílení obchodních vazeb. Tato spolupráce nebyla omezena pouze na státní instituce, ale mohli se jí účastnit také jednotlivci.

10. Princip svědomitého plnění závazků podle mezinárodního práva

Tento princip v konečném důsledku byl jediným ujednáním, které se alespoň přibližovalo k nějaké závaznosti celého dokumentu. Státy měly svědomitě plnit závazky podle mezinárodního práva, a že budou věnovat patřičnou pozornost Závěrečnému aktu,⁹⁶ ve kterém vyjádřili společnou věrnost principům, které byly uvedeny a jsou v souladu s Chartou OSN.

Většina ujednání vycházela již z existujících konkrétních, obsažených v Chartě OSN nebo pozdějších dokumentech této mezinárodní organizace. Jednotlivé principy byly konferencí konkretizovány a jejich znění více odpovídalo situaci, ve které se svět nacházel. Zároveň reflektovaly potřeby obou bloků, které se zde snažily pomocí těchto bodů pojistit své dosažené úspěchy nebo podložit budoucí ambice. Druhá fáze se tak stala symbolem kompromisu a některých volných frází, které v konečném důsledku nezabránily vůbec ničemu. Úspěchem této fáze je, že se jí účastnily i státy, které nebyly v OSN a nebyly tak doposud zavázány tato ujednání brát v potaz. Jednalo se o San Marino, Monako, Vatikán a Lichtenštejnsko. Jednotlivé principy také nebyly seřazeny podle důležitosti, jak by se mohlo zdát, nýbrž podle témat, která na sebe postupně navazovala a tvořila tak celistvý dokument provázaných zásad.

⁹⁶ Závěrečný akt (Final Act), je finální dokument Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, podepsaný dne 1. srpna 1975, nejvyššími představiteli třiceti pěti států světa, v Helsinkách. Je souborem dokumentů popisujících opatření k posílení důvěry, míru a spolupráce, včetně dokumentu popisujícím deset principů pro rozvoj těchto hodnot a jak k nim docílit. Dokument a proces samotný, je považován za významný krok pro snížení společenského a politického napětí během studené války, mezi západním a východním blokem. Text dokumentu je volně přístupný k nahlédnutí i online In: <https://web.archive.org/web/20160325091557/http://smsjm.-vse.cz/wp-content/uploads/2008/10/sp23.pdf> [8. 2. 2021]. Jeho tištěný přepis je možné najít v příruční knihovně archivu Ministerstva zahraničních věcí. V doslovném přepisu byl vydán i v publikaci *Dokumenty Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, Helsinky '75*. Praha 1975.

Charakter konference byl jednoznačně politický, cílem však bylo přijmout ustanovení, která by zajistila předpoklady pro pokračování procesu mírnění napětí v oblasti nejen politické, ale přispěla také k uvolnění v oblasti vojenské. Veškerá opatření také měla vzbuzovat větší pocit vzájemné důvěry, kterou posiloval také samotný proces intenzivního jednání. Co se týče debat vojenského odzbrojení, souběžně s konferencí probíhala jednání o snížení ozbrojených sil ve Vídni.⁹⁷ Souhra obou akcí vzájemně podpořila výsledky a úsilí zájmů. Být součástí některé z vojenských aliancí bezpochyby bezpečnost nezaručovalo, ať už její pojetí bylo kolektivní nebo preventivní. Některé státy se zároveň považovaly za zainteresované, i když nebyly přímými účastníky, pouze pozorovateli. Z toho titulu přicházely i na konferenci tendence k rozšíření zájmu z čistě politického právě i na vojenský. S cílem posílení důvěry tak v souboru dalších doporučovacích dokumentů došlo ke schválení ohlašování například velkých vojenských cvičení nebo vojenských přesunů.⁹⁸ Tento bod byl výrazným posunem, neboť do té doby nebylo ve zvyku obdobné akce vůbec oznamovat, mnohdy ani členským státům aliancí. V daném období bylo pokrokem, že se o takové možnosti začalo vůbec jednat, neboť při správném vyhodnocení informace mohly státy lépe odhadovat vojenské počty a pozice. Došlo tak k přijetí usnesení o hlášeném cvičení vojska většího než 25 000 mužů, ale pouze na území Evropy. Reálně tak nevztahovala na zúčastněné státy rozkládající se mimo Evropu (USA, Kanada, asijská část Ruska). Postupně se díky těmto pravidlům staly hlášené přesuny demonstrací síly armád bloků. K těmto cvičením bylo umožněno účastnit se pozorovatelům na základě dobrovolnosti. Záviselo na daném státu,

⁹⁷ Ve dnech 31. ledna až 28. června 1973 probíhala ještě přípravná jednání o snížení ozbrojených sil a výzbroje ve střední Evropě. Těchto jednání se zúčastnilo sedmnáct evropských zemí a také USA a Kanada. Šlo o to dohodnout okruh a statut účastníků, proceduru, agendu a míst a termín zahájení vlastních jednání. Ta začala ve Vídni 30. října 1973. Vzhledem k souběžnému jednání s Helsinkami, projevovaly obě strany vůli k dosažení konkrétních výsledků, v duchu dosažení cílů konference. In: Archiv MZV, fond Materiály do vlády 1951-89, kart. 61, arch. č. PL: 30. 08. 1973, *Informace o průběhu a výsledcích přípravných konzultací k jednání o snížení ozbrojených sil ve střední Evropě*.

⁹⁸ Holický - Sýkora 1977, s. 159.

který akci konal, kolik a které pozorovatele pozve. Větší problém spočíval v otázce přesunu vojska, které mělo být hlášeno obdobně, na základě stejných pravidel. Ke konkrétní závazné formulaci však dokument nedospěl z důvodu velmi rozdílných přístupů a neshod i uvnitř vojenských bloků. Pro rozvinutí důvěry a spolupráce však v rámci reciprocity dospěli ke shodě ve výměně vojenského personálu a delegací. Ze zmíněných doporučení také vyplývá, že státy přistoupí k výraznému odzbrojení pomocí konkrétních opatření a pod mezinárodní kontrolou. Zúčastněné státy vyjádřily podporu pro zmírnění napětí a odstranění příčiny tohoto napětí. Vojenská sféra konference tak ovlivnila sféru nakonec i sféru politickou. Jednotlivé aspekty vzájemně souvisely s posílením a udržením bezpečnosti v Evropě.

Nejvíce omezující hranicí na konferenci, byla pomyslná dělicí čára mezi státy kapitalistického a socialistického světa. Co se týče společenského zřízení, nebyl možné do něj zasahovat. Socialistické státy se snažily svou integritu uhájit a nenarušit „západními vlivy“ a zároveň neměly zasahovat do kapitalistických poměrů, neboť „kapitalismus byl pouze mezistanicí k socialismu“. Nakonec to byla mnohostranná a dvoustranná jednání mezi aktéry na konferenci, která podpořila vzájemné vztahy a rozšířila nejenom politickou spolupráci mezi bloky a jednotlivými zeměmi. Hospodářská spolupráce byla tématem několika posledních let, neboť si především socialistické státy uvědomovaly potřebu po zajištění přístupu i na západní trh. Pouze vzájemná shoda o zlepšení vztahů skrze rozvoj obchodu, průmyslové, vědecké a technické oblasti, včetně řešení otázek životního prostředí, přispěla k rychlému ujednání těchto bodů. Nutno podotknout, že součástí konference byly také rozvojové země, které přikládaly těmto otázkám velkou váhu. V této etapě vývoje byla dělba práce a vzájemná hospodářská provázanost a závislost taktéž tématem zvýšeného společného úsilí pro posílení důvěry. Základem celé spolupráce byl obchod a výměna. Soudobá struktura v žádném případě neodpovídala možnostem trhu. Státy zúčastněné na konferenci odpovídaly

$\frac{3}{4}$ celosvětové obchodní výměny, avšak podíl objemu vzájemné výměny činil pouze 2,2 %.⁹⁹ Vytvoření příznivějších podmínek mělo tuto „blokádu“ odstranit. Samozřejmě nešlo odstranit veškeré obtíže, musíme také brát v potaz existenci EHS a RVHP, které v první řadě zohledňovaly své členské státy. Spolu s celní bariérou nebylo snadné tyto historické hranice překročit, zároveň však považujeme za pokrok už jenom rozvedení debaty. Nejlepší cestou se tak stalo uzavírání dvoustranných a mnohostranných smluv mezi zeměmi, které rozvojem vzájemného obchodu získaly. Došlo tak k vytvoření podmínek pro možnost získávání většího množství hospodářských informací a následně tak rozšíření kontaktů mezi hospodářskými pracovníky, což umožnil spolupráci mezi kapitalistickým a socialistickým výrobním systémem. Průmyslová kooperace je tak další oblastí, kterou rozvoj obchodu umožnil. Díky této možnosti mohlo dojít k organizaci společné výroby a odbytu, zavedení výrobní specializace, výstavba, rozšiřování a modernizace průmyslových podniků. Těžiště hospodářských styků tak mohlo být přeneseno přímo do centra výroby. Státy mohly hledat sféry společného zájmu a vytvářet společné projekty. Stejně tak mohlo jít o zrychlení a zkvalitnění přepravy různého materiálu napříč Evropou, vypracovat tak projekty pro zajištění energie, zdrojů a surovin. Mohlo se jednat o spolupráci ne jenom v regionálním, ale i kontinentálním měřítku. Vědecká spolupráce taktéž v těsné návaznosti souvisela s rozvojem výhodných vztahů. Snaha získávat moderní poznatky v různých oblastech vědy a techniky byla společná pro všechny státy. Nákup a prodej patentů v této době již byl běžnou praxí mezi státy, nově se však mohli dělit prostřednictvím výměny vědeckých pracovníků nebo organizací světových konferencí apod. Nevztahovalo se to pouze jenom na vládní, ale i nevládní sféru. Objevila se také otázka ochrany životního prostředí, která reagovala na vedlejší produkt hospodářského a vědeckého pokroku. Bylo vymezeno osm hlavních oblastí, na které se měly jednotlivé země zaměřit, přičemž znečišťování ovzduší a vody byly na

⁹⁹ Tamtéž, s. 170.

prvním místě. Dokument zcela jasně nehovoří o krocích, které by měly státy podniknout, spíše je zdůrazněno, jak ke znečištění docházelo. Tj. pevná paliva, výfukové plyny, vypouštění škodlivých částic do ovzduší nebo čištění průmyslových a městských odpadních vod. Největším úspěchem tohoto jednání byla shoda na svolání konference o životním prostředí v budoucnu.

V oblasti kulturní se střetly dva základní přístupy dané účastnickými státy. Součástí úmluv mělo být i celkové zvyšování životní úrovně a prohlubování kulturních zkušeností pro zajištění lepšího šíření informací a řešení humanitárních problémů. Rozdíly se projevíly v základním pojetí „šíření kultury“. Zatímco socialistické státy se soustředily na rozvoj oblastí kultury umění a školství, kapitalistické státy více usilovaly o snazší šíření informací. To samozřejmě nemohlo být přijato kvůli obavě z šíření ideologie narušující *socialistickou jednotu*. Tyto snahy tedy byly hodnoceny jako zájmy politické se snahou narušit dané společenské zřízení a jeho kulturu. Proto byla v dokumentu zakomponovaná věta, že smyslem spolupráce a výměny v oblasti kultury je vzájemné porozumění mezi lidmi a národy. Mohlo tak být snadno ovlivněno, které kulturní vjemy se přes hranici dostanou a které ne. Větším úspěchem této části bylo jednohlasné schválení vzájemné výměny vědců, pedagogů i studentů v rámci vzdělávacích a poznávacích programů. Mohl tak dojít k posunu ve vědecké spolupráce, ale i k rozvoji studia jazyků a vyučovacích metod. Otevřely se možnosti pro uzavírání spolupráce mezi vědeckými institucemi, univerzitami, vědeckými týmy, které tak mohly koordinovat svůj výzkum. Problematika kontaktů mezi lidmi byla pojata široce, od shledávání rodinných příslušníků, přes zlepšení pracovních podmínek v zahraničí, až po vytváření nových příležitostí ve sportu. Došlo také ke zlepšení podmínek pro turismus. Zejména do vybraných destinací západního světa mělo dojít k výraznému zjednodušení formálních povinností. Turismus totiž vede k pravému poznávání cizí kultury a vytváří i lepší možnosti pro spolupráci v dalších oblastech. Dále byly dojednány podmínky v oblasti šíření

kultury umění, jak to můžeme také nazvat. Počínaje šířením informací skrze rozšířenou úlohu tisku, tiskových agentur, rozhlasu a televize mělo dojít k rozšíření všeobecného poznání hodnot ostatních států a národů. Spolu s pořádáním odborných i neoborných zájmových přednášek by tak bylo možné porovnat různé aspekty života a zvyšovat vzájemné porozumění.

2.4. Třetí fáze KBSE 1975

Úspěšné ukončení druhé fáze konference připravilo vhodné podmínky pro setkání vedoucích státníků zúčastněných států z Evropy, USA a Kanady. Ve dnech 31. července až 1. srpna 1975 došlo v helsinském paláci Finlandia k završení několikaletého jednání předních světových politiků. Svou povahou byla tato konference jedinečná. Účastníci se zde poprvé v dějinách Evropy sešli, aby jednali o společné mírové a bezpečné budoucnosti, i přes své rozdílné názory a přístupy k různým celospolečenským otázkám. Došlo ke slavnostnímu podepsání Závěrečného aktu,¹⁰⁰ který byl finální podobou vyjádření společných cílů, o jejichž dosažení budou státy společně usilovat. Dokument vyjadřuje rovnováhu všech zúčastněných států, jak od států socialistických, tak kapitalistických, i těch hospodářsky a vojensky neutrálních. Význam však spočívá ve formulaci zásad mírového uspořádání Evropy do budoucna. V rámci zakončovacího ceremoniálu vystoupili vedoucí představitelé jednotlivých států se svým proslovem. Závěrečný akt měl čtyři hlavní části. První obsahuje Deklaraci principů a bezpečnostních opatření, které je v práci zmíněn. Druhá část se věnuje otázkám hospodářské, vědecké a technické oblasti, spolu s životním prostředím. Třetí část zahrnuje problematiku spolupráce v humanitárních a jiných oblastech. Čtvrtá část Závěrečného aktu pojednává o budoucích krocích po konferenci, které nebyly úplně jasně stanoveny. K tomuto tématu se práce vrátí později, v kapitole o účasti Československa na konferenci. K závěrečnému dokumentu musel být přistupováno jako k celku, nikoli vybírat pouze

¹⁰⁰ 1. srpna 1975.

jednotlivá ujednání. Pouze v takovém případě bylo možné jej aplikovat jako ucelený a dlouhodobý program pro vytváření atmosféry spolehlivosti, mírového a bezpečného rozvoje Evropy. Dokument neměl sám o sobě právní podstatu a byl tedy „platný“ pouze v případě vědomého prosazování zásad všemi zúčastněnými státy. Deklarativní a byrokratický ráz konference nevytvořil žádnou ucelenou instituci, která by nahradila existenci vojenských bloků.

3. Účast Československa na KBSE a přípravných jednání

Z pražské porady ministrů zahraničních věcí států Varšavské smlouvy v roce 1969 byly zformulovány další podněty, které přispěly k myšlence svolání konference. Zejména také výsledky Budapešťské schůze později téhož roku, jejíž vydaná deklarace přistupovala ke konferenci jako k neizolované, přístupné nejenom pro evropské státy, ale také pro USA a Kanadu. Československo hodnotilo rozšíření základních otázek bezpečnosti a spolupráce o projednávání otázek hospodářských a vědecko-technických pozitivně, spolu se zájmem o řešení snížení přítomnosti vojsk cizích mocností na území Evropy.¹⁰¹ Byl zřejmý zvyšující se zájem o svolání konference mezi západními státy a vlastní myšlenka konference byla všeobecně přijímána, i navzdory tomu, že otázka lidských práv byla stále bodem úrazu. Do roku 1969 politický dialog nedospěl do fáze upřesňování představ o možných bodech agendy ani k vyjasňování způsobu jejich přípravy. Československý postoj k uzavírání mezinárodních smluv byl v jednotném duchu se zahraniční politikou socialistických států. Samostatnou aktivitu však vykonávali zástupci země po několika liniích. Jednou z nich byla samozřejmě aktivní podpora politických kroků „bratrských“ států, jako byla například smlouva mezi západním Německem a Sovětským svazem, na kterou postupně další státy navázaly. Zejména bilaterální rozhovory vrcholných politiků byly prostředím, ve kterém se daly myšlenky konference šířit. Teprve po Budapešťských návrzích a reakci západních států bylo možno reálně hovořit o konkrétních bodech, účastnících a jejich prioritách. Součástí čs. zahraniční politiky bylo navazovat a rozvíjet zahraniční styky na nejvyšší úrovni. Samotná snaha o prosazení myšlenky konference umožnila některé vztahy navázat a díky tomu mohli zároveň politici na toto téma diskutovat. Jednou z nejvýraznějších příležitostí byla návštěva

¹⁰¹ Archiv MZV, fond Materiály do vlády 1951-89, kart. 42, arch. č. PL: 19. 11. 1970, *Informace o vývoji situace v otázkách evropské bezpečnosti a spolupráce.*

prezidenta Ludvíka Svobody¹⁰² ve Finsku, ve dnech 6. až 9. října 1970. S finským prezidentem došli ke společnému závěru o nutnosti svolání konference. V této době byly připraveny také rozhovory se Švédskem a Rakouskem, jakožto nezávislými státy, které myšlenku podporovaly, zejména část o rovnoměrném odsunu vojenských sil z Evropy. Mezi připravenými návštěvami byly také státy NATO, jako Velká Británie, Belgie, Francie a Norsko. Nejednalo se o oficiální prezidentské návštěvy, ale schůze na úrovni ministrů a jejich náměstků. Byly to kroky, které mohly být považovány za projev vůle ke konkrétním cílům mezi státy. Československá zahraničně-politická aktivita se projevovala i jinak. Například na XXV. Valném shromáždění OSN byla přijata *Deklarace o právních zásadách mírového soužití*, která byla dána na pořad jednání OSN z iniciativy Československa a jeho delegace. Stejně tak i *Deklarace o upevnění mezinárodní bezpečnosti*, kterou podalo k projednání sdružení socialistických států. Československá stanoviska přednesl úřadující ministr zahraničí, zmíněný Ján Marko.¹⁰³ Podobným způsobem bylo Československo zapojeno do dialogu se Západem. Aktivizace multilaterálních a posléze bilaterálních vztahů s vyspělými kapitalistickými zeměmi zabránila odsunu na druhou kolej nebo vyřazení z celoevropského dialogu. Cílem bylo prosazování názorů, představ a zájmů, při současném získávání informací potřebných pro vytvoření uceleného obrazu o stanoviscích a postojích západních zemí. Také ověřit reálné možnosti pro konkrétní přípravu celoevropské konference a zejména dosáhnout, aby rozhovory o celoevropské konferenci byly v nejbližší době převedeny z dvojstranné na mnohostrannou základnu. Československo pro tyto účely vytvořilo meziresortní koordinační komisi, vzhledem k potřebě zvýšit vlastní připravenost

¹⁰² Ludvík Svoboda byl prezidentem Československa od 30. března 1968 do 28. května 1975. Ve své funkci skončil předčasně, kvůli zdravotním problémům. Jeho nástupcem se stal Generální tajemník ÚV KSČ Gustáv Husák.

¹⁰³ Zajímavostí je, že již přijaté deklarace byly jedním z hlavních argumentů USA, pro nevyjádření podpory konferenci. Později se však ukázalo, že zdržovací taktikou umožnili přidat další témata, v jejich zájmu, k diskuzi a celkový rámec a pojetí otázek byl později díky jednání konkretizován.

v této oblasti. Ta byla složena z náměstka ministra zahraničních věcí, zahraničního obchodu, ministerstva plánování, federálního výboru pro technický a investiční rozvoj, ministerstva národní obrany a Československá akademie věd, a také Úřadu předsednictva vlády. Jednalo se tedy o odborníky z oblasti bezpečnosti a technicko-hospodářské spolupráce.¹⁰⁴ Zásadní byla úzká spolupráce s partnery ve spojeneckých zemích a prohloubení spolupráce i analytických útvarů ministerstev zahraničních věcí socialistických států. Při posuzování jednotlivých témat měla být brána v potaz především situace v Evropě. Uskutečněné konference nemělo být záležitostí izolovanou od celkového mezinárodně politického vývoje. Na rozdíl od bilaterálních vztahů typu SSSR-USA se měla obsáhnout v širších politických problémech a stát se mezníkem další etapy v procesu uvolňování napětí. Pro čs. politiku bylo pro vývoj následujících let důležité vycházet z toho, že svolání celoevropské konference i nadále bylo předmětem politického vyjednávání, nepředbíhat samotnému vývoji situace, postupně zlepšovat vztahy s kapitalistickými státy Evropy, usilovat o rozvoj diferenciačního procesu a v rámci socialistického společenství podporovat užší koordinaci a spolupráci.¹⁰⁵

Koncem roku 1971 vystřídal v čele ministerstva zahraničních věcí dosavadní velvyslanec v Moskvě Bohuš Chňoupek.¹⁰⁶ Jeho nominace nevzbudila pozitivní ohlas u reformního křídla KSČ, ani u mnohých západních politiků. U muže „sovětské důvěry“ byl předpoklad zvýšeného vlivu SSSR na Československo. Ve skutečnosti však jeho pružná politika korespondovala jak s vrcholícím obdobím *détente*, tak i s rychle a často se měnícím kurzem sovětsko-amerických, ale i sovětsko-západních vztahů. Díky tomu se během jeho

¹⁰⁴ Z nedostatku příslušných odborníků k posuzování lidsko-právních otázek můžeme soudit, že s projednáváním otázek tzv. třetího koše, se nepočítalo nebo minimálně ne v takovém rozsahu a zájmu, v jaké k tomu na konferenci došlo.

¹⁰⁵ Archiv MZV, fond Materiály do vlády 1951-89, kart. 42, arch. č. PL: 19. 11. 1970, *Informace o vývoji situace v otázkách evropské bezpečnosti a spolupráce*.

¹⁰⁶ Bohuš Chňoupek byl velvyslancem v Moskvě od federalizace republiky. Byl součástí obměněného a nového Federálního ministerstva zahraničních věcí (FMZV). Jeho životu a politické kariéře se věnuje Ivan Brož ve své publikaci. Brož, Ivan: *Majster ministr. O rozporuplné osobnosti v politice a diplomacii*. Bratislava 2008.

raného působení povedlo dojednat normalizaci vztahů s oběma německými státy a později i vnější respektování režimu. B. Chňoupek setrval na svém postu až do roku 1989, během probíhající helsinské konference byl tedy jediným čs. ministrem zahraničí, který diskuze a jednání vedl.¹⁰⁷

3.1. Společný postup socialistických států

Ve dnech 25. a 26. ledna 1972 proběhlo zasedání politického poradního výboru států Varšavské smlouvy v Praze. Z této porady vzešla *Deklarace o míru, bezpečnosti a spolupráci v Evropě*, která se stala primárním zdrojem stanovisek a názorů, ze kterých v následujících přípravných jednáních socialističtí politici čerpali. V dokumentu bylo formulováno sedm principů navazujících na dosavadní návrhy, které reflektovaly také doposud vznesené podmínky a návrhy ostatními, zejména neutrálními státy, jako Jugoslávie. Stala se tak vhodným základem pro rozvíjení dalšího dialogu a koordinaci společného snahy pro přípravu jednání. Současně čs. vláda přijala usnesení deklarace jako prvořadý úkol všech politických orgánů. Začátkem tohoto roku byly zahájeny bilaterální kontakty na úrovni ministerských delegací s finským ministerstvem zahraničí.¹⁰⁸ Československo bylo prvním z několika států, které tyto vztahy navázalo, jakožto i pověřenec států Varšavské smlouvy, pro všeobecné obeznámení ostatních s myšlenkami Pražské deklarace a bylo připraveno pro zahájení multilaterálních konzultací s ostatními státy ohledně zahájení přípravných jednání. V této chvíli záviselo zahájení konference na uspokojivém završení západoberlínské dohody, které se Československo neúčastnilo. Předmětem příprav mělo být určení termínu konference, místo, pořad jednání a procedura. Výsledkem měl být dokument, který by rámcově zakotvil

¹⁰⁷ Dejmek 2012, s. 206.

¹⁰⁸ Československé delegaci byly představeny budovy, ve kterých se měly odehrávat jak přípravné rozhovory, tak i hlavní jednání, a splňovaly podmínky pro splnění účelu hoštění politických zástupců. Jednalo se o budovu Dipoli, což byla součást univerzity a koncertní budovu Finlandia.

následující průběh.¹⁰⁹ Hlavními úkoly Federálního ministerstva zahraničních věcí bylo zpracovat podklady a připomínky k Pražské deklaraci a podmínky pro vstup do multilaterálního jednání, na základě zmíněných sedmi principů. Deklaraci mělo ministerstvo rozšířit a projednat s ostatními evropskými státy a jejich reakce následně vyhodnotit, pro potřeby jednání ostatních socialistických států. Ze své pozice navázaných styků v předchozích letech bylo nejvýhodnější, aby se tohoto úkolu zhostilo právě Československo. Ministerstvo dále spolupracovalo s výborem pro evropskou bezpečnost a meziresortní koordinační komisí, která byla zmíněna dříve, na zajištění vypracování daných úkolů. Jednací komise byla rozdělena do pěti skupin. Pro otázky politicko-právní, ekonomické spolupráce, kulturní spolupráce, životního prostředí a snížení zbrojení. Činnost této komise řídil náměstek ministra zahraničních věcí a koordinoval ji s dalšími příslušnými výbory a skupinami, například včetně Ústavu pro výzkum mezinárodních otázek. Těžiště práce těchto skupin spočívalo v rozpracování daných otázek a ve stanovení základního přístupu k nim, samozřejmě v kontextu Pražské deklarace. Součástí vypracování takového dokumentu bylo zabránit zneužití oblastí pro účelové zneužití terminologie, vytvořily tak závazný rámec pro jednání ve smyslu jednotného postupu socialistických států. O správném vypracování těchto podkladů svědčilo potvrzení tohoto pojetí sovětskou stranou.¹¹⁰ Vzniklá stanoviska v každém případě nebyla definitivní, pouze upravovala náhled a přístup k jednotlivým bodům deklarace. Znamenalo to, že jednotný postup Varšavské smlouvy a socialistických států nebyl ve všech otázkách vyjasněn, i samotný důraz jednotlivých států byl kladen na určitá témata. Pro Československo bylo jedním z hlavních stálých problémů dozvuk roku 1968 a normalizace z pohledu západních států. Stejně tak otázka vzájemného odzbrojení a odsunu vojsk bylo téma, na kterém se mohli více méně podílet při prosazování, než ve finálním provedení.

¹⁰⁹ Tímto dokumentem byly Závěrečná doporučení, která jsou již zmíněna v kapitole dříve.

¹¹⁰ Archiv MZV, fond Materiály do vlády 1951-89, kart. 52, arch. č. PL: 11. 05. 1972, *Informace o stavu přípravy a svolání celoevropské konference o bezpečnosti a spolupráci a o úkolech FMZV*.

Převedení jednání vybraných otázek do rukou čistě Sovětského svazu předcházely projevy L. I. Brežněva na 25. sjezdu sovětských odborů, kde stanovil otázky, do kterých by neměly socialistické státy iniciativně vstupovat, ale zůstat v rámci úvodních projevů.¹¹¹ Praktický plán postupu byl dojednán až během roku 1972, kdy se všechny státy sešly při bilaterálních dohodách, zejména s Československem, které představilo konkrétní rozpracování bodů Pražské deklarace v souvislosti s vykonanou analýzou. Do čela meziresortní komise byl jmenován ministr zahraničních věcí B. Chňoupek.

3.2. Přípravná jednání 1972-1973

Během fáze přípravných mezivládních rozhovorů ve Finsku byla Československá delegace velmi aktivní. Z dobových zpráv jednoznačně vyplývá, že nejenom socialistické státy postupovaly v diskuzi jednotně, ale také západním státům se povedlo vytvořit společné stanovisko, které prosazovali. Zejména aktivní účast nejenom států samotných, ale spojených ve vlastních institucích, jako EHS, Evropská Rada a NATO, bylo součástí první části přípravných rozhovorů. Pro jednání musel být ustanoven rámeček, ve kterém by bylo možné strukturu do jednání zařadit. Vstup EHS do konference byl návrh především Belgie, která navrhovala organizaci jako tlumočnicka společných názorů členských zemí. Hájícím bodem EHS mělo být překonání nacionalismu jednotlivých evropských států a založení nového typu vzájemných vztahů mezi státy. Spolu s tím souvisel názor NATO na svobodný pohyb osob, myšlenek a kultury.¹¹² Pro čs. delegaci byly, jako pro ostatní, nejvíce důležité jednotlivé rozhovory s ostatními delegáty, vyjasňování témat pro konferenci, jejich pojetí a především samotná podoba a průběh. Předpoklady pro mezivládní vyjednávání byly vyjasněny přijetím

¹¹¹ Tamtéž.

¹¹² NAČR, fond KSČ - Ústřední Výbor 1945-1989, Praha - předsednictvo 1971-1976, svazek 54, arch. j. 54/1 kinf, *Informativní zpráva o stavu příprav ke svolání celoevropské konference o bezpečnosti a spolupráci*. Více v Thomas, Daniel C.: *Helsinský efekt*, Praha, 2007. Autor se zde podrobně věnuje vstupu EHS do diskuze a následnému vlivu společenství na zařazení otázky lidských práv do diskuze.

základních zásad, které byly v plné shodě se stanovisky ostatních států Varšavské smlouvy. V první řadě šlo o dosažení dohody v bodech pořadu jednání, místě, termínu a procedurálních otázek. Mělo dojít také k vyjasnění představ účastnických zemí k formě dokumentů, které by konference přijala. Zásadami pro mezivládní vyjednávání bylo projednávat meritorní otázky na pořad konference a omezit jejich zdůvodnění v obecné rovině a podpořit jednoznačně stanovisko Sovětského svazu.¹¹³ Taktika socialistických států tak byla urychlit přípravná jednání a vyhnout se tak možnosti řešení otázek dříve, než bude samotná konference oznámena. Cílem bylo zároveň získat co nejvíce informací ohledně stanovisek kapitalistických států a podle toho se pak společně s ostatními socialistickými státy argumentačně připravit na závazná vyjednávání. Přibližně v polovině průběhu příprav, ve dnech 26. až 31. ledna 1973, proběhla Meziparlamentní konference o evropské spolupráci a bezpečnosti, na které se sešlo více než 300 reprezentujících delegátů, včetně zúčastněných pozorovatelů, právě z organizací jako UNESCO, EHS, Evropské Rady apod. Vedoucí přítomné československé delegace byl bývalý ministr zahraničních věcí Ján Marko. V této chvíli byla přípravná jednání již ve druhé polovině a tak konference přinesla pohled na konkrétní výsledky a dohody, ke kterým po mezivládní linii došlo. Cílem bylo podpořit akci a vyzdvihnout, že i přes neshody, které doposud panovaly v určitých otázkách, většina již byla dojednána do konkrétní podoby většinou účastníků. Součástí byla všeobecná debata, na které vystoupilo čtyřicet sedm řečníků, zazněly tedy i názory a stanoviska pozorovatelských organizací. Byl vysloven společný požadavek na konkretizaci jednotlivých bodů, nezůstat zkrátka při všeobecných pojmech Charty OSN. Československý návrh k Závěrečným doporučením, bylo zakomponovat do textu „aktivní přispění k odstranění trvajících a doposud nevyřešených závažných problémů, které ztěžují proces uvolnění napětí a vzájemných

¹¹³ NAČR, fond KSČ - Ústřední Výbor 1945-1989, Praha - předsednictvo 1971-1976, svazek 57, arch. j. 58/4. *Vyslání čs. delegace na multilaterální jednání k přípravě konference o evropské bezpečnosti a spolupráci a směrnice pro její činnost.*

vztahů¹¹⁴ Bylo tím myšleno právě jasné zneuznání tzv. mnichovské dohody nebo přijetí východního Německa do OSN. Tuto formulaci se však nepodařilo zařadit do textu, což vyplývá i z jeho charakteru, který sám neudával příliš konkrétní zadání. Závěrečný dokument byl čs. delegáty nakonec přijat pozitivně, neboť podporoval hlavní myšlenky, o které jim šlo. Výsledkem přípravných rozhovorů byl přijatelný kompromis, který dával naději všem účastníkům, pro následující měsíce. Dokument jednoznačně podporoval co nejdřívější svolání konference a vytyčil principy, které z velké části byly pro socialistické státy klíčové. Zároveň nabízel možnost okamžité kontinuity dialogu. Představil také slabá místa, na které se delegace musela co nejlépe připravit pro další jednání. Československo bylo jmenováno do funkce podpředsedy kulturní komise konference, dále pak ještě do dvou redakčních výborů. Z této pozice byla vydána rezoluce o kulturní problematice, na základě které byla v Závěrečném dokumentu formulována.

3.3. První fáze KBSE 1973

Přípravná jednání vytvořila předpoklady pro zahájení konference samotné. Ta započala svou první fází ve dnech 3. až 7. července 1973. Jejím úkolem bylo schválit výsledky, dle Závěrečného dokumentu a vytyčit zásadní linii pro jednání expertů ve druhé fázi v Ženevě. Přepřacovaný dokument závěrečných doporučení z přípravných jednání dostal neformální název helsinská doporučení, která reflektovala připomínky a návrhy vznesené během probíhajících pěti dnů. Představitelé socialistických států zdůrazňovali potřebu upevnění pozitivního vývoje mezinárodní situace v Evropě v posledních letech a doporučovali rozpracování hlavních zásad, kterými by se státy mezi sebou řídily. Hlavní důraz kladli na zásadu nevměšování se do vnitřních záležitostí a neporušitelnosti hranic každého státu. V oblasti hospodářské pak na prohloubení spolupráce a rovnoprávnosti. Kapitalistické státy

¹¹⁴ NAČR, fond KSČ - Ústřední Výbor 1945-1989, Praha - předsednictvo 1971-1976, svazek 73, arch. j. 69/6 kinf, *Informácia o priebehu a výsledkoch Medziparlamentnej konferencie o európskej spolupráci a bezpečnosti v Helsinkách v dňoch 26. -31. januára 1973.*

i nadále souhlasily s myšlenkou upevnění bezpečnosti a posílení důvěry, zároveň však některá stanoviska Sovětského svazu v této problematice podmiňovali přijetím svých požadavků, zejména z oblasti výměny informací a šíření kontaktů mezi lidmi. V důsledku toho měla čs. vláda v případě nutnosti reagovat a bránit vnitrostátní poměry v zemi možnému nárůstu vnějšímu politickému tlaku.¹¹⁵ Čelní představitelé si byli vědomi, že s přijetím některých zásad nejspíše budou vytvořeny předpoklady pro přítomnost západního vlivu, zejména v oblastech hospodářské, kulturní a ideologické. Cílem však bylo vytvořit pozitivní podmínky pro projednávání jednotlivých otázek v následující fázi. Součástí první fáze byly projevy ministrů zahraničních věcí. Součástí projevu čs. ministra byl návrh pro ustanovení Poradního výboru pro bezpečnost a spolupráci v Evropě, což byl jeden ze čtyř podaných návrhů socialistických států na první fázi. Pro porovnání, kapitalistické státy jich přednesly 24.¹¹⁶ Československý návrh poukazoval na nezbytnost vytvoření poradního výboru a pokračování spolupráce i po skončení konference, za účelem dalšího rozvoje. Československá delegace využila pobytu v Helsinkách k řadě bilaterálních jednání, jak s ministry socialistických, tak i kapitalistických zemí. B. Chňopuek byl v denním kontaktu s ostatními ministry zemí Varšavské smlouvy. Došlo k několika schůzkám s představiteli západních států, jako z Francie, Velké Británie, Švédska, Norska, Finska, Rakouska apod. Předmětem byla problematika spojená s první fází konference, ale také i otázky vzájemných vztahů mezi zeměmi. Můžeme říci, že Československu se do jisté míry podařilo překonat izolovanost předchozích let a prestiž v mezinárodních vztazích bezpochyby stoupla. Tuto tezi podporuje i návštěva státního tajemníka USA v Československu v následujících dnech, který se sešel s několika předními představiteli země. Samozřejmě, na jednání postupovala delegace v souladu s Pražskou deklarací a přijatými zásadami pro společný postup socialistických států, zejména

¹¹⁵ Archiv MZV, fond Materiály do vlády 1951-89, kart. 60, inv. č. PL: 16. 8. 1973, *Zpráva o průběhu a výsledcích I. fáze Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě konané v Helsinkách.*

¹¹⁶ Tamtéž.

se Sovětským svazem. Že sledování společného zájmu bude prvořadým cílem čs. diplomacie, bylo potvrzeno na XIV sjezdu Komunistické strany Československa v říjnu 1973, kde ministr zahraničních věcí B. Chňoupek vyslovil podporu společnému postupu socialistických států, v zájmu rozvíjení vědeckotechnického a hospodářského rozvoje. Za nejvýznamnější akceschopný nástroj prohlásil Varšavskou smlouvu, skrze kterou mohli dále upevňovat své mezinárodní postavení, bezpečnost a cíle.¹¹⁷

3.4. Druhá fáze KBSE 1973-1975

Začátku druhé fáze předcházela schůzka koordinačního výboru, na němž byly vytvořeny tři komise, jedenáct podkomisí a dvě pracovní skupiny. Došlo k uplatnění zásady, že všechny pracovní skupiny mají v první řadě vycházet z helsinských doporučení, přijatých na první fázi.¹¹⁸ Bylo tím zabráněno oddalování začátku vyjednávání v Ženevě, o což se snažily některé státy revidováním daných doporučení ex post. KBSE pokračovala od 18. září 1973 druhou fází, přičemž její náplní byla příprava příslušných textů a dokumentů v otázkách politické, hospodářské, kulturně informační, ale i organizační problematiky projednávané na konferenci pro závěrečnou třetí fázi, která se měla sejít na nejvyšší politické úrovni. Delegace Československa pro vyjednávání byla složena z osmi mužů, jejím vedoucím byl velvyslanec ve Finsku, Oldřich Pavlovský.¹¹⁹ Dalšími členy byli velvyslanci, či jiní činitelé z ústavy vlády, Jaroslav Knížka, Václav Malý, Vratislav Vajnar, Jaromír Sedlák, Rostislav Lacko, Jiří Slanina a Jiří Opršál. Československo kladlo důraz na projednávání politických otázek, týkajících se vztahů mezi evropskými státy, aby byly přijaty závazné principy znamenající uznání politickoúzemních realit v Evropě, vzniklých v důsledku druhé světové války.

¹¹⁷ Viz Žatkuliak 2016, s. 306; Dejmek 2019, s. 9; pro porovnání

<https://psp.cz/eknih/1971fs/sl/stenprot/003schuz/s003003.htm> [21. 3. 2021].

¹¹⁸ NAČR, fond KSČ - Ústřední Výbor 1945-1989, Praha - předsednictvo 1971-1976, svazek 97 arch.j. 97/k info, *Dosavadní průběh II. fáze konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, v Ženevě.*

¹¹⁹ Československý politik, v daném období působil jako velvyslanec ČSSR ve Finsku.

Podpořily také komplexní návrh Sovětského svazu *Všeobecné deklarace o zásadách evropské bezpečnosti*, předložený již během první fáze konference. Stejně tak podpořily všeobecné návrhy předložené ostatními socialistickými zeměmi, týkající se obchodní výměny a kulturního a informačního rozvoje. Postup čs. delegace byl rozpracován podrobně bod po bodu.¹²⁰ Není už více potřeba zdůrazňovat, že to bylo v souladu se společným postupem socialistických zemí. Vyplývaly však konkrétní otázky, které byly jednotlivým delegacím přiděleny, podle mezinárodního postavení a kreditu jejich zemí. V konkrétních směrnicích od vlády se můžeme dovědět o plánovaném postupu delegace při vyjednávání. Pro jednotlivé koše byly rozpracovány tyto pokyny. Při prvním se zaměřit na prosazování *Všeobecné deklarace o základech evropské bezpečnosti a zásad vztahů mezi státy v Evropě*. Pro otázky druhého bylo potřeba prosazovat společný návrh předložený východním Německem a Maďarskem, pro zásady rozvoje ekonomické a obchodní spolupráce, ve smyslu rozšíření vzájemné obchodní výměny a odstranění všech existujících překážek. Socialistické státy navrhly zakotvit toto prohlášení, aby se dokument mohl stát trvalým činitelem evropské politiky. V dokumentu se hovořilo o mezinárodní dělbě práce, zřejmě ze zkušenosti socialistických států, pro vytvoření vzájemně provázané a na sobě závislé ekonomiky. Naopak protinávrh k tomuto bodu hodnotil možnosti spolupráce mezi plánovaným a tržním hospodářstvím, v konečném důsledku ale vyzval socialistické státy k přizpůsobení se podmínkám západních zemí. Při propojení trhu oběma způsoby by však došlo k nutné potřebě k úzké spolupráci i po konferenci, což nebyl prvořadý zájem západních států. Součástí návrhu bylo, aby institucionálním nástrojem rozvoje evropské hospodářské spolupráce bylo EHS a prostřednictvím EHK tento vývoj řídila. Samozřejmě takový návrh nikdy nemohl být přijat socialistickými státy. Pro třetí koš vycházely z předloženého společného návrhu Běloruska a Polska o rozvíjení kulturní spolupráce, výměny idejí a informací, kontaktů mezi lidmi při

¹²⁰ Jedná se o tři koše, které byly popsány v kapitole 2.3. Druhá fáze KBSE 1973-1975.

respektování zákonů a s přihlédnutím ke zvyklostem a tradicím každé země. Cílem bylo formulovat závěry třetího koše tak, aby nemohlo dojít k pronikání západní ideologie a kultury, potažmo liberalizaci společnosti. Rozdíly panovaly v pojetí „volných“ styků a výměny informací. Pro socialistické státy mělo smysl rozšířit spolupráci v oblasti kulturní, školské, výměny kontaktů, v zásadách suverenity a nevměšování se, dojednané bilaterálními smlouvami v zájmu míru a porozumění mezi státy. Že se zájem kapitalistických států projevil právě v této oblasti svědčí fakt, že k dané problematice předložili více než třináct nových návrhů a také prohlášení vedoucího delegace Velké Británie o provázanosti úspěchu vyjednávání o prvním koši, na úkor úspěchu třetího. Konkrétní návrhy vytvářely detailní pohled na administrativně-právní a ekonomická opatření, která by vedla ke skutečné realizaci výměny osob a informací. Na základě těchto návrhů by mohly různé instituce navazovat mezi sebou spolupráci, bez účasti státních orgánů. Neosobní styky skrze nezávislé instituce by umožnily šíření západních myšlenek, bez porušení jakéhokoliv ujednaného bodu konference. Mezi diskutabilní otázky patřilo také pojetí volného cestování, méně byrokracie k získání víz a povolení, návštěvy rodinných příslušníků v zahraničí nebo volně disponovat svým majetkem v zahraničí, což souvisí s odbouráním ekonomických bariér v podobě valutových krytí jednotlivými vládami. Také svoboda tvoření a volnost pohybu umělců se neseťkala s úspěchem, jako například názor na ochranu životního prostředí a památek. I myšlenka společných televizních programů nebo mezinárodního tisku nebyl návrh, se kterým by se socialistické delegace ztotožnily. Stejně tak volné šíření knih, novin a výměna rozhlasových a televizních programů by mohlo umožnit šíření informací, které být šířeny neměly. Mimo samostatná jednání, čs. zájem byl ještě v zajištění návaznosti konference. Součástí návrhu v první fázi bylo vytvoření konsultativního výboru, který by i nadále připravoval celoevropské konference v podobném duchu. Tento koncept byl několikrát během druhé fáze předpracován a rozšířen. Vytvoření takové instituce vycházelo z myšlenky, že evropská

bezpečnost a spolupráce je dlouhodobý a trvalý proces, na jehož kontinuitě je třeba pracovat.¹²¹ Pro pojetí lidských práv se československý návrh snažil ztotožnit tuto otázku s občanskými právy v oblasti hospodářské a sociální. Mimo standardní rozpracování z pohledu liberálních hodnot, svobod člověka-občana, mělo být součástí také podpora konkretizace práv, jako právo na práci, na zajištění péče o zdraví, na sociální zabezpečení v nemoci a ve stáří nebo na školské vzdělání.¹²² Tato politika byla většinou zúčastněných států v Evropě uplatňována, avšak podle rozdílnosti v jiné míře.¹²³

Můžeme tedy říci, že očekávané cíle byly stanoveny ještě před samotným začátkem konference. V následujících měsících záleželo pouze na tom, k jakým ústupkům bude možné přistoupit, aby se závěrečné dokumenty příliš nelišily od své ideální, původní podoby. Pro druhou fázi byla v Praze zřízena Meziresortní komise z ministra zahraničních věcí, jeho dvou náměstků, náměstků předsedy státní plánovací komise, náměstků ministra pro technický a investiční rozvoj a náměstků ministra národní obrany. Jejím úkolem bylo připravovat dokumenty a zpracovávat informace přicházející z konference, odpovídající rozsahem jejich činnosti, pro nutnou argumentaci v dalším jednání. Také v samotném předsednictvu ÚV KSČ měla být zřízena samostatná operativní skupina, která by mimo rámec svých základních povinností řešila aktuální informace a projednávala zásadní otázky druhé fáze. Tato skupina nevznikla a úkolu se zhostil sekretariát ústředního výboru. Bylo potřeba zlepšit vzájemnou spolupráci mezi ústředím a delegací, pro rychlejší přesun informací a pokynů, v rychle se měnících podmínkách vyjednávání. V průběhu tak došlo ke stanovení konkrétních pracovníků na vybraných ministerstvech zajišťujících pružnější předávání informací mezi resorty.

¹²¹ Archiv MZV, fond Materiály do vlády 1951-89, kart. 61, inv. č. PL: 27. 09. 1973, *Účast ČSSR na II. fázi Konferenci o bezpečnosti a spolupráci v Evropě.*

¹²² Holický - Sýkora 1977, s. 151-152.

¹²³ Pro přehledné zpracování vývoje a rozdílného uplatňování sociální politiky v evropských zemích v Judt, Tony: *Poválečná Evropa. Její historie od roku 1945.* Praha 2018, s. 369-400.

Generální deklarace o základech evropské bezpečnosti a zásadách vztahů mezi státy v Evropě byl dokument předložený iniciativou Sovětského svazu a podporován všemi socialistickými státy, včetně Československa.¹²⁴ Uznání tohoto dokumentu byl prvořadý cíl. Dokument popisoval takovou situaci, která reflektovala výsledky uspořádání po druhé světové válce, zaručující poklidný vývoj ve východním bloku v zásadách socialismu. Nevměšování se a nenarušitelnost hranic byly formulace, které chtěli Sověti v konkrétním znění prosadit. Politické otázky a uspořádání situace v Evropě, zakotvené v nadstátní arbitráži, měly upevnit proces zmírňování napětí a posilování vzájemných vztahů. Šlo však v první řadě o zabránění jakéhokoliv vnějšího vlivu vůči společenské situaci a vnitřnímu zřízení a definitivní vyřešení německé otázky tak, jak ji chápaly socialistické státy a Sovětský svaz. Otázky prvního koše měly být prvořadými a hlavními tématy konference. Ostatní témata měla být dojednávána podle vzoru „něco na něco“, jak tedy byl zmíněno, krom prvního bodu bylo možné ve svých formulacích ustoupit, za cenu přijetí vlastních požadavků druhou stranu. Pro rozvoj budoucích vztahů kladlo Československo rázný důraz na schválení politických otázek, na základě jejich úspěšnosti se pak mohly rozvíjet další styky v oblastech kultury, školství, přímých kontaktů nebo výměny informací.¹²⁵ Nejenom Sovětský svaz přišel s ucelenou koncepcí závěrečného dokumentu, který by byl výsledkem kompromisní a konstruktivní snahy pro dosažení dohody.

¹²⁴ Výjimku tvořil vystoupení Rumunského premiéra, který přistupoval k Evropě jako ke geografickému, hospodářskému a politickému celku a žádal, aby tak i ostatní státy na situaci nahlížely. Na rozdíl od ostatních socialistických států odmítal rozdělení Evropy podle politického a hospodářského zřízení. In: NAČR, fond KSČ - Ústřední výbor 1945-1989, Praha - předsednictvo 1971-1976, svazek 91, arch j. 87/3. Kritika Rumunských představitelů se objevovala i v pozdějších dokumentech a zprávách, například v informační zprávě B. Chňoupka pro vládu o průběhu konference se vyskytuje informace o jejich nespolupráci s ostatními socialistickými státy, neúčasti na spojeneckých poradách a předkládání vlastních návrhů. In: NAČR, fond KSČ - Ústřední Výbor 1945-1989, Praha - předsednictvo 1971-1976, svazek 97 arch j. 97/k info, *Dosavadní průběh II. fáze konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, v Ženevě*.

¹²⁵ In: NAČR, fond KSČ - Ústřední Výbor 1945-1989, Praha - předsednictvo 1971-1976, svazek 97 arch j. 97/k info, *Dosavadní průběh II. fáze konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, v Ženevě*.

Jednou z takových snah byl návrh předložený Francií, podle dochovaných archiválií¹²⁶ to byl první podobný dokument, o kterém čs. strana byla ochotna diskutovat, neboť v něm byly „požadovány“ nejmenší ústupky ve třetím bodě. Nepodařilo se sice ujednat žádné konkrétní výsledky, díky bilaterálním diskuzím však došlo k prohloubení diplomatických vztahů s Francií a získali i nového spojence pro projednávání navrženého čtvrtého *koše*¹²⁷ o opatřeních a návaznosti po konferenci. Československo využilo jednání na konferenci i k projednávání jiných soudobých témat. Ať už probíhající odzbrojovací jednání ve Vídni nebo posouzení ratifikace *Paktů o lidských právech*, k prohlubování vztahů s kapitalistickými státy a signalizaci dobré vůle k vstřícným krokům. Především díky snaze všech zemí byla atmosféra na konferenci příznivá pro uzavírání právě takových dohod, ke kterým se všechny strany ochotně přidávaly. Prakticky během chvíle vymizely snahy o přerušení nebo zrušení konference.¹²⁸ Díky tomu ještě koncem roku 1973 byla dojednána konkrétní formulace principu o neporušitelnosti hranic, tak jak ji známe ze Závěrečného aktu, do značné míry vycházející vstříc požadavkům *Generální deklarace* předložené Sovětským svazem. Toto znění upravovalo vztah mezi zeměmi, ale nezohledňovalo západní návrh na možnost územní změny skrze mírové cesty mezinárodního práva. Tato klauzule byla přijata později odděleně, jako součást jiného principu vztahů mezi státy. Bylo zejména zásluhou delegace a iniciativy Československa, že došlo k přijetí principu bez zmínění doložky. Argumentace pro nepřipojení doložky spočívala v konstatování o Mnichovské dohodě a historické zkušenosti,

¹²⁶ Tamtéž.

¹²⁷ Občas se v literatuře objevuje jako označení čtvrtého koše pro otázku kontinuity konference, zejména v souvislosti s československým návrhem.

¹²⁸ Ze zkoumaných dokumentů, není možné vyčíst, že by se západní státy snažily o přerušení konference po začátku druhé fáze. Při zahájení jednání už samozřejmě nebylo možné je přerušit. Ty se o to nesnažily ani předtím, především si po dlouhou dobu pořádání konference vůbec nepřáli. Pakliže jednání již byla zahájena, vstupovali do nich vědomě, s určenými požadavky a vlastními cíly. Sovětská argumentace se tak mění z „odmítání konference kapitalistickými státy“ na „úmyslné prodlužování jednání konference, za účelem prosazení principů třetího koše a narušení socialistické sféry cizími vlivy“.

kteřá právě díky mírové cestě a využití možností mezinárodního práva, umožnila ztrátu značného území a vznik realit, které s tímto aktem souvisely. V ekonomické oblasti se vyjevil pouze jeden vážný rozpor a to v pojetí vzájemné tržní výměny a doložky nejvyšších výhod. Tarifní i netarifní překážky vzájemného obchodu byly hlavním tématem. Pro kapitalistické státy pojetí výhod a závazků bylo jedinou možnou cestou, jak spolupracovat. Naopak pro socialistické státy by zrušení cel znamenalo rozpad existující hospodářské praxe. Oslabení monopolu zahraničního obchodu by do jisté míry vytvořilo nástroj k vymáhání dalších ústupků po konferenci. Co se týče této otázky, nejednotnost socialistických států v podobě vlastních návrhů Rumunska a Jugoslávie, znemožnily silnou pozici při vyjednávání vojenských témat. Z toho důvodu bylo klíčové zajistit pokračování konference i po jejím konci. Zbrojní ústupky byly bez pochyby téma, ve kterém si byli vědomi vratké vyjednávací pozice, i na úděl neutrálních zemí, které podporovaly vzájemné odzbrojování vojenských bloků na území Evropy. Zdržovací metoda při těchto otázkách mohla být příznivěji ovlivněna v budoucnu. Také v bodě o vytvoření návaznosti po konferenci můžeme čs. Diplomacii přičíst značný podíl. Navazovala na svůj návrh z Helsinského jednání na vytvoření konzultativního výboru, který by mohl regulovat i míru vzájemného obchodu a celé tržní výměny, bez možnosti narušení hospodářských systémů. V tomto období byl předpokládán konec vyjednávání určen nejpozději do léta 1974, vzhledem k tomu, že zásadní téma pro socialistické státy bylo dojednáno.¹²⁹ Ve skutečnosti ale jednání pokračovala až do půlky léta roku 1975. Tento odhad byl zapříčiněn špatným vyhodnocením tendencí západních států a jejích priorit. Také jedním z předpokladů bylo, že v případě neuspokojivého znění a nepřijetí dokumentu všeobecně, bude daný výklad přenechán na rozhodnutí jednotlivých vlád. V následujících měsících došlo z předpokládaného průběhu ve stylu výměnného obchodu, k zásadnímu přeformulování většiny otázek, oproti jejich podobě v helsinských doporučeních.

¹²⁹ NAČR, fond KSČ - Ústřední Výbor 1945-1989, Praha - předsednictvo 1971-1976, svazek 115, arch j 117/14, *Zpráva o průběhu II. fáze konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě.*

Jednání se začala nepříjemně protahovat. Jedním z hlavních důvodů byly změny vedení řady západoevropských zemí, což sice nevedlo k vytvoření nové situace ve vzájemných vztazích, ale ovlivnily jejich podobu. Díky tomu došlo k proměně vztahů i mezi USA a EHS, jehož státy začaly na konferenci více působit jako faktor s vlastními cíli a ambicemi. Krom celkové vyváženosti konference šlo navíc i o fakticky každý detail i formulaci, neboť se ze zájmů mezinárodních společenství (jak přistupovaly k jednání socialistické státy) staly osobité zájmy států. Čím více se začaly západoevropské státy angažovat v jednotlivých otázkách jako země EHS, než státy NATO, tím více socialistické státy spolupracovaly. Výjimkou sice stále zůstávalo Rumunsko, které k nelibosti ostatních sledovalo vlastní zájmy, zejména v oblasti vojenské a pobytu cizích armád na svém území. Československo se naopak stále snažilo více angažovat na konferenci. Jak na jednáních, po boku delegátů, zejména Sovětského svazu, tak i v rámci jednotlivých jednání Varšavské smlouvy, pro posílení koordinace zahraničně-politického působení a společného obsahového posuzování. I samotná iniciativa Československa na konferenci umožnila rozvíjení vztahů se západními zeměmi. Těmto vztahům také pomohla návštěva amerického prezidenta Nixona v Sovětském svazu nebo také fakt, že vedoucí delegací USA a Dánska byli velvyslanci v Československu.¹³⁰

3.5. Návštěva Gustáva Husáka ve Finsku

Ve dnech 16. až 9. září 1974 se uskutečnila na základě pozvání finského prezidenta oficiální návštěva generálního tajemníka ÚV KSČ Gustáva Husáka ve Finsku. Delegaci doprovázel i ministr zahraničních věcí B. Chňoupek. Návštěva byla dalším významným krokem k prohloubení československo-finských vztahů, které započaly návštěvou Urho Kekkonena v Praze v roce 1969, návštěvou prezidenta Ludvíka Svobody ve Finsku v roce 1970 a také po návštěvě předsedy vlády, L. Štrougala v roce 1973. Finsko bylo první

¹³⁰ NAČR, fond KSČ - Ústřední Výbor 1945-1989, Praha - předsednictvo 1971-1976, svazek 127 arch j. 127/k, *Zpráva o stavu jednání II. etapy Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě za období do 26. července 1974.*

z kapitalistických států, se kterým čs. vláda rozvíjela diplomatickou i ekonomickou spolupráci. Ačkoliv tato návštěva byla čistě přátelského charakteru pro posílení vzájemné důvěry i na konferenci, podařil se na ní dojednat dvě smlouvy, stvrzující obchodní spolupráci mezi státy. První smlouva se jmenovala „Dlouhodobá obchodní dohoda mezi Československou socialistickou republikou a Finskou republikou“. Druhou byla „Dohoda mezi Československou socialistickou republikou a Finskou republikou o vzájemném odstranění obchodních překážek obchodu. Cílem těchto dohod bylo zavázat obě strany k přispění úsilí na odstranění obchodních překážek, v tomto případě cel. Finsko se již podílelo na evropském ekonomickém integračním procesu, prostřednictvím podobných celních smluv se státy EHS. Prohloubení ekonomické integrace se socialistickými státy bylo možné v tomto případě díky dlouhodobě udržovaným dobrým vztahům. Součástí rozhovorů generálního tajemníka a prezidenta bylo také hodnocení probíhající konference. Obě strany se shodly na svém zájmu po úspěšném dokončení jednání s přijatelnými závěry pro všechny účastníky v co nejkratší možné době a zahájení třetí fáze s účastí nejvyšších představitelů států. Gustáv Husák během oficiálních rozhovorů uvedl, že otázky se řešily na vzájemně přijatelné bázi a nemohlo se jednat o vítězství té nebo oné strany. Zároveň také konstatoval, že příčinou projevených průtahů byly snahy západu o vydírání socialistických zemí. Připomněl také snahu čs. zahraniční politiky o zlepšení situace v Evropě a přístupu v širším měřítku v řešení otázek.¹³¹ Zřejmě tím měl na mysli již uzavřenou dohodu¹³² se západním Německem z roku

¹³¹ NAČR, fond KSČ - Ústřední Výbor 1945-1989, Praha - předsednictvo 1971-1976, svazek 130 arch j 131/3, *Zpráva o návštěvě generálního tajemníka ÚV KSČ Gustáva Husáka ve Finsku ve dnech 16. -19. 9. 1974.*

¹³² Smlouva mezi Československou a západoněmeckou vládou o vzájemných vztazích, podepsaná 20. června 1973 v Bonnu. Z československého pohledu šlo o formální urovnání poválečných vztahů, které byly narušeny Mnichovskou smlouvou, proto smlouva uvádí, že Mnichovskou dohodu vnutil nacistický režim pod hrozbou síly a současné vlády ji považují za zneuznanou. Součástí smlouvy také bylo potvrzení neporušitelnosti společných hranic, podle vzoru smlouvy mezi Sovětským svazem a Německem, z roku 1970.

1973 nebo také probíhající odzbrojovací jednání ve Vídni.¹³³ Při této příležitosti také vyzdvihl snahu všech států, zejména Sovětského svazu a USA, při řešení soudobých mezinárodních problémů na konferenci. Pokud by jednání byla úspěšná a došla ke zdárnému konci, předpokládal následující vývoj jako novou éru vzájemné důvěry, spolupráce a otevřenosti mezi evropskými státy, jakožto symbol definitivního překonání studené války.¹³⁴ Při své debatě se státníci věnovali několika tématům, za zmínku však ještě stojí dlouhodobě řešená otázka bezvízového styku. Tato čistě finská iniciativa byla směřována dále k prohloubení vzájemných vztahů, ať už kvůli šíření informací, myšlenek, kultury nebo lidí. Nesetkala se však s pozitivní odezvou z čs. strany, pouze došlo k návrhu na vypracování podkladů příslušnými orgány a připravit dohodu k této problematice. Díky dokumentu, který popsal cestu G. Husáka do Finska, včetně oficiálních proslovů můžeme zhodnotit i soudobý zájem zahraniční politiky a její směr. Dvě výše zmíněná témata ukazují, jak k příslušným otázkám přistupovali. Otázky prvního koše neřešili, neboť konkrétní formulace znění již byla uznána během předchozího roku na konferenci. Naopak pro rozvíjení hospodářské výměny učili prostřednictvím dvou smluv krok kupředu, který mimo vlastního zájmu ukazoval ještě na celkový zájem v této oblasti. Dosažení dohody v oblasti obchodní výměny bylo tématem socialistických států na konferenci, avšak v takové míře, která by zohledňovala hospodářský

¹³³Mezi 31. lednem a 28. červnem 1973 proběhly přípravné konzultace k jednání a snížení ozbrojených sil výzbroje ve střední Evropě. Zúčastnilo se jich celkem 19 evropských zemí, spolu s USA a Kanadou. Závěrem jednání byl přijat dokument s názvem „Protokol“, který popsal status zúčastněných států jako potenciálních účastníků případných dohod. Československo bylo jedním ze čtyř států, které se podílely na vlastním vypracování znění textu. O výrazné aktivitě Československa v zahraničních otázkách vypovídá právě fakt, že již v roce 1973 byli Sovětským svazem vybráni, ani společně vyjednávali a reprezentovali socialistické státy, potažmo Varšavskou smlouvu. Následující jednání se odehrávala ve Vídni, souběžně s jednáními v Ženevě. In: NAČR, fond KSČ - Ústřední Výbor 1945-1989, Praha - předsednictvo 1971-1976, svazek 90, arch j 84/2 info, *Informace o průběhu a výsledcích přípravných konzultací k jednání o snížení ozbrojených sil a výzbroje ve střední Evropě.*

¹³⁴ NAČR, fond KSČ - Ústřední Výbor 1945-1989, Praha - předsednictvo 1971-1976, svazek 130 arch j 131/3, *Zpráva o návštěvě generálního tajemníka ÚV KSČ Gustáva Husáka ve Finsku ve dnech 16. -19. 9. 1974.*

system a společenské uspořádání. Součástí těchto smluv tak bylo prohlášení, že smluvní strany učiní v rámci svých vlastních právních předpisů opatření k vytvoření co nejpříznivějších podmínek pro navýšení obchodní výměny zboží. Můžeme je však stále považovat za projev dobré vůle po dosažení vydobytych možností a snaze je využít a prosazovat. Co se týče otázek třetího koše, nedošlo k žádnému posunu, jak z obavy jakékoliv realizace výměny zmíněných dat, tak také z důvodu nedojednání na konferenci. Nebylo v zájmu uzavírat konkrétní smlouvy, které by předcházely závěrům, zatímco ještě nebyly na stole. Finsko je první kapitalistickou zemí, se kterou Československo uzavřelo bilaterální smlouvu upravující takovým způsobem obchodní podmínky a také první nesocialistickou zemí, se kterou uzavřeli dohodu o bezvízovém styku.¹³⁵

3.6. Zakončení druhé fáze

Ve dnech 31. 1. až 6. 2. 1975 se odehrála v Bělehradě již druhá meziparlamentní konference o evropské bezpečnosti a spolupráci. Přímo se jí zúčastnilo 27 zemí, ale mezi pozorovatelskými státy bylo například Japonsko, Egypt nebo Jižní Korea. Jejím předmětem bylo odstranění překážek na cestě ke spolupráci a bezpečnosti, které ještě bránily v přijetí některých principů. Hlavní tři body delegací socialistických států bylo 1. vyzvat vlády, aby vynaložily veškeré úsilí k brzkému ukončení druhé fáze, 2. svolat zasedání nejvyšších představitelů, aby se stihlo uzavřít jednání ještě během téhož roku, k památnému 30. výročí konce druhé světové války, za 3. zajistit kontinuitu procesu i po meziparlamentní linii. Závěrem druhé fáze byly vytvořeny čtyři hlavní komise pro zajištění přijetí dojednaných zásad a principů. Komise byly stejně jako pomyslné koše rozřazeny podle svého tematického obsahu na politickou, hospodářskou, pro lidská práva a čtvrtá pro zajištění kontinuity konference. V první a druhé se delegáti drželi primárně návrhů Sovětského svazu a ve svých projevech vybízeli k dodržování deseti principů deklarace. Československá delegace

¹³⁵ Vysocký 1977, s. 21-22.

předložila konkrétní návrhy do třetí a čtvrté, kdy přišla s iniciativou týkající se zdravotní prevence a memorandum obsahující náměty v oblasti další meziparlamentní aktivity po ukončení bělehradské konference. Mezi konkrétní požadované kroky patřilo například vytvoření nukleárně svobodné zóny v severní Evropě, stažení všech lodí vyzbrojených jadernými zbraněmi ze Středozemního moře nebo zrušení cizích vojenských základen na území států. V komisi pro hospodářské vztahy čs. delegace apelovala na odstranění zábran mezinárodního obchodu a vytvoření režimu nejvyšších výhod mezi všemi státy. Koordinační poradu socialistických států během bělehradské konference vedli čs. zástupci ještě před začátkem. Vycházeli ze snahy o užší spolupráci států Varšavské smlouvy i v předkládání společných návrhů a následném prosazování. Již během poslední části druhé fáze nedošlo k prodlužování při přijímání konečných znění jednotlivých bodů deklarace principů. Záslouhou představení věcných příspěvků všech zúčastněných států ke všem čtyřem komisím bylo jisté, že konference spěje ke zdárnému konci. S vizí do budoucna, bylo poprvé uznáno, že v těchto souvislostech je pod termínem „Evropa“ myšleno i na USA.¹³⁶

Během druhé fáze byly kromě základního přístupu zúčastněných států projednány formy jejich spolupráce. Československo hledalo své místo v tomto systému, jak tomu také říkali, místo v mezinárodní dělbě práce.¹³⁷ Proto se snažili dosáhnout shody v celé řadě usnesení, které považovali pro sebe za vhodné a především reálné. Patřilo k nim například organizace společné výroby a odbytu, výrobní specializace, výstavba a modernizace průmyslových závodů a továren, ale také i výměna patentů, licencí a jiných technických informací. Z hlediska zajištění trendu pozitivního vývoje v mezinárodních vztazích, považovalo Československo za nutné, aby konferencí zahájená vyjednávání neskončila. Proto

¹³⁶ NAČR, fond KSČ - Ústřední Výbor 1945-1989, Praha - předsednictvo 1971-1976, svazek 146 arch j 151/9, *Zpráva o průběhu a výsledcích druhé meziparlamentní konference o evropské bezpečnosti a spolupráci konané ve dnech 31. 1. -6. 2. 1975 v Bělehradě.*

¹³⁷ Holický - Sýkora 1977, s. 176.

během druhé fáze předložili prostřednictvím B. Chňoupka kompletní návrh na složení poradního výboru zplnomocněných zástupců všech zúčastněných států, včetně USA a Kanady, který by po zakončení konference zajišťoval výměnu názorů, vytvářel pracovní skupiny pro řešení otázek, které nemohly být završeny v Helsinkách. Rozvoj spolupráce a příprava opatření by mohly kontinuálně být záležitostmi svolaných odborníků. Návrh byl přijat rozporuplně v západních kruzích. Vytvoření platformy bylo chápáno jako byrokratizace dalšího vývoje vytvoření nové rady bezpečnosti. Myšlenka na zajištění kontinuity debaty byla nakonec přijata a je součástí Závěrečného aktu s názvem Kroky po konferenci.¹³⁸ Tento text je inspirován několika návrhy a obsahuje základní stanoviska čs. návrhu. Za předpokladu, že všechny otázky nebylo možné vyřešit na konferenci, přistoupili delegace ke stanovisku o postupu při plnění přijatých závěrů a k zajištění kontinuity, včetně potřebných konkrétních opatření. Součástí ujednání však nebylo vytvoření stálého orgánu, poradního výboru, jak požadoval původní návrh. Je však obsažen v dohodě zúčastněných států organizovat schůzky svých zástupců. Tyto schůzky nebyly sice blíže specifikovány ani časově, ani podle jiných politických nebo organizačních pravidel. Současně však byla stanovena první z těchto schůzí. Porada v Bělehradě v roce 1977, na úrovni zástupců jmenovaných ministry zahraničí.

Ženevská jednání trvala téměř dva roky. Během ní proběhlo kolem 2400 zasedání a vytvořeno více, než 3000 návrhů.¹³⁹ Jejich předmětem byl dvojitý pohled na stabilizaci situace v Evropě a zajištění následujícího vývoje mírovou cestou. Sřetly se zde dva přístupy k pojetí mezinárodní ochrany s různými požadavky pro vytvoření takového stavu, který by zabezpečil vzájemné vztahy a zároveň umožnil spolupráci v různých oblastech. Jednání se protáhla z předpokládaných několika týdnů na delší dobu, než se předpokládalo. Kvůli konkrétním formulacím u stěžejních bodů nebylo mnohdy možné dosáhnout kompromisu. Ideologický

¹³⁸ *Dokumenty Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, Helsinky 1975*. Praha 1975, s. 79-80.

¹³⁹ Rovenský - Procházka 1980.

souboj sloužil k obraně vnitrostátních poměrů států s rozdílným společenským uspořádáním tak, aby nemohlo dojít k narušení stavu. Konference měla svou vlastní vnitřní dynamiku, určenou aktivitou všech zúčastněných států. Právě kvůli rozdílnému konceptu socialistických a kapitalistických států došlo k prodloužení diskuzí a podmiňování přijetí jednotlivých otázek a formulací výměnou za jiné. Tak došlo k situaci, že pro socialistické státy byly prvořadě otázky politické a pro státy kapitalistické otázky lidských práv. Úspěšným zakončením těchto debat však vznikl předpoklad, že až důsledným uplatňováním a přísným dodržováním přijatých zásad a principů vztahů, bude zajištěn mírový vývoj a dojde k otevření širší perspektivy rozvoje spolupráce.

3.7. Třetí fáze a Závěrečný akt

KBSE byla uzavřena v Helsinkách dne 1. srpna 1975, vysokými představiteli 35 zúčastněných zemí. Stejně jako při zahájení, i zde promluvili nejvyšší představitelé zemí, a také čestný host, generální tajemník OSN. Vedeni politickou vůlí v zájmu národů zlepšit a zintenzivnit své vztahy a přispět k míru, bezpečnosti a spolupráci, jakož i ke sblížení mezi sebou. V důsledku toho plně uplatnit výsledky konference a z nich plynoucí prospěch pro proces uvolňování napětí. Byl podepsán dokument s názvem Závěrečný akt konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, z něj vyplývaly doporučení a zásady, ke kterým se signatářské státy zavázaly podpisem svých zástupců. Všeobecným základem bylo společné prohlášení, šesti bodů, ve kterých přijali a potvrdili svůj zájem na vytváření podmínek pro trvalé zlepšování vztahů, ve smyslu následujících deseti zásad.¹⁴⁰ Součástí oficiálního prohlášení bylo také vyjádření věrnosti těmto principům a společnou vůli postupovat při jejich uplatňování. „Svědomité plnění závazků podle mezinárodního práva“,¹⁴¹ je však jediná zavazující věta, která se blíží právní zásadě a možnosti vymahatelnosti dokumentu. Z toho

¹⁴⁰ Deset principů Závěrečného aktu viz kapitola 2.3. Druhá fáze KBSE 1973-1975.

¹⁴¹ Český překpis Závěrečného aktu s. 9. (Je odkazováno na originální překlad textu dokumentu).

důvodu pouze respekt k Deklaraci principů¹⁴² mohl zajistit vztahy mezi státy v souladu s výsledky konference a vizi budoucího vývoje. Zájem Československa na dodržení ujednaných podmínek je nezpochybnitelný. Pohled na věc však stále spočíval v pojetí principů rozdělených na dvě části. O tom svědčí i proslov tehdejšího prezidenta, Gustáva Husáka¹⁴³, který uvedl, že zajištění podmínek míru a bezpečnosti umožní další rozšiřování vzájemných styků v jiných oblastech, což stále vypovídá o hlavním důrazu na otázky prvního koše a politický obsah tedy i na jednu část výsledků konference před druhou. Zároveň také prohlásil, že Československo a jeho vláda učiní potřebné kroky pro naplnění přijatých principů jako celku pro zabezpečení světového míru a bezpečnosti národů. Bylo v zájmu socialistických států, aby došlo k jejich naplnění, kvůli tomu byl i součástí jeho proslovu apel na svědomitý přístup ostatních států k plnění závazků.

Pronesení projevů a podepsání Závěrečného aktu bylo hlavním obsahem třetí části. Český překlad dokumentu má více než 100 stran tištěného textu. Pohledem Československa byla konference jednoznačným vítězstvím socialistických států, neboť „díky jejich původní iniciativě došlo nezvratně a trvale k posunutí politické situace a atmosféry v Evropě směrem, který odpovídal soudobým zájmům a potřebám socialistického společenství, tak jak jsou zajišťovány hlavní zahraničně politickou linií“.¹⁴⁴ Jak již bylo řečeno, došlo k prosazení politických bodů prvního koše téměř ve znění předloženém během první fáze. Na základě těchto usnesení se pak situace měla nadále odvíjet, například možnost vytvoření precedentu pro použití v jiných částech světa. Některé jiné formulace se však nedají považovat za vítězství. Například bod č. 7, týkající se uplatňování občanských práv a svobod nebo č. 8, o právech a sebeurčení národů, bylo potřeba zvažovat v kontextu jiných bodů a interpretovat

¹⁴² Součást Závěrečného aktu, ve kterém bylo uvedeno a popsáno deset základních principů.

¹⁴³ *Dokumenty Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, Helsinky 1975*. Praha 1975, s. 91-94.

¹⁴⁴ NAČR, fond KSČ - Ústřední Výbor 1945-1989, Praha - předsednictvo 1971-1976, svazek 164, arch. j. 167/3, *Zpráva o průběhu a výsledcích III. etapy konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě*.

tak, že budou brány v úvahu s ostatními principy, jako nezasahování do vnitřních záležitostí apod. I z toho důvodu byla plánována užší spolupráce států v rámci Varšavské smlouvy.¹⁴⁵

Při příležitosti třetí fáze došlo k celé řadě bilaterálních jednání na všech úrovních. Uskutečněné rozhovory sice díky časové omezenosti nezašly příliš do detailů, ale minimálně byly projevem otevřenosti a dobré vůle, vycházející z pozitivních nálad, které pramenily z blížícího se zdárného zakončení jednání. K některým zde proběhnuvším setkáním došlo vůbec poprvé od změny společenského uspořádání v zemi. Jedním z nich byla schůzka prezidenta G. Husáka s rakouským kancléřem Bruno Kreiskym. Takové setkání proběhlo naposled v roce 1918. Při řadě ostatních schůzek byla potvrzena platná pozvání a ochota je realizovat. V některých případech byla předložena pozvání nová. Většina těchto schůzek byla s představiteli západních zemí. Krom rakouského kancléře se jednalo ještě o kancléře západního Německa, finského prezidenta nebo britského ministerského předsedu. Také ostatní představitelé se sešli se svými protějšky, předseda vlády Lubomír Štrougal nebo ministr zahraniční věcí B. Chňoupek, který se sešel s Henry Kissingerem a dalšími. Zástupci mezi sebou zejména ocenili aktivitu a snahu jejich vlád a povzbudili pozitivně se vyvíjející hospodářské a kulturní styky.¹⁴⁶ Žatkuliak v kontextu této příležitosti podotýká, že se při setkání s některými zeměmi, zejména Rakouskem a západním Německem, objevily diskusní překážky, které měly historické pozadí.¹⁴⁷

Závěrečný akt byl výsledkem kompromisu založeném na poměru sil, z toho titulu jej každá strana pochopitelně musela interpretovat z hlediska svých zájmů a potřeb. Hlavní politický smysl vystoupení jednotlivých vedoucích představitelů na třetí fázi spočíval právě

¹⁴⁵ NAČR, fond KSČ - Ústřední Výbor 1945-1989, Praha - předsednictvo 1971-1976, svazek 144 arch. j. 149/2, *Zpráva o výsledních zasedání náměstků ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy.*

¹⁴⁶ NAČR, fond KSČ - Ústřední Výbor 1945-1989, Praha - předsednictvo 1971-1976, svazek 164, arch. j. 167/3, *Zpráva o průběhu a výsledních III. etapy konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě.*

¹⁴⁷ Žatkuliak 2016, s. 312.

v signalizaci hlavních směrů. Co se týče následného výkladu Československa, výsledkům se věnovalo mediálně na domácí scéně. První způsob pro uskutečňování závěrů byla transparentnost. Opatření každého státu byla zcela v rukou státního aparátu. Vláda přistoupila k tomu otevřeně a vydala více než 1,5 milionu¹⁴⁸ výtisků znění Závěrečného aktu. Celé znění bylo otištěno v *Rudém právu*¹⁴⁹, text byl tedy veřejně přístupný ve své přeložené podobě. Spolu s Deklarací principů byly otištěny i další dokumenty, které pojednávaly o podobě usnesení a nabízely přístup a interpretaci jednotlivých oblastí. Po celou dobu konference jí byl věnován dostatečný prostor v *Rudém právu*, avšak za patřičně dodržovaných podmínek, pro vybarvení maximální odpovědnosti a přínosu čs. delegace a celé vlády v procesu uvolňování napětí v Evropě. Stejně tak byla zdůrazněna zdržující úloha kapitalistických států, které se, podle jednotlivých příspěvků, snažily zvrátit vývoj, či narušit socialistickou jednotu svými ideologickými výboji. Celý tento boj „dobra proti zlu“ popisuje informační článek¹⁵⁰ ze dne po ukončení ceremoniálu. Předává konkrétní informace o průběhu závěrečných setkání, o *vydobyti* míru a mírového vývoje pro budoucí rozvoj socialismu. Jak bylo řečeno, potřeba interpretace byla možné v každém případě pro potřeby vlastní. Co se týče celkového seznámení s mediální aktivitou schválenou vládou, soupis padesáti vybraných článků, z různých periodik, pojednávajících o přínosu Československa a socialismu jako celku, k výsledkům konference, je shrnut v krátké informační brožuře¹⁵¹ Okresní knihovny Znojmo, z roku 1975. Vláda vydala také propagační stanovisko¹⁵² k výsledkům konference prostřednictvím Prohlášení předsednictva ústředního výboru dne 7. srpna 1975, tedy krátce po ukončení. Byl zde vyzdvižen pozitivní přínos čs. delegace pro zlepšení situace všech

¹⁴⁸ Holický - Sýkora 1977, s. 207.

¹⁴⁹ Závěrečný akt, In: *Rudé právo*, r. 55-56 (1975), č. 183, s. 3-8.

¹⁵⁰ Představitelé třiceti pěti zemí podepsali závěrečný dokument. *Rudé právo*, r. 55-56 (1975), č. 180, s. 1-3.

¹⁵¹ *Helsinky 1975. O výsledních Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě. (Několik údajů. Výběr časopiseckých článků.* Znojmo 1976.

¹⁵² Tamtéž, s. 216.

evropských národů a dlouhodobá iniciativa, která vedla ke svolání mezinárodní konference. Dále pak bylo zdůrazněno, že díky jejich iniciativě Závěrečný akt představuje dlouhodobý program a impuls pro rozvíjení přijatých principů, skrze další zasedání helsinského výboru. Ve výkladu přínosu z prohlášení, přijatá ujednání uzavřely poválečnou etapu a zdůraznily mezinárodní úlohu Československa.

4. Pohelsinský vývoj

Helsinky sjednotily přístup k vzájemným vztahům mezi státy, v oblastech politické, hospodářské a lidských práv. Československo přistupovalo ke konferenci primárně jako k souboru bilaterálních rozhovorů, pro možné posílení politických vazeb, ale především pro prosazení požadavků svých i celého socialistického společenství, potažmo Sovětského svazu. Dvoustranné vztahy byly základem pro vytváření zahraniční politiky. Helsinky také nově daly impuls k rozvoji těchto vztahů mezi zeměmi s rozdílným společenským uspořádáním. Těmto možnostem byla věnována mimořádná pozornost dlouhodobě. Podle dobové literatury hodnotící pohelsinský vývoj¹⁵³, v roce 1969 udržovalo Československo diplomatické styky s 88 zeměmi. K datu podepsání Závěrečného aktu bylo toto číslo na 105 a během následujících tří let došlo k dalšímu navýšení až na 122, převážně se zeměmi nesocialistickými. Co si pod termínem „diplomatické styky“ můžeme přestavit, nastínil B. Chňoupek ve svém příspěvku pro časopis *Mezinárodní vztahy*¹⁵⁴, kde taktéž pracuje s tímto termínem, a čísla vycházející z počtu setkání státníků na nejvyšší úrovni, jsou předpokladem pro kvalitu realizované zahraniční politiky. Tyto hodnoty jsou velmi nejasné a nejednotné. Na rozdíl od Brožovy knihy, Chňoupek počítal do této aktivity i schůzky příslušných ministrů i jiných státních představitelů. Také uváděl počet mezinárodně podepsaných smluvních

¹⁵³ Brož 1978, s. 122.

¹⁵⁴ Chňoupek, Bohuslav: Československá zahraniční politika v procesu realizace závěrečného aktu helsinské konference. In: *Mezinárodní vztahy*, r. 12 (1977), č. 4, s. 3-14.

dokumentů, které měly demonstrovat enormní nárůst dvoustranných smluv, podepsaných od Závěrečného aktu, do dubna roku 1977. Ty tvořily kolem 11% z celkového počtu všech dvoustranných smluv uzavřených od vzniku republiky. Tak jako tak došlo k nárůstu a projev osobních kontaktů mezi státy odpovídá nárůstu diplomatických jednání mimo mezinárodní konference, zároveň také naznačuje větší zájem na udržení a zkvalitňování vztahů navázaných, nárůst diplomatických styků však nebyl zásluhou konference. Tento trend se projevoval v čs. politice ještě před jejím začátkem a byl také jedním z kroků zahraniční politiky, projevení zájmu o vytváření uvolněnějšího prostředí, vhodného pro spolupráci. Konference jako taková v tomto ohledu spíše uspíšila proces a vytvořila jakýsi návod nahlížení a přístupu k vzájemným vztahům mezi zeměmi s rozdílným společenským zřízením.

Jedním z hlavních cílů čs. diplomacie a zejména B. Chňoupka, bylo pokračování konference i po zakončení helsinských jednání. Potřeba pokračovat v jednání vycházela pouze ze strany východního bloku. Nelibost západních zemí v oblasti institucionalizace konference byla jasná po celou dobu konference. Snaha byla odsouzena k neúspěchu již během pomalého vyjednávání ohledně otázek třetího koše a neústupnosti socialistických států v oblasti volného šíření informací. Neschopnost rychle se dohodnout v této problematice odradila západní státy od další debaty na nepříjemné téma. Spolu s nedostatkem času jsou tak jedněmi z důvodů, proč tato čs. iniciativa neuspěla. Dejmek právě tímto tvrzením uzavírá krátkou spekulaci na téma pokračování konference.¹⁵⁵ I sám B. Chňoupek ve svých pamětech podotýká¹⁵⁶, že jím předložený návrh na vytvoření konzultačního výboru se setkal s absolutním neúspěchem. Mezi hlavní výtky patřilo financování nových úředníků a institucionalizace evropských států. Zařazení tohoto bodu o tzv. čtvrtém koši na program debaty bylo podmíněno dostatečným pokrokem v jednání ohledně otázek třetího koše, k čemuž jak víme, nedošlo. Sám uzavírá tuto

¹⁵⁵ Dejmek, Jindřich: Preparation of the Helsinki Conference and the Diplomacy of Socialist Czechoslovakia, 1972-1975. In: *Comenius: journal of Euro-American civilization*, r. 6 (2019), č. 1, s. 15-16.

¹⁵⁶ Chňoupek, Bohuš: *Memoáre in Claris*. Bratislava 1998, s. 345-346.

kapitolu pozdějšími slovy německého prezidenta o velkém riziku institucionalizace procesu, o němž nevěděli, jaké výsledky přinese. V konečném důsledku však k vytvoření kontinuity procesu došlo, neboť součástí Závěrečného aktu byl dodatek o krocích po konferenci, ve kterém byly hlavní body Chňoupkova návrhu obsaženy.

Z pohledu Československa šlo o normalizaci vztahů a stabilizaci evropské situace, zejména se západním Německem. Dosaženými politickými výsledky přispělo svým podílem k významnému pozitivnímu postupu, završeném úspěšným zakončením konference. V následujícím vývoji šlo pouze o praktickou aplikaci nových norem v mezinárodních vztazích a podněcování budoucí spolupráce na jejich základech. Konference také nezvratně potvrdila územní a politické reality této doby a nutila tak všechny aktéry k situaci přistupovat realisticky. Zároveň však budoucí vývoj spočíval v mechanice států, jak k novým možnostem přistoupí a s jakými metodami se na daná odvětví zaměří. Závěrečný dokument měl svůj charakter i své meze, které byly podloženy pouze jednotným souhlasem třiceti pěti států, s přihlédnutím k jejich osobním zájmům. Také pouze na tomto základě mohly být principy uplatněny. V pasáži „další kroky po konferenci“¹⁵⁷ se státy zavázaly k plnění přijatých helsinských úmluv a zlepšovat své vzájemné vztahy, prostřednictvím organizovaných schůzek svých zástupců. Výslovně tak tedy potvrdili, že tyto principy budou realizovat skrze vlastní politická jednání, konzultací a kontakty. Jakým způsobem se ve skutečnosti vývoj ubíral, je již součástí jiného výzkumu.

¹⁵⁷ Dokumenty konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, Helsinky '75. Praha 1975, s. 79-80.

Závěr

Diplomatické dějiny poválečného Československa byly zásadně ovlivněny jedním aspektem, a to vedením společné zahraniční politiky socialistických států. V tomto smyslu bylo potřeba přistupovat k zásadním politickým otázkám, zejména v kontextu dění a jednání v Evropě. Zásadním způsobem čs. diplomacie přispívala k prosazování společných zájmů a aktivně se podílela na organizování agendy pro mezinárodní jednání různého charakteru. Jak mohli prosazovat své vlastní zahraničně-politické zájmy? Odpověď spočívá právě v kombinaci těchto dvou směrů. Přijetí zásad a společných cílů socialistických států a prezentovat je jako vlastní zájem. Přijmout daný směr ve prospěch socialismu, ze kterého by pak mohli také prosperovat. Tímto způsobem se do jisté míry naskytly i příležitosti samostatně fungovat a svým vlastním způsobem se zahraniční politice věnovat. Základem tohoto fungování byl samotný přístup jednotlivých politiků. Na zkoumaném období můžeme vidět, že téměř po celou dobu, od roku 1966 až do roku 1975, byla zahraniční jednání poměrně silně ovlivněna ve smyslu „sledování společných cílů stanovených“, a samozřejmě vedením Sovětského svazu. To znamená, že jednotlivé kongresy, konference a jiná jednání s mezinárodní účastí reprezentovalo Československo se samostatně vypracovaným programem, ale odpovídajícím daným zásadám. Výraznou výjimkou bylo období Pražského jara, kdy jsme se mohli přesvědčit, co znamenal odklon od linie společné zahraniční politiky. Konkrétně na zmíněné teheránské konferenci roku 1968 jsme mohli vidět nový progresivní kurz a směr, který přímo korespondoval s vnitrostátním vývojem. I přes hájený úmysl tehdejších reformních komunistů a silné pozitivní odezvy zejména západního světa, bylo toto krátké období přerušeno vpádem vojsk Varšavské smlouvy v srpnu téhož roku. Následný normalizační proces utlumil tendence po vytváření vlastní cesty. Navzdory tomu se však čs. zahraniční politika otiskla v mezinárodním dění a politikům tohoto období se povedlo poměrně rychle odvrátit pochybnosti zemí západního světa ohledně své samostatnosti

a autentičnosti. Samozřejmě musíme předpokládat, že pochyby nikdy neopadly, jak ale vyšlo postupně najevo, k Československu muselo být přistupováno jako ke každému jinému státu. To téměř okamžitě přešlo zásady společné zahraniční politiky, jako hlavního způsobu pro prosazování svých cílů. Povedlo se také navázat na autoritu, kterou si dříve dokázali na mezinárodní scéně vybudovat. Od té chvíle již bylo hlavním cílem vytvářet podmínky pro svolání konference, na které by mohli oficiálně prosadit návrhy socialistického světa, za účelem posílení a rozvoje míru. A také pro dosažení politicko-vojenských cílů, které byly dlouhodobým zájmem společenství. Odpověď na otázku, do jaké míry mohlo Československo samostatně vytvářet svou zahraniční politiku a participovat na konferenci, také vychází z předchozího textu. Po roce 1968 bylo potřeba ukázat, že zahraniční činnost Československa není nijak ovlivněna, ani její kontinuita předchozích let narušena. Jak ukázal výzkum, do roku 1972 byla činnost organizována opatrně, s důrazem na odmítání jakýchkoliv diskuzí na téma srpna 1968. Během přípravných rozhovorů se však již projevila reálná snaha a aktivita čs. delegace, jejíž výsledky můžeme považovat za projev samostatné činnosti při realizaci zahraniční politiky. Koneckonců političtí zástupci sledovali zájem vlastní země a ve smyslu společného postupu socialistických států byli jedni z hlavních zastánců tohoto směru. Celá tato situace vycházela z přijetí těchto metod a zájmu za své. Výrazně se aktivita projevila na přípravných rozhovorech a konferenci. Výzkum ukázal dvě základní linie, které čs. politika během konference sledovala. Prvním z nich byla náplň vyjednávání o principech, jejich znění a jejich formě uplatnění. Zde platil hlavní předpoklad pro společný postup a prosazování jednotných cílů, které byly formulovány například v dokumentu *Generální deklaráce o základech evropské bezpečnosti a zásadách vztahů mezi státy v Evropě*. Důraz byl kladen bez výjimky na principy č. 3 o nezasahování do vnitřních záležitostí a č. 4 o neměnnost územních hranic žádným způsobem. Jak bylo řečeno, tyto tendence reflektovaly dlouholetou snahu Sovětského svazu na stanovení a uznání hranic se západním i východním Německem.

Ty byly stanoveny vzájemnou smlouvou těchto dvou zemí v roce 1970 a následně ji mezinárodní stanovisko Závěrečného aktu potvrdilo. Československo zásadně přispělo k prosazení sovětských formulací, zejména ve čtvrtém principu, kde poukazovalo na svou zkušenost z Mnichovské dohody. Pro společné vyjednávání byl čs. zástupci předložen návrh pro vytvoření možnosti kontinuity konference. Můžeme se setkat i s jinými návrhy na tzv. čtvrtý koš, které připravily ostatní státy v průběhu konference. Návrh předložený Bohušem Chňoupkem byl však prvním z nich, objevil se již při příležitosti zahajovacího ceremoniálu proslavů jednotlivých zástupců zemí. Pro západní státy nebyl tento návrh příliš lákavý, jejich stanovisko bylo spíše odmítavé, neboť měli obavu z institucionalizace konference. V průběhu vyjednávání druhé fáze se objevil náznak diskuze na toto téma, rozhovory byly již však ve fázi projednávání otázek třetího koše a jedinou možností, jak prosadit toto téma do oficiální diskuze, bylo zrychlit dosavadní jednání ve sporných otázkách. To se však nepovedlo z důvodu neústupnosti socialistických států k požadavkům protistrany na volnou výměnu informací. Návrh se tak nedostal dále než k soukromým jednáním, na kterých je dokázali svým kolegům čs. delegáti představit. Jednalo se však o jediný návrh vypracovaný a představený Československem samostatně.¹⁵⁸ To nás přivádí ke druhé linii, kterou čs. delegace na konferenci sledovala. Bilaterální jednání mezi zástupci zúčastněných států, které jak ukázal výzkum, sloužily i k diskuzi nad jinými tématy, než pouze otázek konference. Díky vlastní iniciativě se povedlo nejenom rozvinout již existující diplomatické a ekonomické vazby s kapitalistickými státy, ale také navázat zcela nové. K některým setkáním na nejvyšší úrovni došlo vůbec poprvé v historii socialistického Československa. To můžeme považovat za nezpochybnitelný úspěch a důkaz vlastní aktivity. Z dobového pohledu socialistického Československa můžeme konferenci považovat za úspěch, neboť se na její realizaci aktivně

¹⁵⁸ Co se týče pokračování konference, během následujících let proběhlo několik konferenčních zasedání, pro možnost přepracování výsledků na základě získaných zkušeností nebo kontrolu jejich dodržování. První z nich bylo zasedání v Bělehradě v roce 1977, jak bylo v Závěrečném aktu dojednáno.

podíleli, participovali na vypracování jednotlivých principů a doporučení. Dále se povedlo ve smyslu přijatých zásad a doporučení připravit podmínky pro rozvolnění vzájemných vztahů se západními státy. Klíčovými se v průběhu následujících let ukázaly zásadní principy třetího koše, které nejenom v Československu vyvolaly široký zájem veřejnosti a způsobily dalekosáhlé následky, kterých se již během vyjednávání vedoucí činitelé komunistické strany obávali.

Práce je z oblasti politických dějin a svým obsahem přispívá k prohloubení poznání čs. historie. Závěry KBSE a jejich důsledky se staly předmětem vážného zájmu historiků, zatímco její průběh a celkový význam z pohledu Československa nebyl dosud zpracován. Bylo zmíněno několik prací, které se zabývají významem třetího koše a uplatňování lidsko-právních svobod. V zásadě tyto práce pojednávají o vzniku Charty 77, která má kořeny právě v závěrech KBSE. Co se týče lidsko-právních otázek, můžeme zmínit zásadní událost teheránskou konferenci o lidských právech v roce 1968, o které se literatura nezmiňuje, přičemž v tomto kontextu je příhodné o ní mít povědomí. Jedním z vedlejších přínosů práce k této problematice se stává právě ono zjištění o rozvinutém zájmu Československa na uplatňování lidských práv před obdobím normalizace. Téma otázek politických a ekonomických se tak stalo méně zajímavým, neboť ve svém důsledku neměly pro vnitrostátní záležitosti a obyvatele tak zásadní dopad.

Co se týče následného výzkumu, v Archivu ministerstva zahraničních věcí existuje fond s názvem *Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě*, který je nezpracovaný a v současné době veřejnosti nepřístupný. Zkoumané materiály vycházely většinou z činnosti příslušných státních úřadů a jednalo se spíše o oficiální dokumenty, připravené pro konkrétní potřebu, ať už se jednalo o doporučení, zprávu ze zasedání daného úřadu nebo smlouvu, či deklaraci. Ve zmíněném fondu by se mohly nacházet materiály popisující průběh účasti, jako osobní poznámky delegátů, korespondenci a diskuzi uvnitř politického aparátu. Stejně tak

i doposud nezpracovaný fond Gustáva Husáka v Národním archivu ČR může obsahovat chybějící materiály, které blíže objasní komunikaci mezi diplomaty a vládnoucími politiky.

Práce si kladla za úkol popsat průběh konference a účast čs. delegace na procesu, případně prokázat její význam. Výzkum prokázal zásadní roli Československa nejenom na průběhu KBSE, ale také na procesu jejich příprav. Přispívá tak k prohloubení vědomostí ohledně vedení zahraniční politiky členskými státy Varšavské smlouvy a nabízí pohled na skutečnou provázanost těchto zemí v praxi.

Seznam použitých pramenů a literatury

Archivní prameny

Archiv Ministerstva zahraničních věcí

Archiv MZV, fond Materiály do vlády.

Archiv MZV, fond Porady kolegia.

Národní archiv České republiky

NAČR, fond KSČ - Ústřední Výbor 1945-1989, Praha - předsednictvo 1971-1976.

Vydané prameny

Brož, Ivan: *Počátek byl v Helsinkách. I. vydání.* Praha 1978.

Dokumenty konference o bezpečnosti a spolupráce v Evropě. Helsinky 1975. Praha 1976.

Helsinky 1975. O výsledcích Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě. (Několik údajů, výběr časopiseckých článků). Znojmo 1976.

Holický, Ivan - Sýkora, Lubomír: *Evropská bezpečnost a ČSSR, 1945-1975.* Praha 1977

Chňoupek, Bohuš: *Memoáre in Claris.* Bratislava 1998.

Potočný, Miroslav: *OSN - nástroj míru a mezinárodní spolupráce.* Praha 1975.

Rovenský, Dušan - Procházka, Zdeněk: *Dva přístupy k Závěrečnému aktu.* Praha 1980.

Tomko, Ján: *Helsinky - základňa mierovej perspektivy.* Bratislava 1976.

Vysocký, Martin: *Československo a konferencia o bezpečnosti a spolupráci v Európe.* Bratislava 1977

Dobové články

Chňoupek, Bohuš: Československá zahraniční politika v procesu realizace závěrečného aktu helsinské konference. In: *Mezinárodní vztahy*, r. 12 (1977), č. 4, s. 3-14.

Skilling, Gordon H.: Czechoslovakia and Helsinki. In: *Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavites*, r. 18 (1976), č. 3, s. 245-265.

Dobová periodika

Pravda, r. 49 (1968), č. 98.

Rudé právo, r. 48-49 (1968), č. 132, 117, 121.

Rudé právo, r. 55-56 (1975), č. 183.

Odborné monografie

Balík, Stanislav a kol.: *Helsinki process, Velvet revolution of 1989 and the Czech transformation: Lesson for Korean peninsula?*. Praha 2015.

Brož, Ivan: *Majster ministr. O rozporupnej osobnosti v politice a diplomacii*. Bratislava 2008.

Břach, Radko: *Smlouva o vzájemných vztazích mezi ČSSR a SRN z roku 1973*. Praha 1994.

Dejmek, Jindřich: *Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX. století (1918-1991)*. Praha 2002

Dejmek, Jindřich: *Diplomacie Československa I. (II.)*. Praha 2012.

Durman, Karel: *Útěk od praporů*. Praha 1988.

Hanhimäki, Jussi M.: They Can Write It in Swahili: Kissinger, the Soviets, and the Helsinki Accords, 1973-75. In: *Journal of Transatlantic Studie*, r. 1 (2003), č. 1, s. 37-58.

Judt, Tony: *Poválečná Evropa. Její historie od roku 1945*. Praha 2018

Kaplan, Karel: *Kořeny československé reformy 1968*. Brno 2000.

Kaplan, Karel: *Rada vzájemné hospodářské pomoci a Československo 1957-1967*. Praha 2002.

Kissinger, Henry: *Roky v Bílém domě*. Praha 2006.

Kissinger, Henry: *Umění diplomacie*. New York 1994.

Krippendorff, Klaus: *Content Analysis, an Introduction to Its Methodolgy. Second Edition*. Thousand Oaks 2004.

Macháček, Michal: *Gustáv Husák*. Praha 2017.

Marica, John J.: *To Helsinki - the Conference on Security and Cooperation in Europe, 1973-1975*. Durham 1985.

Mastný, Vojtěch: *Helsinki, Human Rights, and European Security: Aalysis and Documentation*. Durham 1986.

Smith, Michael E.: *Europe's Foreign and Security Policy. The Institutionalization od Cperation*. New York 2004.

Thoman, Daniel C.: *Helsinský efekt. Mezinárodní zásady, lidská práva a zánik komunismu*. Praha 2007.

Žatkuliak, Jozef: Příprava konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě v kontexte s československým vývojem (1970-1975). In: *Dejinné premeny 20. storočia : historik Pavol Petruf 70-ročný = Historical transition in 20th century*. Bratislava 2016, s. 299-315.

Odborné články

Dejmek, Jindřich: Diplomacie komunistického Československa a definitivní zneplatnění Mnichovské dohody (1948-1973/73). In: *Moderní dějiny: sborník k dějinám 19. a 20. století*, r. 28 (2020), č. 1, s. 133-158.

Dejmek, Jindřich: Preparation of the Helsinki Conference and the Diplomacy of Socialist Czechoslovakia, 1972-1975. In: *Comenius: journal of Euro-American civilization*, r. 6 (2019), č. 1, s. 9-25.

Vilímek, Tomáš: Vnímání helsinského procesu v ČSSR a NDR ze strany moci, opozice a obyvatelstva. In: *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*. Praha 2005, s. 275-296.

Elektronické zdroje

<https://psp.cz/eknih/1971fs/sl/stenprot/003schuz/s003003.htm> [21. 3. 2021].

<https://web.archive.org/web/20160325091557/http://smsjm.- vse.cz/wp-content/uploads/2008/10/sp23.pdf> [8. 2. 2021].

https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1968.html [11. 12. 2020].

Prohlášení teheránské konference 13. května 1968. In: <https://www.osn.cz/wp-content/uploads/2015/03/teheranska-konf.-1968.pdf> [2. 5. 2020].

Summary

The Conference on Security and Cooperation in Europe was held from 1973 until 1975. It was concluded by a Final Act, signed by thirty-five states in Helsinki, Finland. CSCE was a historical landmark of the Cold War, which enabled a discussion between the East and the West. Its results were three groups of principles for an approach to building diplomatic relations and reducing political tension. Czechoslovakia was one of the participant states and this thesis is focused on its importance and share on the Conference. The first part of the thesis describes the course of the conference as such, then focuses on the study of the Czechoslovak activity and its contributions to it.

Research has shown the delegation's significant contribution to the conference. The essential starting point was the observance of socialist cohesion and a common approach to the submission and enforcement of individual points. Thanks to this, the main emphasis was on enforcement of political questions, namely principles three and four, non-interference in foreign affairs and the impossibility of changing territorial borders. It was an achievement of the long-term goal of official recognition of post-war borders between Germany (the eastern and the western) and the Soviet Union, also with other Eastern European states. The contribution of Czechoslovakia consisted of the active support and creation of suitable conditions for the adoption of specific texts, according to the ideas of socialist states. Another effort was to present a concrete proposal to ensure the continuity of the conference, by creating a body on a similar basis as the conference. The proposal was rejected from the beginning by Western countries, which feared an unnecessary institutionalization of the conference. Ultimately, however, a part of the Final Act was the establishment of a follow-up conference in Belgrade in 1977.

This work sets itself the task of describing the course of the conference and the participation of Czechoslovakia's delegation in the process, and to demonstrate its

importance. Research proved the importance of Czechoslovakia not only in the course of the CSCE, but also in the process of its preparations. It thus contributes to the deepening of knowledge about the conduct of foreign policy by a member state of the Warsaw Pact and offers an insight into the real interconnectedness of these countries in practice.